

Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme:

Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen

Prof. dr. Kees van den Bos
Universiteit Utrecht

Drs. Annemarie Loseman
Universiteit Utrecht

Dr. Bertjan Doosje
Universiteit van Amsterdam

Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme:

Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen

Prof. dr. Kees van den Bos
Universiteit Utrecht

Drs. Annemarie Loseman
Universiteit Utrecht

Dr. Bertjan Doosje
Universiteit van Amsterdam

Correspondentieadres: Prof. dr. Kees van den Bos, Afdeling Sociale en
Organisatiepsychologie, Universiteit Utrecht, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht. E-mail:
k.vandenbos@uu.nl. Tel. 030-253 3460 / 1470.

Voorwoord

Dit rapport is uitgevoerd in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie, op verzoek van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTb).

Voorzitter van de begeleidingscommissie was:
Ir. A.W.A. Erkens (Ministerie van Justitie, NCTb, Directie Kennis & Analyse).

Leden van de begeleidingscommissie waren:
Dr. C.L. Carabain (Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Sociale Wetenschappen)
Dr. J. Dagevos (Sociaal en Cultureel Planbureau, Onderzoeksgroep Educatie & Minderheden)
Dr. F.H.M. van Gemert (Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Rechtsgeleerdheid)
Dr. J.J. van Miert (Ministerie van Justitie, NCTb, Directie Kennis & Analyse)
Dr. C.J. de Poot (Ministerie van Justitie, WODC, Afdeling CRS)
Drs. C.S. van Nassau (Ministerie van Justitie, WODC, Afdeling EWB).

Contactpersoon namens het WODC was:
Drs. C.S. van Nassau (Ministerie van Justitie, WODC, Afdeling EWB).
In verband met diens vertrek naar het Ministerie van Binnenlandse zaken werd zijn rol na 15 april 2009 overgenomen door Dr. F. Beijaard van dezelfde afdeling.

Wij danken allen hartelijk voor hun waardevolle rol in dit onderzoeksproject.

Ook danken we de afstudeerders, onderzoeksassistenten en respondenten die hebben meegewerkt aan dit project.

Utrecht, 6 juli 2009,

Prof. dr. Kees van den Bos
Drs. Annemarie Loseman
Dr. Bertjan Doosje

Samenvatting

In dit rapport wordt bestudeerd waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme. In het bijzonder bestuderen we hoe in Nederland levende jongeren van 13 tot 21 jaar denken over moslimradicalisme en over rechtsextreme ideeën.

In navolging van eerder onderzoek worden belangrijke demografische variabelen onderscheiden die een rol kunnen spelen bij het verwerven van sympathie voor de hier bestudeerde radicale gedachtegoeden. Dit betreffen onder meer opleiding, sekse, leeftijd, religieuze gezindheid, en etnische en culturele achtergrond. Echter, er bestaat geen objectief demografisch beeld van "de" jongere die radicaliseert. De factoren die leiden tot radicalisering zijn complex en veelvoudig, en er kunnen geen directe oorzakelijke verbanden tussen demografische kenmerken (objectief situationele kenmerken) en radicalisering gelegd worden. Dit betekent bijvoorbeeld dat wanneer aan bepaalde omgevingsvoorwaarden is voldaan, dit niet tot gevolg hoeft te hebben dat de jongere daadwerkelijk radicaliseert. Omgekeerd kunnen ogenschijnlijk gunstige situationele kenmerken er desalniettemin toe leiden dat een jongere wel radicaliseert.

Dit rapport stelt daarom dat, wil goed begrepen worden waarom en wanneer jongeren radicaliseren en/of sympathie voor terroristisch geweld ontwikkelen, er zorgvuldig aandacht moet worden geschonken aan hoe de situatie wordt waargenomen door de jongeren in kwestie. Immers, het denken, doen en voelen van mensen wordt sterk beïnvloed door hun interpretatie van de situatie. In dit rapport worden dus niet alleen demografische kenmerken van jongeren beschreven, maar wordt ook getracht te begrijpen hoe jongeren belangrijke aspecten in de moderne samenleving ervaren. Hiertoe maken we gebruik van moderne inzichten uit de gedragswetenschappen, in het bijzonder de sociale psychologie (de wetenschappelijke discipline die bestudeert wat mensen denken, doen, en voelen, en wat de invloed van andere personen op deze menselijke reacties is).

In het bijzonder stellen wij hier een conceptueel model voor dat ervan uitgaat dat waargenomen *onrechtvaardigheid* een cruciale rol speelt in het proces dat voor een jongere aanleiding kan zijn om naar aanleiding van een ongunstige situatie te radicaliseren. Heeft een jongere bijvoorbeeld het idee dat zijn/haar groep op een onrechtmatige wijze wordt achtergesteld ten opzichte van andere groepen, en/of voelt de jongere zich op een oneerlijke manier bejegend in de samenleving, dan kan dit een belangrijke aanleiding zijn tot het krijgen van radicalere denkbeelden. Jongeren kunnen dan onder meer positiever oordelen over inhoudelijke aspecten van radicale gedachtegoeden, Nederlandse autoriteiten als minder legitiem ervaren, zich meer met hun groep afzetten tegen andere groepen in de samenleving ("wij-zij" denken), zich superieur voelen ten opzichte van anderen, en zich minder betrokken voelen bij de Nederlandse maatschappij.

Wanneer deze gevoelens van onrechtvaardigheid optreden kan dit er gemakkelijk toe leiden dat mensen boos worden op de maatschappij, en deze negatieve emoties kunnen zich gemakkelijk vertalen in intenties tot en daadwerkelijk vertonen van gewelddadig en anderszins kwetsend gedrag. Dit is in het bijzonder het geval wanneer mensen sterk reageren op *onzekerheden* die ze tegenkomen in de moderne samenleving, en ook wanneer zij het idee hebben dat de groep waar zij lid van zijn wordt *bedreigd* door andere groepen. Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen spelen dus een cruciale rol in het proces dat ertoe leidt dat jongeren kunnen gaan radicaliseren, zo wordt hier verondersteld.

Ons model wordt in Hoofdstuk 2 geïntroduceerd en schetst de wijze waarop jongeren in Nederland kunnen radicaliseren en wellicht zelfs tot terroristisch geweld kunnen overgaan. Het model wordt visueel weergegeven in Figuur 2.1 op p. 9.

Het conceptuele model is in een internetsurvey met veel respondenten getoetst (1341 Nederlandse jongeren van 13-21 jaar). Hoofdstuk 3 beschrijft dit onderzoek, en paragraaf 3.1 geeft de opzet van het onderzoek weer met informatie over de steekproef en de wijze waarop de data door ons zijn geanalyseerd (pp. 24-28). Met nadruk zij gesteld dat dit onderzoek niet uit een aselekt getrokken representatieve steekproef bestaat. Daarom is voorzichtigheid bij het interpreteren van de resultaten geboden: de gebruikte methode van steekproeftrekking zorgt ervoor dat geen zuivere beschrijving van de gehele groep Nederlandse jongeren in de leeftijd 13-21 jaar gegeven kan worden. De steekproeftrekking heeft echter geen consequenties voor het analyseren van bestaande verbanden in de steekproef: het model van het radicaliseringproces kan worden getoetst door het toetsen van onderlinge relaties tussen de variabelen in de huidige dataset. Het opstellen en toetsen van dit model staat dus centraal in dit rapport. Voor een samenvatting van de bevindingen wordt verwezen naar paragraaf 3.7 (pp. 61-67).

De bevindingen uit deze grootschalige internetsurvey zijn aangevuld met gegevens uit interviews met 24 radicale jongeren. Hoofdstuk 4 beschrijft dat onderzoek en de bevindingen hiervan worden samengevat in paragraaf 4.3 (pp. 94-96). Algemene conclusies uit dit rapport worden getrokken in Hoofdstuk 5 (pp. 97-101).

Uit de hier gepresenteerde onderzoeken kan korthedshalve geconcludeerd worden dat sympathie voor moslim- of rechtsradicaal gedachtegoed met name dan een grote kans van ontstaan heeft wanneer fundamentele aspecten omtrent de levenssituatie van de jongere en zijn/haar groep door hem/haar als onrechtvaardig wordt waargenomen. Samen met gevoeligheid voor onzekerheid en ervaren groepsbedreiging kan dit gemakkelijk leiden tot extern gerichte negatieve emoties zoals boosheid en intenties tot en daadwerkelijk verrichten van radicaal en gewelddadig gedrag.

Meer in het algemeen lijkt het gewenst om zorgvuldige aandacht te besteden aan hoe objectieve sociale situaties worden waargenomen en hoe demografische kenmerken door jongeren worden ervaren. Met deze sociaal-psychologische inzichten kunnen beleidsmakers en politici beter begrijpen hoe jongeren en andere in Nederland wonende personen zich gedragen. Beleid gericht op het voorkomen van radicaal en gewelddadig gedrag (waaronder terroristisch geweld) kan met deze inzichten beter worden onderbouwd.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	1	
2. Theoretisch model	5	
2.1 Inleiding	5	
a. Radicalisering	6	
b. Ideologische en sturende dimensie	7	
c. Factoren van radicalisering	8	
Figuur 2.1	9	
2.2 Uitwerking	10	
a. Demografische variabelen	10	
b. Onrechtvaardigheid	11	
c. Onzekerheid	14	
d. Groepsdreiging	17	
e. Attitudes ten aanzien van radicalisering	20	
3. Kwantitatief onderzoek: Internetsurvey	24	
3.1 Steekproef, methode van onderzoek, en analyseplan	25	
a. Steekproef en methode van onderzoek	25	
b. Analyseplan	26	
3.2 Moslismradicalisering	28	
3.3 Rechtsradicalisering	39	
3.4 Dierenrechtenactivisme	51	
3.5 Sociaal-psychologische factoren van radicalisering	53	
3.6 Ideeën over terrorisme	59	
3.7 Samenvatting en conclusie	61	
a. Algemene zaken	61	
b. Demografische variabelen	62	
c. Sociaal-psychologisch model	63	
d. Gebruik van geweld	65	
4. Kwalitatief onderzoek: Interviews met jongeren	68	
4.1 Moslimradicalisering	69	
a. Veldwerk	69	
b. Respondenten	71	
c. Interviews	72	
4.2 Rechtsradicalisering	81	
a. Veldwerk	81	
b. Respondenten	83	
c. Interviews	84	
4.3 Samenvatting en conclusie	94	
5. Algemene conclusies	97	
- Bijlage 1	Codeboek	102
- Bijlage 2	Samenstelling steekproef	120
- Bijlage 3	Berekeningen steekproefcorrectie	122
- Bijlage 4	Resultaten kwantitatief onderzoek	125

Hoofdstuk 1. Inleiding

Radicalisme wordt in de kabinetsnota "Radicalisme en radicalisering" omschreven als:

*"een geesteshouding waarmee de bereidheid wordt aangeduid om de uiterste consequentie uit een denkwijze te aanvaarden en die in daden om te zetten. Die daden kunnen maken dat op zichzelf hanteerbare tegenstellingen escaleren tot een niveau waarop deze de samenleving ontwrichten, doordat er geweld aan te pas komt, het tot gedrag leidt dat mensen diep kwetst of in hun vrijheid raakt of doordat groepen zich afkeren van de samenleving."*¹

Daar waar radicalisme een toestand beschrijft, houdt radicalisering het proces in dat leidt tot deze toestand. Radicalisering benadrukt de 'groeïende bereidheid' tot het plegen van ongewenste gedragingen en daden. Dit kunnen gewelddadige acties zijn, maar ook handelingen gericht op andere ontwrichtende effecten, zoals het ontstaan van parallelle samenlevingsstructuren of oplopende spanningen tussen bevolkingsgroepen.²

Al in december 2002 rapporteerde de AIVD³ dat er aanwijzingen waren dat het "exogene" karakter van het Islamitische⁴ terrorisme zich steeds meer ontwikkelde naar een "endogeen" karakter: Terwijl de dreiging eerst kwam uit het buitenland, maakte de moord op Theo van Gogh duidelijk dat radicalisering van jongeren in Nederland een realistische dreiging vormde. De conflicten en spanningen tussen bevolkingsgroepen die hierop volgden (bv. brandstichting in moskeeën) hebben duidelijk gemaakt dat zowel het Islamitische radicalisme als het rechtsradicalisme⁵ in Nederland een maatschappelijk probleem betreffen.

Naast de constatering dat Nederland te maken heeft met zogenaamde "home-grown radicalisme"⁶, waaronder rechtsextremisme en dierenrechtenextremisme, blijkt in het bijzonder het proces van Islamitische radicalisering steeds meer autonoom van aard. Dit maakt het onderzoeken van radicalisme en extremisme tot een moeilijk grijpbaar proces.

Radicalisering kan vanuit verschillende invalshoeken worden benaderd. Een van de meest relevante is de sociaal-psychologische invalshoek, waarin de rol tussen het individu en zijn omgeving centraal staat. Sociaal psychologen omschrijven radicalisering wel als een verandering in attitudes, gevoelens en gedragingen in een richting die in toenemende mate het geweld tussen groepen rechtvaardigt en een steeds grotere inzet eist ter verdediging van de eigen groep.⁷

Het is waarschijnlijk, zo voorspelt McCauley, dat wanneer gekeken wordt naar wie er in meer of mindere mate tot (extreme) gedragingen overgaan, er overeenkomstige verschillen worden gevonden in de attitudes en gevoelens die er op na worden gehouden:

¹ Nota 'Radicalisme en radicalisering', Minister van Justitie, 2005 (TK 2004-2005, 29754, nr. 26).

² AIVD jaarverslag 2007.

³ Nota 'Rekrutering in Nederland voor de jihad, van incident naar trend', AIVD, december 2002.

⁴ In dit voorstel zal "islamitisch" als synoniem van "Moslim-" worden beschouwd.

⁵ Zie b.v. Bekhuis, H., Ruiter S. & Coenders, M. (2009). Xenofobie onder jongeren: De invloed van interetnisch contact. *Mens & Maatschappij*, 84, 72-102.

⁶ Bakker, E. (2007). 'Jihadi terrorists in Europe, their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study.' Clingendael: The Hague.

⁷ McCauley, C en S. Moskalenko, 'Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism', in: *Terrorism and Political Violence*, (20: 415-433, 2008).

*"Social movement activists are likely to share more than non-activists the beliefs or "frames" that the movement uses to summarize and convey its mission. Anti-poverty activists for instance, tend to see different causes of poverty than non-activists. Radicalization of many kinds may be associated with a syndrome of beliefs about the current situation and its history: We are a special or chosen group (superiority) who have been unfairly treated and betrayed (injustice), no one else cares about us or will help us (distrust), and the situation is dire – our group and cause are in danger of extinction (vulnerability). Similarly those who do more are likely to have different and stronger feelings about the conflict those who do less."*⁸

Het voor u liggende rapport gaat in op de vraag waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme. Hiertoe leveren we een sociaal-psychologische analyse van radicaliseringsprocessen en de attitudes en gevoelens die jongeren er op nahouden ten aanzien van onderwerpen die relevant zijn voor radicalisering en terrorisme. In het bijzonder bestuderen we hoe in Nederland levende jongeren van 13 tot 21 jaar denken over moslimradicalisme en over rechtsextreme ideeën.

Er is onder meer gekozen om ons te concentreren op moslimradicalisering en rechtsradicalisering vanwege het grote maatschappelijke belang van deze twee vormen van radicalisering. Ook was een belangrijke reden dat wij verwachtten dat cruciale onderdelen uit ons theoretisch model (zie Hoofdstuk 2) bij deze twee groepen een belangrijke rol zouden spelen en goed in een internetsurvey (zie Hoofdstuk 3) en kwalitatieve interviews (zie Hoofdstuk 4) gemeten zouden kunnen worden. Deze onderdelen van het model betreffen onder meer ervaren onrechtvaardigheid, onzekerheid en de mate waarin men het idee heeft dat de groep waar men lid van is wordt bedreigd door andere groepen in de samenleving. Door de keuze voor moslimradicalisering en rechtsradicalisering moesten andere—potentieel ook interessante—vormen van radicalisering (zoals linksradicalisering) helaas buiten beschouwing worden gelaten. Wel wordt enige aandacht besteed aan de opvattingen van jongeren over dierenrechtactivisme, zijnde een andere belangrijke vorm van activisme dat kan leiden tot radicaal gedrag in de huidige samenleving.

In navolging van eerder onderzoek worden belangrijke demografische variabelen onderscheiden die een rol kunnen spelen bij het verwerven van sympathie voor de hier bestudeerde radicale gedachtegoeden. Dit betreffen onder meer opleiding, sekse, leeftijd, religieuze gezindheid, en etnische en culturele achtergrond. Echter, er bestaat geen objectief demografisch beeld van "de" jongere die radicaliseert. De factoren die leiden tot radicalisering zijn complex en veelvoudig, en er kunnen geen directe oorzakelijke verbanden tussen demografische kenmerken (objectief situationele kenmerken) en radicalisering gelegd worden. Dit betekent bijvoorbeeld dat wanneer aan bepaalde omgevingsvoorwaarden is voldaan, dit niet tot gevolg hoeft te hebben dat de jongere daadwerkelijk radicaliseert. Omgekeerd kunnen ogenschijnlijk gunstige situationele kenmerken er desalniettemin toe leiden dat een jongere wel radicaliseert.

Dit rapport stelt daarom dat, wil goed begrepen worden waarom en wanneer jongeren radicaliseren en/of sympathie voor terroristisch geweld ontwikkelen, er zorgvuldig aandacht moet worden geschonken aan hoe de situatie wordt waargenomen door de jongeren in kwestie. Immers, het denken, doen en voelen van mensen wordt sterk beïnvloed door hun interpretatie van de situatie. Oftewel, "if people define situations as real, they are real in their consequences" (Thomas & Thomas, 1928). In dit rapport worden dus niet alleen

⁸ McCauley, C en S. Moskalenko, 'Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism', in: *Terrorism and Political Violence*, (20: 415-433, 2008).

demografische kenmerken van jongeren beschreven, maar wordt ook getracht te begrijpen hoe jongeren belangrijke aspecten in de moderne samenleving ervaren. Hiertoe maken we gebruik van moderne inzichten uit de gedragswetenschappen, in het bijzonder de sociale psychologie (de wetenschappelijke discipline die bij uitstek bestudeert wat mensen denken, doen, en voelen, en wat de invloed van andere personen op deze menselijke reacties is).

In het bijzonder wordt hier voorgesteld dat waargenomen onrechtvaardigheid een cruciale rol speelt in het proces dat voor een jongere aanleiding kan zijn om naar aanleiding van een ongunstige situatie te radicaliseren. Heeft een jongere bijvoorbeeld het idee dat zijn/haar groep op een onrechtmatige wijze wordt achtergesteld ten opzichte van andere groepen, en/of voelt de jongere zich op een oneerlijke manier bejegend in de samenleving, dan kan dit een belangrijke aanleiding zijn tot het krijgen van radicalere denkbeelden. Jongeren kunnen dan onder meer positiever oordelen over inhoudelijke aspecten van radicale gedachtegoeden, Nederlandse autoriteiten als minder legitiem ervaren, zich meer met hun groep afzetten tegen andere groepen in de samenleving ("wij-zij" denken), zich superieur voelen ten opzichte van anderen, en zich minder betrokken voelen bij de Nederlandse maatschappij.

Wanneer deze gevoelens van onrechtvaardigheid optreden kan dit er gemakkelijk toe leiden dat mensen boos worden op de maatschappij, en deze negatieve emoties kunnen zich gemakkelijk vertalen in intenties tot en daadwerkelijk vertonen van gewelddadig en anderszins kwetsend gedrag. Dit is in het bijzonder het geval wanneer mensen sterk emotioneel reageren op onzekerheden die men tegenwoordig tegenkomt in de moderne samenleving, en ook wanneer men het idee heeft dat de groep waar men lid van is wordt bedreigd.

Drie deelonderzoeken worden in dit rapport beschreven. Het *eerste deelonderzoek* betreft een literatuurstudie en wordt beschreven in Hoofdstuk 2. De literatuurstudie mondt uit in het gedragsmatig onderbouwde wetenschappelijke model dat in de vorige twee alinea's is geschetst en dat in Hoofdstuk 3 en 4 wordt getoetst. Het model schetst de wijze waarop jongeren in Nederland kunnen radicaliseren en wellicht zelfs tot terroristisch geweld kunnen overgaan. Definities van kernbegrippen worden in Hoofdstuk 2 gegeven en een visuele weergave van het model wordt in Figuur 2.1 gegeven (zie p. 9).

Het *tweede deelonderzoek* betreft een grootschalige internet survey onder 1341 in Nederland levende jongeren van 13-21 jaar. Dit onderzoek wordt in Hoofdstuk 3 beschreven. In het onderzoek is nagegaan hoe in Nederland levende jongeren denken over onderwerpen als de radicale islam, het rechtsextreme gedachtegoed, de legitimiteit van de Nederlandse overheid, tolerantie voor andersdenkenden en betrokkenheid bij de samenleving. Ook is gekeken naar de factoren die van invloed zijn op het ontstaan van dergelijke attitudes. Hierbij moet gedacht worden aan factoren als demografische achtergrond, etniciteit, ervaren onzekerheid en groepsdreiging en gevoelens van deprivatie en onrechtvaardigheid. Ten slotte wordt ingegaan op de vraag wat de relatie is tussen de gevonden attitudes en de mogelijke gedragingen die er uit kunnen volgen.

Van belang is op te merken dat de samenstelling van de onderzochte groep jongeren en de (niet aselechte) wijze waarop deze samenstelling tot stand is gekomen, maken dat de gevonden attitudes niet rechtstreeks doorgetrokken mogen worden naar de gehele populatie. Ten aanzien van de beschreven attitudes geldt dus dat deze slechts gelden voor de onderzochte groep jongeren en niet voor alle jongeren in Nederland. De uitspraken over de factoren die van invloed zijn op het ontstaan van de gevonden attitudes zijn wel algemeen geldend. De

samenstelling en omvang van de groep respondenten is voor dit type uitspraken ruim voldoende. Dit geldt evenzeer voor gevonden verbanden tussen attitudes en mogelijke gedragingen.

Het *derde deelonderzoek* betreft een kwalitatief interviewonderzoek onder een beperkt aantal radicale jongeren. Dit onderzoek wordt in Hoofdstuk 4 beschreven. Gedurende 5 maanden is getracht in contact te komen met zowel jongeren die sympathiek staan tegenover rechtsradicaal gedachtegoed als jongeren met sympathie voor moslimradicalisme. In totaal zijn met 14 rechtse respondenten (Lonsdale-jongeren en jongeren die betrokken zijn bij gevestigde extreemrechtse organisaties) interviews gehouden, en met 10 respondenten die in meer of mindere mate konden worden geassocieerd met moslimradicalisme. Hoofdstuk 4 beschrijft de resultaten van deze interviews. Hierbij worden illustratieve uitspraken van de respondenten opgevoerd die de gevonden resultaten uit Hoofdstuk 3 verder onderbouwen of nader kwalificeren.

Het rapport wordt afgesloten met een kort hoofdstuk (Hoofdstuk 5) waarin conclusies worden getrokken en aanbevelingen worden opgesteld.

Hoofdstuk 2. Theoretisch model

In dit hoofdstuk wordt ons theoretisch model besproken. Allereerst geven wij een korte inleiding over de noodzaak van sociaal-psychologisch onderzoek naar radicalisering, en de factoren die wij veronderstellen belangrijk te zijn in radicaliseringsprocessen onder jongeren. Dit mondt uit in een grafische weergave van het hier veronderstelde model (Figuur 2.1). In de rest van dit hoofdstuk wordt dit model nader uitgewerkt, waarbij de factoren in ons model nader worden geïntroduceerd. Na dit hoofdstuk zal verslag worden gedaan van kwantitatief onderzoek (Hoofdstuk 3) en kwalitatief onderzoek (Hoofdstuk 4) naar belangrijke elementen uit ons model.

2.1 Inleiding

“Sinds 2003 ziet de AIVD (...) een duidelijke trend waarbij zich naast radicalisering en rekrutering van bovenaf een sterke radicalisering van onderaf heeft doorgezet. Typerend is dat het gaat om een spontaan, interactief en grotendeels autonoom proces”⁹ (p. 29). Deze vorm van radicalisering kan aldus de AIVD mede door *peer pressure* (groeps- en sociale druk zoals die heerst onder jongeren) in gang kan worden gezet. Op basis van deze en andere gegevens kan gesteld worden dat radicaliserend en terroristisch gedrag door sociaal-psychologische processen wordt gestuurd.

Niet alleen blijken (bijvoorbeeld Islamitische) jongeren in Nederland steeds sterker ontvankelijk voor radicaal gedachtegoed en extremistische ideeën, ook zoeken zij dit zelf steeds meer actief op. Door deze ontwikkeling en de dreiging die uitgaat van radicalisme is een groot belang ontstaan om te begrijpen welke factoren leiden tot radicalisering van jongeren in Nederland. Eerder door ons uitgevoerd onderzoek naar hoe iemand een terrorist wordt en wanneer iemand gaat radicaliseren heeft tot de conclusie geleid dat pathologische oorzaken geen sterke rol lijken te spelen¹⁰ (terroristen lijken zelfs “verwarrend” normaal¹¹). Ook zijn individuele factoren als thuissituatie en opleidingsniveau geen sterk bepalende factoren^{12 13}.

In lijn hiermee constateerde de Minister van Justitie in 2007 dat “de factoren die leiden tot radicalisering complex en veelvoudig” zijn.¹⁴ Volgens hem zijn verschillende situationele kenmerken aan te wijzen die mogelijk kunnen leiden tot radicalisering. Hij noemt hier als voorbeelden sociaal-economische problemen of een gebrek aan politieke betrokkenheid. Maar hij benadrukt dat hier geen oorzakelijke verbanden gelegd kunnen worden. Dat is inderdaad het beeld dat uit verschillende studies naar voren komt: er zijn externe factoren aan te wijzen die mogelijk een rol spelen in radicaliseringsprocessen, maar toch leiden deze factoren niet bij alle individuen tot een daadwerkelijke radicalisering.

⁹ Nota ‘De gewelddadige jihad in Nederland. Actuele trends in de islamitisch-terroristische dreiging’, AIVD, maart 2006.

¹⁰ Meertens, R. W., Prins, Y. R. A. & Doosje, B. (2006). *In iedereen schuilt een terrorist: Een sociaal-psychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen*. Schiedam: Scriptum.

¹¹ Kruglanski (29 april 2002). *Inside the terrorist mind*. Paper presented to the National Academy of Science, at its annual meeting, Washington, D.C.

¹² Slootman, M. & Tillie, J. (oktober 2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Instituut voor Migratie en Etnische Studies.

¹³ Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam University Press.

¹⁴ Toespraak van Minister van Justitie Hirsch Ballin ter opening van de Conference Countering Radicalisation: Perspectives from around the globe, op 23 oktober 2007.

Het is dus van belang dat inzichtelijk wordt gemaakt hoe situationele factoren inwerken op een individu. Dit betekent dat een sociaal-psychologische benadering moet worden gehanteerd om tot een beter beeld van radicaliseringprocessen te komen. De sociale psychologie richt zich op de vraag hoe het individu zich voelt, wat het individu denkt en hoe het individu zich gedraagt. Willen er uitspraken worden gedaan over hoe mensen zich gedragen (ook radicaal en terroristisch gedrag) en hoe dat zover heeft kunnen komen, dan is de sociale psychologie bij uitstek een wetenschappelijke discipline die hierover uitspraken kan doen.

In het voorliggende hoofdstuk wordt het theoretische model van ons onderzoek geïntroduceerd. Na een meer algemene introductie op het onderwerp van radicalisme onder jongeren worden de kernbegrippen nader uitgewerkt en gedefinieerd. In de hierop volgende hoofdstukken wordt bij het operationaliseren van de onderzoeken teruggegrepen op deze uitwerking.

Ons sociaalpsychologisch perspectief op radicalisering wordt samengevat in Figuur 2.1. In dit conceptuele model verwachten we dat de factoren waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en groepsdreiging een belangrijke bijdrage leveren aan het proces van radicalisering.

a. Radicalisering

In de literatuur worden gewoonlijk vier stadia van radicalisering onderscheiden. Jongeren die zich in het eerste stadium bevinden zijn vatbaar voor een radicaal gedachtegoed. In het tweede stadium bevinden zich de sympathisanten van een radicaal gedachtegoed. De meer actieve aanhangers van een radicaal gedachtegoed bevinden zich in het derde stadium. Het vierde stadium betreft het extreme eindpunt van het radicaliseringproces waarin zich de jongeren bevinden die deel uitmaken van een extremistische of terroristische organisatie. Terrorisme wordt dus beschouwd als het extreme eindpunt van radicalisering.

Het is lastig om absolute grenzen aan te geven van de vier stadia van radicalisering. Radicalisme en extremisme zijn volgens Buijs, Demant en Hamdy¹⁰ “geen gedachtesystemen die mensen plotseling omarmen, maar vormen het eindresultaat van een langdurig, gelaagd en veelvormig proces” (p. 16). Overigens is een heel snel verlopend radicaliseringsproces ook mogelijk, al komt dit minder vaak voor.

Moghaddam¹⁵ gebruikt de *staircase* metafoer om het verloop van een radicaliseringproces te beschrijven. Het is geen vloeiend continuüm van gehele onbetrokkenheid met radicalisme tot het meest extreme eindpunt, terrorisme. Er is eerder sprake van het beklimmen van een trap, waarbij elke hogere trede op deze trap leidt tot meer radicalisme. Op elke trede zullen individuen achterblijven, maar sommigen gaan de volgende trede op en zullen verder radicaliseren en het extreme eindpunt—terrorisme—aldus steeds dichterbij komen. Zoals gezegd is het lastig om absolute grenzen aan te geven van verschillende stadia van radicalisering.

Het proces van radicalisering kan worden opgevat als een proces waarin vertrouwen in de gevestigde orde steeds sterker afneemt.¹⁶ Zo kunnen er drie algemene ontwikkelingsstadia

¹⁵ Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161-169.

¹⁶ Slootman, M., Tillie, J. (oktober 2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Instituut voor Migratie en Etnische Studies.

worden onderscheiden: de vertrouwensbreuk, het legitimiteitsconflict en de legitimiteitscrisis.¹⁷ Centraal hierin staat het vertrouwen dat het radicaliserende individu in de gevestigde orde heeft.¹⁸ Dit vertrouwen neemt gedurende het radicaliseringsproces steeds verder af. In het huidige onderzoek zullen deze aspecten van vertrouwen worden gemeten.

b. Ideologische en sturende dimensie

In ons conceptuele model (zie Figuur 2.1) onderscheiden wij onder meer (1) sociaal-psychologische antecedenten van (2) attitudes die gerelateerd zijn aan radicalisme en terrorisme. Wij duiden de sociaal-psychologische antecedenten in ons model (met name waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en groepsdreiging) aan als de sturende dimensie in het radicaliseringsproces. De attitudes duiden wij aan als de ideologische dimensie van het proces.

Eerdere rapporten bespreken gerelateerde dimensies: In het rapport van IMES over de radicalisering van Amsterdamse Moslims¹⁹ wordt gesteld dat er twee centrale aangrijpingspunten zijn voor Islamitische radicalisering. Eén daarvan is een orthodoxe geloofsinvulling (religieuze dimensie) en de tweede is het idee dat er onrechtvaardig wordt omgegaan met Moslims en dat de Islam bedreigd wordt (politieke dimensie). De IMES-onderzoekers stellen dat de combinatie van de politieke en religieuze dimensie bepalend is voor de ontvankelijkheid van de jongere voor radicalisering (het wil niet zeggen dat de jongere daadwerkelijk radicaliseert).

Buijs, Demant en Hamdy²⁰ stellen dat er drie dimensies van radicalisering zijn te onderscheiden: de politieke dimensie, de religieuze/levensbeschouwelijke dimensie en de sociaal-culturele dimensie. Volgens hen kan het radicaliseringsproces “in verschillende domeinen starten en trekt de ontwikkeling in het ene domein die in het andere domein vooruit” (p. 16). Belangrijker is nog dat de politieke dimensie als kern van de radicalisering gezien kan worden: deze bepaalt de verwijdering van de gevestigde samenleving, aldus Buijs, Demant en Hamdy.

In lijn met de idee van Buijs²¹ dat iedere ideologie gebruikt kan worden als voertuig van extremisme en radicalisme, is onze benadering gericht op de factoren die radicalisering in de hand kunnen werken, waarbij het specifieke ideologische gedachtegoed geen bepalende rol hoeft te spelen. De mate waarin dit radicale gedachtegoed wordt aangehangen geeft een reflectie van het stadium van radicalisering, maar kan in zichzelf niet worden aangewezen als oorzaak van de radicalisering. Het radicale gedachtegoed dat volgens Buijs enkel als voertuig dient, betreft de religieuze dimensie zoals genoemd in het IMES-rapport²² en door Buijs, Demant en Hamdy¹⁷. Afhankelijk van de te bestuderen radicale groepen in het huidige onderzoek zal deze dimensie bestaan uit orthodoxe Islamitische geloofsopvattingen en rechtsextremistische overtuigingen. We zullen deze dimensie in het huidige

¹⁷ Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam University Press.

¹⁸ Tyler, T. R. (2006). *Why people obey the law*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

¹⁹ Slootman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam.

²⁰ Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam University Press.

²¹ Buijs, F.J. (2002). *Democratie en terreur: de uitdaging van het islamitisch extremisme*. Amsterdam: SWP.

²² Slootman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam.

onderzoeksproject dan ook niet als de religieuze dimensie in engere zin centraal stellen, maar deze dimensie breder opvatten en als de ideologische dimensie aanduiden. Hier zal later in dit hoofdstuk nader op worden ingegaan.

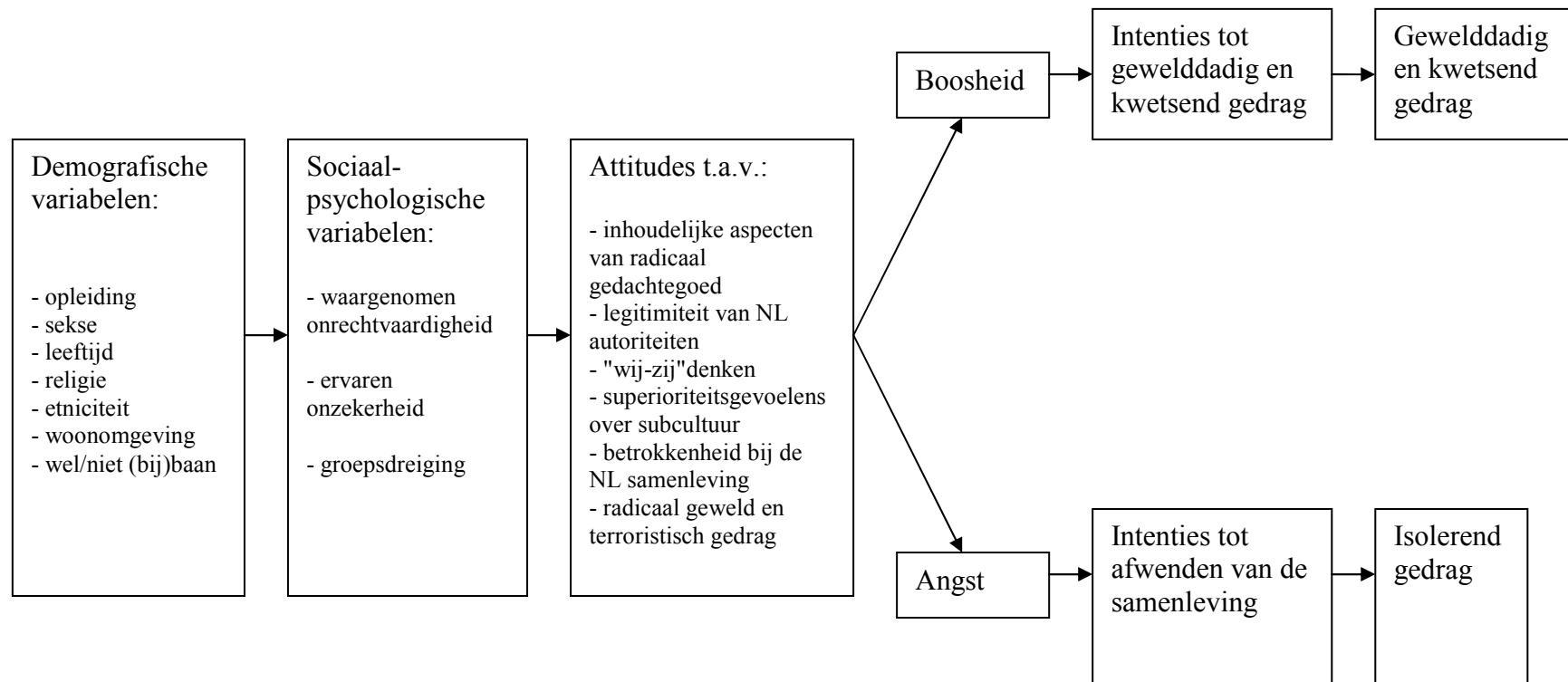
Wij zijn van opvatting dat factoren als waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en groepsdreiging drijvende krachten zijn van radicalisering. Deze factoren, en niet zozeer het specifieke inhoudelijke gedachtegoed dat jongeren aanhangen, moeten worden benaderd als mogelijke oorzaken van waarom bepaalde jongeren in Nederland radicaliseren. Zoals verderop in dit theoretische overzicht zal worden besproken, kunnen wel kenmerken van radicaal gedachtegoed worden onderscheiden die juist deze ideeën aantrekkelijk maken voor specifiek deze jongeren. Hieraan gerelateerd zijn radicale groepen juist ook aantrekkelijk voor hen. Dit aspect van radicalisering betreft de sociaal-culturele dimensie van Buijs, Demant en Hamdy¹⁵ en het IMES-rapport¹⁷ spreekt in dit geval over secundaire overtuigingen.

De factoren die volgens ons model de jongere ontvankelijk maakt voor radicalisering (waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en ervaren groepsdreiging) komen sterk overeen met de politieke dimensie waar het IMES-rapport²³ over spreekt. Onze benadering omvat deze echter meer dan de opvatting dat de Islam een politiek strijdpunt is (p. 30). Het betreft het geheel aan factoren dat ertoe leidt dat het individu ontvankelijk wordt voor radicale ideeën en aansluiting bij radicale groepen. Wij vatten dit geheel aan factoren samen onder de noemer *sturende dimensie*. Deze zullen we nu eerst bespreken.

c. Factoren van radicalisering

We zullen de theoretische inzichten in processen van radicalisering bespreken aan de hand van de veronderstelde betrokken factoren die in het conceptuele model (Figuur 2.1) staan weergegeven. Ten eerste zullen relevante demografische kenmerken worden besproken. Dit wordt gevolgd door een introductie van de sociaal-psychologische factoren in ons model: het begrip waargenomen (on)rechtvaardigheid, en ervaren onzekerheid en waargenomen groepsdreiging. Ten slotte volgt een bespreking van de attitudes ten aanzien van radicalisering, inclusief de emoties die daarbij horen.

²³ Slootman, M en Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam.

Figuur 2.1. Visualisering van het veronderstelde radicaliseringproces

2.2 Uitwerking

Uit het hier voorafgaande blijkt dat het lastig is om tot een eenduidig beeld te komen van radicaliseringprocessen. Wij zijn evenals Buijs²⁴ van mening dat in principe iedere ideologie gebruikt kan worden ter specifieke invulling van extremisme en radicalisme. In deze benadering wordt het specifieke ideologische gedachtegoed eerder als uitkomst dan als oorzakelijke factor van een radicaliseringproces beschouwd. Naarmate een jongere verder radicaliseert—veroorzaakt door factoren zoals wij die in het huidige onderzoeksproject bestuderen—zal deze het radicale gedachtegoed sterker eigen maken en in grotere mate uitdragen. De mate waarin dit radicale gedachtegoed wordt aangehangen is een reflectie van het stadium van radicalisering, maar kan in zichzelf niet worden aangewezen als oorzaak van de radicalisering. Met deze aanpak beogen we een algemeen patroon van radicalisering inzichtelijk te kunnen maken. Dit algemene patroon overstijgt inhoudelijke verschillen in radicaal gedachtegoed bij de verschillende radicale bewegingen. Vervolgens kan aandacht worden besteed aan het inhoudelijke radicale gedachtegoed en wat dergelijke ideeën zo aantrekkelijk maakt voor sommige jongeren. Dit radicale gedachtegoed beschouwen wij als de ideologische dimensie. De sociaal-psychologische factoren—waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en ervaren groepsdreiging—vormen samen de sturende dimensie van het radicaliseringproces. In het huidige onderzoeksproject zullen we de sturende dimensie als oorzaak en de ideologische dimensie en andere aspecten van radicalisme (zie Hoofdstuk 3) als uitkomst van radicaliseringprocessen bestuderen. We introduceren in de rest van dit Hoofdstuk 2 de factoren in ons model waar dit rapport en ons onderzoek zich op concentreert: demografische kenmerken, waargenomen (on)rechtvaardigheid, ervaren onzekerheid, waargenomen groepsdreiging, en attitudes ten aanzien van radicalisering.

a. Demografische variabelen

In het huidige onderzoek zullen diverse demografische variabelen worden bestudeerd. Dit betreft onder meer leeftijd, sekse, woonregio en stedelijkheid van die regio, opleidingsniveau, geloof en etnische achtergrond. Bijlage 1 geeft een volledig overzicht van de gemeten variabelen.

Zoals we hierboven bij de introductie op de sociaal-psychologische benadering hebben beschreven komt uit veel onderzoek naar voren dat er niet een objectief demografisch beeld bestaat van “de” jongere die radicaliseert. Een sociaal-psychologische benadering biedt daarom belangrijke handvatten om tot inzicht te komen in radicalisering. Het onderzoek waarvan de resultaten staan beschreven in het IMES-rapport²⁵ onderkent het belang van een dergelijke benadering. De aspecten van deze dimensies die in het IMES-rapport staan beschreven, zijn sterk gerelateerd aan sociaal-psychologische processen. Onze benadering gaat dieper op deze processen in.

We zouden kunnen veronderstellen dat door duidelijk te meten situationele factoren zoals het hebben van minder kansen in deze maatschappij—door bijvoorbeeld een laag inkomen of een laag opleidingsniveau—de factor waargenomen onrechtvaardigheid wordt beïnvloed. Een hoge opleiding leidt echter ook veelal tot hogere verwachtingen en wanneer deze niet gerealiseerd worden, kan dit juist sterke percepties van onrechtvaardigheid bewerkstelligen

²⁴ Buijs, F.J (2002). *Democratie en terreur: de uitdaging van het islamitisch extremisme*. Amsterdam: SWP, p.53.

²⁵ Slootman, M en Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam.

(zoals in het geval van Mohammed B.²⁶). Dit betreffen hoe dan ook zeker geen één op één relaties en hier zijn verscheidene psychologische processen bij betrokken die niet allemaal in het huidige onderzoek kunnen worden bestudeerd. In het huidige onderzoek ligt de nadruk op directe meting van de sociaal-psychologische factoren waarvan betrokkenheid bij het radicaliseringproces wordt verondersteld.

Overigens betekent de beperkte direct voorspellende waarde van situationele factoren niet dat het *niet* relevant is om demografische variabelen zoals scholing, herkomst ouders, etc. mee te nemen in een onderzoek naar radicaliseringprocessen. Dergelijke informatie stelt ons in staat grip te krijgen op het fenomeen doordat het inzicht geeft in wáár deze processen zich voordoen en helpen beleid vorm te geven op gebieden die er wél toe blijken te doen, al is het gedeeltelijk en bij een beperkte groep jongeren.

Zoals genoemd, zijn objectieve situationele kenmerken onvoldoende voorspellers van radicalisering en gaat het erom hoe die factoren op het individu uitwerken. We zullen nu de sociaal-psychologische factoren bespreken die volgens onze benadering bepalend zijn voor de ontvankelijkheid voor radicalisering.

b. Onrechtvaardigheid: relatieve deprivatie en procedurele oneerlijkheid

Radicaliseringprocessen beginnen meestal met een daadwerkelijke of vermeende achterstelling (*perceived relative deprivation*). Niet alleen kunnen jongeren het gevoel hebben dat ze minder krijgen dan anderen, maar ook kunnen ze ervaren dat de eigen (hoge) verwachtingen niet voldoende worden waargemaakt. Relatieve deprivatie is voornamelijk van toepassing op materiële zaken, zoals het vinden van een baan, een stageplek en een huis. Daarnaast is de manier waarop mensen worden behandeld belangrijk bij waargenomen onrechtvaardigheid.²⁷ In het bijzonder of mensen disrespect ervaren en onrechtvaardigheid in hoe ze worden bejegend kan radicalisering in de hand werken.²⁸

Relatieve deprivatie is volgens Grant en Brown²⁹ “het resultaat van een sociale vergelijking die impliceert dat de persoon die deze vergelijking maakt, niet de waardevolle bronnen ontvangt waarvan hij of zij wel het idee heeft daar recht op te hebben. Relatieve deprivatie is dus een waarneming dat een verwachting is geschonden (de cognitieve component) evenals gevoelens van onrechtvaardigheid, ontevredenheid en boosheid naar aanleiding van deze schending (affectieve component)” (pp. 195-196).

Er kunnen twee vormen van relatieve deprivatie worden onderscheiden. Ten eerste is er individuele relatieve deprivatie die volgt uit een vergelijking van de eigen individuele situatie met directe andere personen om iemand heen. Dit betreft dus een negatieve vergelijking tussen de eigen situatie met de situatie van anderen. Deze waargenomen deprivatie kan stress of inspanning ter persoonlijke verbetering veroorzaken.³⁰ Daarnaast bestaat er collectieve relatieve deprivatie die volgt uit een vergelijking van de eigen groep met andere groepen in de

²⁶ Korteweg, A. C. (2005). De moord op Theo van Gogh: Gender, religie en de strijd over de integratie van migranten in Nederland. *Migrantenstudies*, 21, 4, 205-223.

²⁷ Bos, K. van den (2002). *De sociale drie-eenheid: Sociale wetenschappen, sociale psychologie, sociale rechtvaardigheid*. Oratie, Universiteit Utrecht.

²⁸ Bos, K. van den, Euwema, M. C., Poortvliet, P. M., & Maas, M. (2007). Uncertainty management and social issues: Uncertainty as important determinant of reactions to socially deviating people. *Journal of Applied Social Psychology*, 37, 1726-1756.

²⁹ Grant, P.R., & Brown, R. (1995). From ethnocentrism to collective protest: Responses to relative deprivation and threat to social identity. *Social Psychology Quarterly*, 58(3), 195-211.

³⁰ Crosby, F. J. (1976). A model of egoistical relative deprivation. *Psychological Review*, 83, 2, 85-112.

samenleving en eerder aanzet tot sociaal protest (bv. van vrouwen).³¹ Volgens de Relatieve Deprivatie Theorie zijn achtergestelde groepen die collectieve relatieve deprivatie ervaren door toedoen van een geprivilegieerde groep, het meest geneigd om over te gaan in sociaal protest en om vijandigheid tegen deze groep te tonen. Collectieve relatieve deprivatie kan boosheid veroorzaken en leiden tot collectieve actie wanneer deze waargenomen deprivatie als een blokkade wordt gezien in het behalen van wezenlijke doelen.³² Ook blijkt uit onderzoek dat is gedaan onder (voormalig) Oost-Duitsers en West-Duitsers dat collectieve relatieve deprivatie leidt tot meer hechting en positievere gedachten over de eigen groep. Dit wordt wel een sterkere *ingroup bias* genoemd.³³ Blijkbaar zorgt het gevoel dat de eigen groep wordt achtergesteld tot meer (niet minder) hechting aan de eigen groep.

Daarnaast is een waargenomen conflict van belangen tussen twee groepen volgens de Realistic Group Conflict Theory^{34 35} een belangrijke motivator van ethnocentrisme en waarschijnlijk ook van collectieve actie. Hier ligt de nadruk op de *waarneming* van een conflict en hoeven de belangen van beide groepen feitelijk niet te conflicteren. We zien hier vooral een proces dat van toepassing lijkt te zijn op meer rechtsextremistisch georiënteerde groepen. Het rechtsextremistische gedachtegoed kenmerkt zich door gevoelens van bedreiging door zogenaamde “nieuwkomers” die huizen en banen afpakken die volgens hun opvattingen toebehoren aan de autochtone Nederlanders. Ze onderkennen de belangen die beide groepen hier hebben en willen hun eigen belangen veilig stellen. Dit waargenomen *group conflict* lijkt samen te hangen met gevoelens van relatieve deprivatie ten opzichte van andere autochtone Nederlanders in de samenleving die geen directe en nadelige gevolgen ervaren door de rechten die de zogenaamde “nieuwkomers” hebben in deze samenleving. Vooral de jongeren die een sterk gevoel van onvrede ervaren doordat zij moeilijk een baan vinden, of zien dat hun ouders hier problemen mee ervaren, zullen geneigd zijn om deze waargenomen deprivatie aan een externe oorzaak toe te schrijven. Een gevolg van dergelijke externe attributies is dat de jongeren geen negatieve consequenties hoeven te trekken over hun eigen prestaties en zelfbeeld.

De waargenomen onrechtvaardigheid bestaat er in dit geval uit dat in het perspectief van deze jongeren moeilijk te accepteren valt dat de overheid aandacht besteed aan “anderen” terwijl het met de “eigen bevolking” helemaal niet zo goed gaat. Collectieve relatieve deprivatie hangt sterk samen met groepsdreiging, daar het de groep als geheel achterstelt en dus een zogenaamde realistische bedreiging betreft.³⁶ Collectieve relatieve deprivatie kan dus worden gezien als een bedreiging van de sociale identiteit. Ook lijkt het zo te zijn, dat wanneer de groepsidentiteit wordt bedreigd, bijvoorbeeld door collectieve relatieve deprivatie, dit het

³¹ Crosby, F. J. (1982). *Relative deprivation and working women*. New York: Oxford University Press.

³² Berkowitz, L. (1989). The frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106, 59-73.

³³ Schmitt, M. & Maes, J. (2002). Stereotypic ingroup bias as self-defense against relative deprivation: evidence from a longitudinal study of the German unification process. *European Journal of Social Psychology*, 32, 309–326.

³⁴ Sherif, M. (1966) *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*, Boston: Houghton-Mifflin.

³⁵ Levine, R. A. and Campbell, D. T. (1972) *Ethnocentrism: theories of conflict, ethnic attitudes and group behavior*, New York: Wiley.

³⁶ Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., McNatt, P. S., & Renfro, C. L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254.

collectivistische karakter van een situatie versterkt en vergelijkingen tussen groepen meer saillant maakt.³⁷

In de sociale psychologie wordt gewoonlijk een onderscheid gemaakt tussen drie verschillende zaken die mensen meer of minder rechtvaardig kunnen vinden: distributieve, procedurele en interactionele rechtvaardigheid.³⁸ Distributieve rechtvaardigheid heeft betrekking op de rechtvaardigheid van de uitkomsten die aan burgers worden toebedeeld of de rechtvaardigheid van de verdeling van verschillende uitkomsten tussen verschillende burgers. Procedurele rechtvaardigheid zoals dat in psychologisch onderzoek wordt gebruikt heeft betrekking op de rechtvaardigheid van de manier waarop mensen worden behandeld. Interactionele rechtvaardigheid, ten slotte, richt zich op de kwaliteit van de interpersoonlijke interactie die plaatsvindt tussen personen, bijvoorbeeld tussen een burger en een ambtenaar van een overheidsinstantie.³⁹ Distributieve rechtvaardigheid heeft binnen het huidige onderzoek een grote overlap met relatieve deprivatie, hetgeen hierboven is besproken. Wij denken dat, naast relatieve deprivatie, vooral procedurele rechtvaardigheid er bij radicalisering toe doet (meer dan distributieve en interactionele rechtvaardigheid⁴⁰). Uit het IMES-rapport⁴¹ vernemen wij dat de individuen die ontvankelijk lijken te zijn voor radicalisering waarnemen dat hun groep anders en minder goed wordt behandeld dan andere groepen. Zij ervaren minder serieus te worden genomen, dat er sterker voor hen besloten wordt, in plaats van in samenspraak en dat de regels die in de gevolgde procedures om tot dergelijke beslissingen te komen niet hun regels zijn. Naast relatieve deprivatie wordt ook procedurele rechtvaardigheid gemeten in ons onderzoek (zie Hoofdstuk 3 en 4). Hierdoor kiezen we er niet voor om óók interactionele rechtvaardigheid op te nemen. Dit is ook ingegeven door het sterk individuele karakter van interactionele rechtvaardigheid, dat een minder grote rol speelt wanneer we de ervaren onrechtvaardigheid bestuderen van de behandeling van de eigen groep door meer abstracte actors als meerderheidsgroepen en autoriteiten. De potentiële rol van distributieve rechtvaardigheid in processen van radicalisering wordt goed en wellicht zelfs beter bestudeerd door ons te richten op waargenomen relatieve deprivatie, dat hiermee immers een grote overlap vertoont.

Veel bestaande schalen om relatieve deprivatie te meten zijn inmiddels sterk verouderd en niet meer van toepassing op de hedendaagse samenleving of te sterk gericht op een absoluut achterstandsniveau. Om de rol van waargenomen relatieve deprivatie in radicaliseringprocessen te verhelderen, hebben wij zelf items ontwikkeld die ons inziens dichtbij het veronderstelde construct komen. Procedurele rechtvaardigheid meten we met een op de situatie aangepaste schaal van Moorman (1991).⁴² Deze schaal heeft aangetoond het onderliggende construct van procedurele rechtvaardigheid goed te meten evenals uitermate

³⁷ Brown, R., Hinkle, S., Ely, P. G., Fox-Cardamone, L., Maras, P., & Taylor, L. (1992). Recognising group diversity: Individualism-collectivism and autonomous-relational social orientations and their implications for intergroup processes. *British Journal of Social Psychology*, 3, 327-42.

³⁸ Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76, 845-855.

³⁹ Bos, K. van den (2007). Procedurele rechtvaardigheid: Beleving bij burgers en implicaties voor het openbaar bestuur. In A. F. M. Brenninkmeijer, M. van Dam & Y. van der Vlugt (red.), *Werken aan behoorlijkheid: De Nationale ombudsman in zijn context* (pp. 183-198). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

⁴⁰ Bos, K. van den (2005). What is responsible for the fair process effect? In J. Greenberg & J. A. Colquitt (Eds.), *Handbook of organizational justice: Fundamental questions about fairness in the workplace* (pp. 273-300). Mahwah, NJ: Erlbaum.

⁴¹ Slooman, M., Tillie, J. (oktober 2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Instituut voor Migratie en Etnische Studies.

⁴² Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76, 845-855.

geschikt te zijn voor aanpassing aan specifieke situaties, zoals in ons onderzoek voor de Nationale Ombudsman.⁴³

c. Onzekerheid

Naast waargenomen onrechtvaardigheid kan ook onzekerheid tot radicale en extreme attitudes leiden.⁴⁴ Voor niet-westerse allochtone jongeren (deze zijn volgens de definitie van het CBS⁴⁵ in Nederland woonachtig en van hen is minstens één ouder geboren in gebieden als Latijns-Amerika, Afrika, Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen) geldt dat ze te maken hebben met een nieuwe cultuur en onzekerheid ervaren over hun identiteit. Daarnaast zijn vooral jongeren gewoonlijk onzekerder over zichzelf en daardoor gevoeliger voor omgevingsinvloeden.⁴⁶

Mensen hebben volgens Hogg⁴⁷ een fundamentele behoefte aan een gevoel van zekerheid over hun wereld en hun plaats daarin. Dit geeft betekenis aan ons bestaan en vertrouwen in hoe te gedragen en wat te verwachten van de fysieke en sociale omgeving waarmee we te maken hebben. Onzekerheid is aversief omdat het geassocieerd wordt met verminderde controle over ons leven. Volgens Hogg motiveert onzekerheid hierdoor gedrag dat erop gericht is om deze subjectieve onzekerheid te reduceren. Zo wordt bijvoorbeeld sociale vergelijking gestuurd door gevoelens van onzekerheid. Volgens Festinger⁴⁸ is er een “motivatie om te weten dat de eigen opvattingen correct zijn en om precies te weten waartoe men wel en waartoe men niet in staat is” (p. 217). Dit zet mensen ertoe aan om zich te vergelijken met anderen, vooral wanneer zij onzeker zijn over hun omgeving.

Een manier om onzekerheid te reduceren is aansluiting te vinden bij groepen.⁴⁹ Een groep biedt regels over hoe je zou moeten reageren op anderen en wat je van hen zou moeten verwachten. Een dergelijke duidelijkheid helpt om onzekerheid te reduceren. Daarnaast biedt een groepslidmaatschap en de sociale identiteit die hiermee verbonden is zekerheid over het zelfconcept, een duidelijk gevoel van wie je bent. Door je bovendien te omringen met gelijkgestemden van dezelfde groep, worden cognities en gedrag (mede ook door de groep zelf ingegeven) voortdurend gevalideerd en wordt via sociale vergelijking dus ook meer zekerheid gecreëerd. In lijn hiermee geeft Festinger aan dat, wanneer mensen zich onzeker voelen over zichzelf, zij zich gaan vergelijken met anderen, en daardoor ook meer beïnvloed worden.

⁴³ Bos, K. van den (2007). Procedurele rechtvaardigheid: Beleving bij burgers en implicaties voor het openbaar bestuur. In A. F. M. Brenninkmeijer, M. van Dam & Y. van der Vlugt (red.), *Werken aan behoorlijkheid: De Nationale ombudsman in zijn context* (pp. 183-198). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

⁴⁴ Bos, K. van den & Lind, E. A. (2002). Uncertainty management by means of fairness judgments. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 34, pp. 1-60). San Diego, CA: Academic Press.

⁴⁵ Centraal Bureau voor de Statistiek (2006). *Allochtonen; kerncijfers 2006-2050*.

⁴⁶ Hogg, M. A. & Bos, K. van den (2007, Januari). *Uncertainty and Extremist Behavior*. Symposium verzorgd op de Eighth Meeting of the Society of Personality and Social Psychology, Memphis, USA.

⁴⁷ Hogg, M. A. & McCarthy, C. (1990). Self-categorization and social identity. In: D. Abrahams & M. A. Hogg. *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. New York: Springer-Verlag: 10-27.

⁴⁸ Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.

⁴⁹ Hogg, M. A. & Mullin, B. A. (1999). Joining groups to reduce uncertainty: Subjective uncertainty reduction and group identification. In: D. Abrams and M. A. Hogg. *Social Identity and Social Cognition*. Oxford: Blackwell: 249-279.

In de huidige tijd is er een sterk gevoel van onzekerheid.⁵⁰ De nadruk is steeds meer op het individu komen te liggen. Wie we kunnen zijn is in principe onbegrensd. Dat maakt mensen onzeker en hierdoor ontstaat een paradox: mensen krijgen een sterkere hang naar gemeenschap en de sociale affiliaties van vroeger. Mensen zijn bezig meer zekerheid te krijgen over hun zelfbeeld in een steeds onzeker wordende wereld. Daarbij komt dat mensen een krachtige en fundamentele intrinsieke motivatie hebben om zich verbonden te voelen met anderen en sociaal geaccepteerd te worden.^{51 52}

Mensen zijn sterk gemotiveerd om aansluiting te vinden bij anderen en wanneer het contact met directe vrienden en familie is verbroken, wordt de eigen groep (de *ingroup*) steeds belangrijker. Dit is een van de psychologische mechanismen die een rol spelen in het radicaliseringsproces.⁵³ Daarnaast speelt dit proces vooral bij jongeren. Volgens Erikson⁵⁴ bevinden adolescenten zich in het psychosociale stadium van een zoektocht naar identiteit. Deze zoektocht kan onzekerheid genereren, want het zelfbeeld is ineens niet meer een gegeven en kan door een hele reeks van factoren worden bepaald. Deze onzekerheid geldt dubbel voor Islamitische jongeren, omdat deze jongeren input uit twee verschillende culturen moeten integreren.^{55 56}

Hogg stelt dat extreme persoonlijke onzekerheid, vooral die gerelateerd aan het zelfbeeld, mensen motiveert om henzelf te definiëren, via zelfcategorisatie en sociale identificatieprocessen, in termen van de hoog consensuele, distinctieve en heldere prototypen van hoog “entitatieve” groepen. Hij definieert een prototype als een typisch beeld van de groep dat alle essentiële kenmerken van de groep bevat. Een relatief duidelijk prototype is het meest effectief in het reduceren van onzekerheid. Een dergelijk prototype heeft minder kenmerken die bovendien ook niet ambigue zijn, sterk met elkaar samenhangen, duidelijk prescriptief zijn en die het ingroup lidmaatschap sterk bepalen.

Dergelijke prototypen definiëren op hun beurt weer sterk “entitatieve” groepen. Dit zijn groepen die worden gekenmerkt door gelijkheid, nabijheid, duidelijke groepsgrenzen, een gezamenlijk lot, een hechte organisatie, enz. In extreme gevallen zijn dergelijke groepen totalitair of extremistisch. Dit zijn groepen die sterk orthodox zijn (erg heldere prototypen) en erg onderscheidend van andere groepen en die bovendien vaak een hiërarchisch gestructureerde interne macht en leiderschapsstructuur kunnen hebben.^{57 58 59}

⁵⁰ Hogg, M. A. (2004). Uncertainty and extremism: Identification with high entativity groups under conditions of uncertainty. In: V. Yzerbyt, C. M. Judd., & O. Corneille. *The Psychology of Group Perception: Perceived Variability, Entativity, and Essentialism*. New York: Psychology Press: 401-418.

⁵¹ Maslow, A. (1970). *Motivation and personality* (2nd ed.). New York: Harper & Row.

⁵² Baumeister, R. F. & Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.

⁵³ Meertens, R. W., Prins, Y. R. A., & Doosje, B. (2006). *In iedereen schuilt een terrorist: Een sociaal-psychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen*. Schiedam: Scriptum.

⁵⁴ Erikson, E. H. (1959). Identity and the life cycle: Selected papers. *Psychological Issues*, 1, 5-165.

⁵⁵ Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46, 5-34.

⁵⁶ *Monitor racism en rechtsextremisme 2006-2007, 7^e rapportage*. Redactie: J. Donselaar, van, P. R. Rodrigues, Anne Frank Stichting en Universiteit Leiden.

⁵⁷ Hogg, M. A. (2001). A social identity theory of leadership. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 184-200.

⁵⁸ Hogg, M. A., & Reid, S. A. (2001). Social identity, leadership, and power. In A. Y. Lee-Chai, & J. A. Bargh (Eds.), *The use and abuse of power: Multiple perspectives on the causes of corruption* (pp. 159-180). Philadelphia: Psychology Press.

⁵⁹ Hogg, M. A., & van Knippenberg, D. (2003). Social identity and leadership processes in groups. *Advances in Experimental Social Psychology*, 35, 1-52.

Entitativiteit geeft aan dat niet te eenvoudig moet worden gedacht over de sociale psychologie van extremisme en de invloed die groepen hierop hebben. Het is belangrijk om aandacht te besteden aan de verschillen tussen groepen in de mate waarin zij jongeren aanknopingspunten bieden om met onzekerheid, waargenomen deprivatie en andere bedreigende zaken om te gaan: sommige groepen (vooral extreme groepen met radicale ideeën) geven meer aanknopingspunten om bij aan te sluiten en doen mensen meer zekerheid ervaren. Dit proces treedt vooral op bij minderheidsgroepen en vooral die met een radicaal gedachtegoed. Mensen kunnen hiertoe nieuwe groepen creëren die deze eigenschappen bezitten, bij bestaande groepen aansluiten die deze eigenschappen bezitten of groepen waartoe ze al behoren meer extreem en orthodox maken. Hoe groter de onzekerheid, hoe sterker de motivatie om het zelfconcept te structureren in termen van de prototypische eigenschappen van hoog entitatieve groepen—groepen die orthodox zijn, onderscheidend, hiërarchisch gestructureerd, consensusgericht, intolerant van interne meningsverschillen/onenigheid en verscheidenheid en hoog xenofob en ethnocentrisch (eigen groep is superieur).

Eerder door ons uitgevoerd onderzoek toont dan ook onder meer aan dat vooral onzekere mensen sterk of soms zelfs extremistisch vasthouden aan hun (sub)culturele normen en waarden en dat wanneer ze hun wereldbeeld bevestigd zien, dit een prettige ervaring voor hen is.⁶⁰ Om met onzekerheid om te gaan zoeken mensen anderen met wie zij hun wereldbeeld kunnen delen. Dit is een proces dat vooral bij jongeren speelt, die sterker gericht zijn op hun sociale omgeving om zich een identiteit te verschaffen.

Dergelijke processen kunnen leiden tot polarisatie: de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van de segregatie langs etnische en religieuze lijnen. Polarisation wordt gezien als de katalysator van radicaliseringprocessen en dus als een onwenselijke ontwikkeling benaderd. Eén van de doelstellingen die de minister van Binnenlandse Zaken onlangs presenteerde in het Actieplan Radicalisering en Polarisering 2007-2011 is dan ook het preventief tegengaan van polarisering.⁶¹ In het kader van deze preventie is het goed te benadrukken dat we met sterke menselijke behoeften te maken hebben die betrokken zijn bij dit proces.

Onzekerheid kent verschillende vormen en niet al deze vormen van onzekerheid zetten hetzelfde proces in gang. Zo wordt het meedoen aan kansspelen gekenmerkt door juist het plezierige gevoel dat door onzekerheid wordt opgewekt. Het is dan ook niet deze onzekerheid—maar juist de onzekerheid die als aversief ervaren wordt—die ertoe leidt dat jongeren gemotiveerd zijn om deze te reduceren en het bijbehorende gedrag te vertonen. Om daadwerkelijk inzicht te krijgen in de mate waarin onzekerheid voor de jongere een negatieve belevenis is, is het dan ook beter te bestuderen in welke mate ervaren onzekerheid door de persoon als bedreigend wordt ervaren. Met name concentreren wij ons hierbij op de emotionele component van ervaren onzekerheid, welke in Hoofdstuk 3 gemeten zal worden

⁶⁰ Bos, K. van den, Poortvliet, P. M., Maas, M., Miedema, J. & Van den Ham, E.-J. (2005). An enquiry concerning the principles of cultural norms and values: The impact of uncertainty and mortality salience on reactions to violations and bolstering of cultural worldviews. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 91-113.

⁶¹ Ministerie van Binnenlandse Zaken (2007). Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011.

met de *Emotional Uncertainty Scale* van Greco en Roger (2001)⁶², een betrouwbare en valide schaal bestaande, waarmee we in ons onderzoek reeds goede ervaringen hebben.^{63 64}

d. Groepsdreiging

Naast ervaringen van onrechtvaardigheid en onzekerheid (die door individuen worden ervaren) is groepsdreiging een belangrijke factor in ons model. In ons onderzoek behelst groepsdreiging de mate waarin jongeren de groep waar zij lid van zijn (b.v. moslims) bedreigd worden door andere groepen in de samenleving (b.v. niet-moslims).

Hiervoor is reeds beschreven dat sociale identiteit voor jongeren erg belangrijk is, vooral wanneer zij maatschappelijke of persoonlijke onzekerheid ervaren. Jongeren ontlenen hun sociale identiteit aan de groep(en) waar zij deel van uitmaken. Wanneer de groep waaraan jongeren deze identiteit ontlenen vervolgens wordt bedreigd, ofwel daadwerkelijk fysiek door geweld (bv. zoals het in elkaar slaan van homoseksuelen⁶⁵) ofwel symbolisch door stigmatisering van de groep, kan deze bedreiging extra sterk op het individu uitwerken.

Volgens de Integrated Threat Theory⁶⁶ hebben leden van een *ingroup* altijd een bepaalde mate van wantrouwen ten opzichte van de leden van de *outgroup* en verwachten dat *outgroup* leden zich op een manier zullen gedragen die nadelig is voor leden van de *ingroup*. Waargenomen dreigingen versterken vervolgens negatieve intergroep attitudes. Het blijkt dat zowel waargenomen symbolische en realistische bedreigingen van iemands groep bepalend zijn voor de (negatieve) attitudes ten opzichte van andere groepen.

Een politieke en economische achterstand van de groep is een vorm van realistische groepsdreiging. Deze vormen van groepsdreiging liggen dicht tegen relatieve deprivatie aan hetgeen reeds in dit theoretisch overzicht is besproken.

Groepsdreiging behelst dus de bedreiging van de sociale identiteit en kan volgen uit een actie of communicatie die direct of indirect de waarde van een groepslid te zijn ondermijnt. Deze bedreiging kan de vorm aannemen van een aanval op centrale, gedeelde attitudes, waarden, opvattingen, normen, en groepshandelingen, waarbij de aard en het belang van deze worden afgewezen of hier afbreuk aan wordt gedaan.⁶⁷ Wanneer de groep waaraan de sociale identiteit wordt ontleend, erg belangrijk is voor een individu, bijvoorbeeld doordat deze zich weinig verbonden voelt met anderen die niet tot deze groep behoren, zal een bedreiging van deze identiteit grote invloed hebben op cognities, emoties en gedrag.⁶⁸

⁶² Greco, V. & Roger, D. (2001), Coping with uncertainty: the construction and validation of a new measure. *Personality and Individual Differences*, 3, 519-34.

⁶³ Bos, K. van den, Euwema, M.C., Poortvliet, P.M. & Maas, M. (2007). Uncertainty management and social issues: Uncertainty as important determinant of reactions to socially deviating people. *Journal of Applied Social Psychology*, 37, 1726-1756.

⁶⁴ Bos, K. van den, Ameijde, J. van & Gorp, H. van (2006). On the psychology of religion: The role of personal uncertainty in religious worldview defense. *Basic and Applied Social Psychology*, 28, 333-341.

⁶⁵ San, M. van & Boom, J. de (2006). *Geweld tegen homoseksuelen*. Rotterdam: RISBO Contractresearch.

⁶⁶ Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., McNatt, P. S., & Renfro, C. L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254.

⁶⁷ Grant, P.R., & Brown, R. (1995). From ethnocentrism to collective protest: Responses to relative deprivation and threat to social identity. *Social Psychology Quarterly*, 58, 195-211.

⁶⁸ Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. In S. Worchel and L. W. Austin (eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall.

Vooraf Islamitische jongeren ervaren dergelijke groepsdreiging, doordat autochtone Nederlanders in het algemeen sterk negatief over hun groep oordelen, hetgeen sinds “9/11” enorm is versterkt. Recent onderzoek⁶⁹ laat zien dat de groep Islamitische jongeren in Nederland zich, sociaalpsychologisch gesproken, in een specifieke situatie bevindt: Moslims nemen een lagere statuspositie in, ze vormen een numerieke minderheid, en ze worden gezien als sympathisanten van terrorisme (en zij zijn zich door processen van metastereotypering hiervan bewust⁷⁰). Deze situatie heeft gevolgen voor de sociaal-psychologische processen omtrent radicalisering onder jongeren. Hierop gebaseerd kan aangenomen worden dat *perceived relative deprivation* (“ik krijg of onze groep krijgt niet wat het verdient” en groepsdreiging (“onze groep of het imago van onze groep wordt bedreigd”) eerder van belang zijn bij Islamitische jongeren dan bij andere jongeren in Nederland.

Daarbij komt dat de bedreigde groep waartoe Islamitische jongeren behoren, voor hen belangrijk is omdat de sociale identiteit sterk saillant is. Zo zullen autochtone Nederlanders zich niet snel bewust zijn van het feit dat hun normen en waarden niet universeel zijn, maar door de groep zijn ingegeven. Leden van minderheidsgroepen—zoals Islamitische Nederlanders—daarentegen, worden hier met hun andere culturele achtergrond voortdurend aan herinnerd.⁷¹ Zij zullen zich niet regelmatig in een situatie bevinden waarin zij in de meerderheid zijn en hierdoor worden zij regelmatig geconfronteerd met normen, waarden, gedragingen die typisch niet-Moslim zijn. Dit benadrukt hun—afwijkende—identiteit als Moslim. Dit wordt door stigmatisering van deze groep door de samenleving nog verder versterkt en dit leidt ertoe dat er voor de allochtone jongere de sociale identiteit het zelfbeeld sterk bepaalt. Een bedreiging van de sociale identiteit, hetgeen kan volgen uit bijvoorbeeld een lage status in de maatschappij, kan voor deze jongeren dan ook extra bedreigend zijn. Er wordt dan een proces in gang gezet waarin geprobeerd zal worden deze identiteit positiever te maken of andere bronnen te vinden waaraan de jongere een positieve identiteit kan ontleen.

Voor lagere status groepen in een samenleving is het moeilijker om door middel van vergelijkingen de *ingroup* positief te waarderen, omdat deze groepen objectief inferieur zijn op de meeste evaluatieve dimensies (zoals inkomen- en opleidingsniveau). Daarom zullen leden van deze groepen volgens de sociale identiteitstheorie ofwel proberen om de groep te verlaten en bij een hogere status groep te komen, ofwel te gaan vergelijken met andere ondergeschikte groepen (om zo een positief zelfconcept te behouden) ofwel collectief gaan strijden voor maatschappelijke verandering dat de eigen groep ten goede zal komen door direct de confrontatie met de dominante groep aan te gaan. Dit is echter een kostbaar alternatief, en zal alleen voorkomen wanneer de sociale omstandigheden zo zijn dat mensen de indruk hebben dat de lage status van de eigen groep zowel onstabiel als illegitiem is.^{72 73}

Door factoren als uiterlijke kenmerken en daarmee samengaande discriminatie kan het voor de allochtone minderheidsgroepen in Nederland moeilijk zijn om de eigen groep te verlaten

⁶⁹ Doosje, B., Kateman, S., & Mathyi, P. (submitted). The relation between threat, ethnic attitudes and anger after 9/11/2001: The role of group membership. *Submitted for publication*.

⁷⁰ Oldenhuis, H., & Gordijn, E. H. (2002). *Zelf pas ik ook in een hokje. De invloed van stereotypen en metastereotypen op gedrag*. Unpublished master thesis. University of Groningen.

⁷¹ Flagg, B. J. (1997). The transparency phenomenon, race-neutral decision making, and discriminatory intent. In: R. Delgado & J. Stefancic. *Critical white studies: Looking behind the mirror*. Philadelphia: Temple University Press.

⁷² Caddick, B. (1982). Perceived illegitimacy and intergroup relations. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 137-154). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

⁷³ Turner, J. C. & Brown, R. J. (1978). Social status, cognitive alternatives and intergroup relations. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups* (pp. 201-234). San Diego, CA: Academic Press.

en zich bij een hogere status groep aan te sluiten. Ook collectief protest is vaak moeilijk tot stand te brengen aangezien daar veel leden van de eigen groep voor moeten worden gemobiliseerd en vaak niet alle leden voldoende gemotiveerd zijn. Wanneer de lage status van de eigen groep als illegitiem wordt ervaren, kan dit evengoed zorgen voor een gevoel dat protest weinig verschil zal maken. Er zal dan eerder worden gekozen voor de zogenaamde creatieve strategieën ter behoud van een positieve sociale identiteit. Zo kan een individu zich gaan vergelijken met groepen die een nog lagere status hebben, door bijvoorbeeld de eigen minderheidsgroep in subgroepen waar te nemen. Ook is het mogelijk dat een individu de dimensie gaat benadrukken waarop de eigen groep het beter doet, hetgeen kan leiden tot afkering van de samenleving waarin de huidige statusbepalende dimensie sterk wordt gewaardeerd. Dit kan leiden tot het aansluiten bij kleinere subgroepen die zich onderscheiden van de lage statusgroep. Vooral radicale groepen zijn in dit opzicht aantrekkelijk omdat zij zich afzetten tegen de bestaande groep en zich daarboven verheven voelen.

Gerelateerd aan groepsdreiging, is het fenomeen *stereotype threat*, het in een bepaalde situatie ervaren van negatieve stereotypische verwachtingen door individuen op wie dit stereotype betrekking heeft.⁷⁴ Een persoon die zich binnen een bepaald domein sterk bewust is van de (negatieve) verwachtingen die anderen van hem/haar hebben kan uit zelfbescherming dit domein devalueren, minder belangrijk zal maken.⁷⁵ Dit kan dus ook leiden tot het afkeren van individuen van de samenleving met de daarin heersende waarden. Zij zullen hun heil zoeken binnen domeinen waar geen negatieve stereotypen over hen bestaan of waarbinnen zij goed presteren. Radicale groepen streven een utopie na waarbij ze voor ogen hebben dat zij uitverkoren zijn om deze voor elkaar te kunnen krijgen. Hiermee worden groepsleden dus tot zeer belangrijke personen gemaakt binnen een domein dat toegankelijk is voor een zeer selecte groep personen.

Stigmatisering kan dus tot zeer ongewenste effecten leiden waarin individuen een eigen weg gaan zoeken dat mogelijk ook gericht kan zijn tegen de maatschappij. In situaties waarin sprake is van persoonlijke onzekerheid en/of groepsdreiging zijn groepsprocessen erg belangrijk in hoe jongeren op elkaar reageren. Dit proces verloopt van sociale categorisatie, via polarisatie ("wij-zij denken"), naar *intergroup bias*. Gedrag van de eigen groep wordt in dit geval als goed en gedrag van de andere groep als slecht gezien.⁷⁶ Daarnaast wordt de eigen groep heterogeen waargenomen, maar worden de slechte eigenschappen die bij de andere groep horen gegeneraliseerd naar alle leden van deze groep.⁷⁷ Dit wordt sterker naarmate identificatie met de eigen groep toeneemt.⁷⁸ In de mate waarin deze groep zich niet alleen van andere (bedreigende) groepen, maar ook van de Nederlandse samenleving afkeert, kunnen de eigen regels en wetten van de groep zich sterker richten tegen de Nederlandse rechtsorde. Op deze wijze kan het zich identificeren met een groep die een radicaal gedachtegoed aanhangt bijdragen aan radicalisering en leiden tot extreem waargenomen tegenstellingen tussen groepen in de samenleving.

⁷⁴ Steele, C. M. (1997). A threat in the air: How stereotypes shape intellectual ability and performance. *American Psychologist*, 52, 613-629.

⁷⁵ Schmader, T., Major, B., Eccleston, C.P., & McCoy, S.K. (2001). Devaluing domains in response to threatening intergroup comparisons: Perceived legitimacy and the status value asymmetry. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 782-796.

⁷⁶ Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.

⁷⁷ Doosje, B., Spears, R., & Koomen, W. (1995). When bad isn't all bad: The strategic use of sample information in generalization and stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 642-655.

⁷⁸ Doosje, B. & Branscombe, N. R. (2003) Attributions for the negative historical actions of a group. *European Journal of Social Psychology*, 33, 235-248.

De mate waarin jongeren groepsdreiging ervaren kan dus een belangrijke rol spelen in het proces van radicalisering. Gesteld zou kunnen worden dat groepsdreiging de groepstegenhanger is van persoonlijke onzekerheid en op groepsniveau vergelijkbare sterke reacties oproept als persoonlijke onzekerheid dat doet op individuele attitudes en gedragingen.

Groepsdreiging zal gemeten worden door de *Realistic Threat* en *Symbolic Threat* schalen, allen van Stephan et al. (2002)⁷⁹ waar we in ons onderzoek goede ervaringen mee hebben.⁸⁰

e. Attitudes ten aanzien van radicalisering

Attitudes zijn houdingen ten opzichte van mensen, gedragingen, situaties en andere stimuli. Deze houdingen worden gevormd door evaluaties die zowel cognitief als emotioneel van aard zijn. In de context van attitudes over radicaliserende groepen betreffen dit onder meer evaluatieve gedachten en gevoelens over groepen alsmede attitudes die door groepsleden over andere groepen en over aan radicalisering gekoppelde onderwerpen of attitudeobjecten worden gevormd (de onderwerpen betreffen onder meer evaluatieve gedachten over tolerantie, gebruik van geweld e.d.).

De attitudes die jongeren hebben ten opzichte van onderwerpen gerelateerd aan radicalisme zijn informatief over het stadium van radicalisering waarin zij zich bevinden. De inhoud van een attitude geeft bijvoorbeeld informatie over of de jongere zich afzet tegen de Nederlandse samenleving of juist niet en in welke mate. De extremitet van een attitude staat voor de mate waarin de attitude afwijkt van een gemiddelde, neutrale mening. De extremitet van de attitude is gecombineerd met de valentie (positief of negatief) van de attitude een indicatie van verwijdering of toenadering ten opzichte van relevante onderwerpen voor radicalisering. Eenvoudig uitgedrukt geven deze aspecten dus aan in welk stadium van radicalisering de jongere zich bevindt.

De definitie van radicalisme geeft aan dat uiteindelijke escalaties "de samenleving ontwrichten, doordat er geweld aan te pas komt, het tot gedrag leidt dat mensen diep kwetst of in hun vrijheid raakt of doordat groepen zich afkeren van de samenleving". Het is dus relevant om attitudes te bestuderen die over onderwerpen gaan die hiermee samenhangen: De aspecten van radicalisering die in dit onderzoeksproject bestudeerd zullen worden zijn: (1) ideologische aspecten van radicaal gedachtegoed, (2) de waargenomen legitimiteit van en vertrouwen in Nederlandse autoriteiten, (3) de mate van "wij-zij" denken, (4) superioriteitsgevoelens ten aanzien van de eigen subcultuur, (5) het zich betrokken voelen bij dan wel willen isoleren van de Nederlandse samenleving, en (6) de houding ten opzichte van het gebruik van geweld en terroristische acties.

Inhoudelijk gedachtegoed

Vanuit de theorie wordt verondersteld dat het radicale gedachtegoed in een behoefte voorziet.⁸¹ In het huidige rapport wordt het radicale gedachtegoed als één van meerdere aspecten van radicalisering onderscheiden, namelijk de inhoudelijke invulling daarvan. Het inhoudelijke gedachtegoed omvat aldus de specifieke ideologische of religieuze elementen

⁷⁹ Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., McNatt, P. S., & Renfro, C. L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254.

⁸⁰ Doosje, B., Kateman, S., & Mathyi, P. (2009). The relation between threat and ethnic attitudes after 9/11/2001: The role of group membership. *Manuscript submitted for publication*

⁸¹ Demant, Slootman, Buijs, & Tillie (2008). *Teruggang en uittrekking Processen van deradicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.

van radicalisering. Het begrip omvat onder meer de mate waarin mensen trots zijn op hun subcultuur en het belang dat de subcultuur en het gedachtegoed speelt in het leven van de jongeren. De mate waarin een jongere dit inhoudelijke radicale gedachtegoed aanhangt laat is een belangrijke indicatie van de mate waarin een jongere is geradicaliseerd. Het inhoudelijke radicale gedachtegoed lijkt vooral aan te sluiten bij de behoefte van jongeren aan houvast en zingeving.

Legitimititeit van Nederlandse autoriteiten

De mate waarin maatschappelijke autoriteiten als legitiem worden gezien, of juist als niet legitieme bronnen van macht, is een belangrijke component van mensen hun attitude ten aanzien van radicaal gedrag.⁸² In ons onderzoek zal daarom nagegaan worden in welke mate jongeren Nederlandse autoriteiten als legitiem beschouwen. Belangrijk is het daartoe om na te gaan in welke mate jongeren respect hebben voor de Nederlandse regering en de politie.

"Wij-zij" denken

Het "wij-zij" denken hangt samen met verschillende kenmerken van radicalisering. Het betreft een ontwikkeling in de manier waarop een jongere zichzelf en de sociale wereld om zich heen waarneemt. Naarmate de jongere verder radicaliseert, zal deze zichzelf sterker rekenen bij een groep en in termen van "wij" denken. In lijn met dit groepsproces zal de jongere eveneens anderen die niet tot deze groep worden gerekend, steeds sterker als een homogene "zij" waarnemen. Het "wij" gevoel kan een belangrijke behoefte aan binding en sociale acceptatie vervullen en deze identiteit wordt versterkt door de eigen groep als positiever waar te nemen en overige groepen als negatiever. Dit proces brengt risico's met zich mee voor een democratische orde: dit abstracter waarnemen van andersdenkenden kan de drempel verlagen om deze anderen schade toe te brengen. Het "wij-zij" denken kan ook van belang zijn om ervaren onrecht betekenis te geven: het "wij" als slachtoffer heeft een "zij" nodig dat dit onrecht heeft veroorzaakt.

Superioriteitsgevoelens

Superioriteitsgevoelens bij jongeren vormen een belangrijke voorspeller van radicalisering en radicaal gedrag. Het omvat onder meer algemene superioriteitsgevoelens welke de mate aangeven waarin jongeren vinden dat iedereen zo zou moeten denken als zijzelf. Superioriteitsgevoelens kunnen ook betrekking hebben op groepspecifieke superioriteit. Dit geeft aan de mate waarin jongeren hun subgroep of subcultuur superieur vinden ten opzichte van andere groepen en culturen.

Betrokkenheid bij de samenleving

De mate waarin jongeren zich betrokken voelen bij de Nederlandse samenleving is een andere belangrijke indicator van hun attitude ten aanzien van radicaal gedrag ten aanzien van die samenleving. De betrokkenheid die jongeren ervaren bij de Nederlandse samenleving kan gemeten worden door te vragen naar de mate waarin jongeren zich verbonden voelen met andere Nederlanders en met de Nederlandse samenleving in het algemeen.

Attitude ten aanzien van radicaal en terroristisch gedrag

Er bestaat nogal eens een discrepantie tussen attitudes en feitelijk gedrag.^{83 84} Er bestaan echter mogelijkheden om deze relatie tussen attitudes en gedrag te versterken. Zo zijn

⁸² Tyler, T. R. (1990). *Why do people obey the law? Procedural justice, legitimacy, and compliance*. New Haven, CT: Yale University Press.

⁸³ La Piere, R. T. (1934). Attitudes vs. actions. *Social Forces*, 13, 230-237.

⁸⁴ Eagly, A. H. & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich.

attitudes betere voorspellers van gedrag wanneer niet algemene attitudes (zoals ten aanzien van globale onderwerpen als religie, politiek, e.d.), maar attitudes ten aanzien van specifiek gedrag worden gemeten.⁸⁵ Daarbij geldt dat hoe specifiek het attitudeobject wordt gemeten, hoe beter de attitude het bijbehorende gedrag voorspelt. Wij zullen daarom in dit onderzoek niet alleen attitudes meten ten aanzien van specifieke attitude-objecten (zoals bv. inhoudelijk gedachtegoed), maar ook ten aanzien van specifieke gedragingen (zoals bv. gewelddadig gedrag).

Hoe wij voorstellen de attitudes concreet per attitude-domein te meten wordt in Hoofdstuk 3 aangegeven. Bijlage 1 bevat bovendien een complete lijst van gestelde vragen in het kwantitatieve onderzoek dat in Hoofdstuk 3 wordt verslagen.

Attitudes bestaan niet enkel uit cognitieve gedachten over een bepaald onderwerp, maar kennen ook een belangrijk emotioneel aspect. Veelal wordt een attitude gemeten door enkel te vragen naar valentie (hoe positief of negatief denken jongeren over een bepaald onderwerp). Het enkel meten van valentie is echter achterhaald en attitudeonderzoek richt zich steeds meer op de emotionele component van attitudes.^{86 87} Er zal in het huidige onderzoek dus nadrukkelijk aandacht zijn voor de emotionele component van attitudes. Meer specifiek zal onderscheid worden gemaakt tussen intern gerichte emoties zoals angst en extern gerichte emoties zoals boosheid. Op deze manier zullen attitudes en de specifieke hieraan gerelateerde emoties (voelt men zich boos of angstig over het onderwerp) in ons onderzoek worden betrokken. In het huidige onderzoek zullen we ons dus niet richten op globaal positieve of negatieve evaluaties, maar een belangrijk onderscheid maken tussen extern en intern gerichte emoties. Extern gericht emoties betreffen onder meer boosheid, en zorgen ervoor dat de attitude sterker in ongewenst radicaal gedrag gericht op de buitenwereld (zoals het gebruik van geweld) tot uiting komt. Intern gerichte emoties, zoals angst, zijn vooral goede voorspellers van intern gericht gedrag zoals afkering van de samenleving.

Bij islamitische jongeren speelt een combinatie van angst en boosheid een rol, maar uit ons eerdere onderzoek⁸⁸ komt naar voren dat voor moslims angst een betere voorspeller is voor beoordeling van een outgroup lid. Voor niet-moslims is dit boosheid. Dit komt overeen met ideeën vanuit de Intergroup Emotion Theory⁸⁹, waarin verondersteld wordt dat een lage statusgroep eerder angst zal ervaren en een hoge statusgroep vooral boosheid, hoewel dit empirisch nog niet is aangetoond. We veronderstellen echter dat angst bij islamitische jongeren een kleinere rol gaat spelen naarmate zij (verder) radicaliseren. Van radicale groepen gaat een sterke potentiële dreiging uit welke gevoelens van ontzag *triggert* bij buitenstaanders. Dit gevoel van macht over anderen, werkt statusverhogend voor de groep en voor haar individuele leden. We voorspellen dat negatieve attitudes dan sterker zullen zijn gerelateerd aan boosheid dan aan angst. Naarmate identificatie met de groep toeneemt, is boosheid ook een betere voorspeller van gedrag van de groep (bijvoorbeeld protestgedrag).⁹⁰

⁸⁵ Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior*. Reading, MA: Addison-Wesley.

⁸⁶ Van den Berg, H. (2006). Feeling and thinking in attitudes. *Unpublished doctoral dissertation*.

⁸⁷ Van den Berg, H., Manstead, A.S.R., van der Pligt, J., & Wigboldus, D.H.J. (2005). Affect in attitudes toward organ donation and commitment to donate. *Psychology & Health, 20*, 789-802.

⁸⁸ Doosje, B., Wirtz, C., Drijver, J., Duin, J., Janssen, H., Tasliyurt, T., Vinken, J., Zimmermann, A., & Zebel, S. (2007). Responses towards messages about terrorism. *Manuscript submitted for publication*.

⁸⁹ Mackie, D. M., & Smith, E. R. (1998). Intergroup relations: Insights from a theoretical integrative approach. *Psychological Review, 105*, 499-529.

⁹⁰ Van Zomeren, M., Spears, R., Fischer, A. H., & Leach, C. W. (2004). Put your money where your mouth is!: Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personality and Social Psychology, 87*, 649-664.

Het huidige onderzoek richt zich op de processen die leiden tot gedrag dat erop gericht is de Nederlandse samenleving te ontwrichten.⁹¹ Radicalisering kan als een ontwikkeling worden beschouwd dat in fasen verloopt met in iedere fase andere psychologische processen.⁹² Zoals hierboven uiteengezet, veronderstellen we dat in de beginfase van radicalisering de nadruk ligt op intern gerichte processen, waarin angst een voorspeller zal zijn van het zoeken van aansluiting bij een groep met radicaal gedachtegoed en afkering van de Nederlandse samenleving. Wanneer een jongere verder radicaliseert, zullen extern gerichte emoties een steeds grotere rol gaan spelen. Deze emoties zijn voorspellers van gedrag dat bij verder gevorderde stadia van radicalisering horen, zoals gedrag dat gewelddadig of kwetsend is.

⁹¹ Nota 'Radicalisme en radicalisering', Minister van Justitie, 2005 (TK 2004-2005, 29754, nr. 26).

⁹² Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161-169.

Hoofdstuk 3. Kwantitatief onderzoek: internetsurvey

In Hoofdstuk 1 en 2 is een sociaal-psychologische analyse van radicaliseringprocessen gegeven. Deze analyse is uitgemond in een conceptueel model dat aangeeft waarom en wanneer jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme.

In dit model wordt gesteld dat verschillende attitudes geassocieerd kunnen worden met intenties tot radicaal gedrag. Deze attitudes worden voorts verondersteld niet alleen beïnvloed te worden door demografische variabelen, maar ook door sociaal-psychologische variabelen, met name de mate waarin jongeren onrechtvaardigheid in hun leven ervaren, de mate waarin zij gevoelig zijn voor onzekerheid die zij ervaren, en de mate waarin zij percipiëren dat de groep waar zij lid van zijn door andere groepen wordt bedreigd.

Het door ons veronderstelde conceptuele model is weergegeven in Figuur 2.1. Ook hebben we in Hoofdstuk 2 in grote lijnen uitgewerkt hoe belangrijke componenten in dit model gemeten kunnen worden. In het voorliggende Hoofdstuk 3 beschrijven we de bevindingen van een kwantitatief onderzoek dat een nadere uitwerking van deze metingen bevat en dat dit model toetst. Dit kwantitatieve onderzoek betreft een grootschalige internetsurvey onder 1341 Nederlandse jongeren.

In het hierna volgende Hoofdstuk 4 worden de resultaten van een kwalitatief onderzoek weergegeven. Dit kwalitatieve onderzoek betreft 24 interviews met radicale moslimjongeren en rechtsradicale jongeren. In Hoofdstuk 4 worden illustratieve uitspraken uit deze interviews opgevoerd die de gevonden resultaten uit Hoofdstuk 3 verder onderbouwen of nader kwalificeren.

Zoals eerder aangegeven kunnen er veel verschillende vormen van radicalisering worden onderscheiden en het is onmogelijk allen in één onderzoek op te nemen. Daarom is in het huidige onderzoek een keuze gemaakt voor het bestuderen van moslimradicalisering en rechtsradicalisering. Daarnaast wordt enige aandacht geschonken aan radicalisering ten aanzien van dierenrechtenactivisme.

In de internetsurvey zijn zes verschillende attitudes gemeten die te maken hebben met moslimradicalisme en rechtsradicalisme. Twee van deze aspecten (het inhoudelijk radicale gedachtegoed en de attitude ten aanzien van geweld dat te maken heeft met betreffende vorm van radicalisme) verschillen tussen moslim- en rechtsradicale groepen. Daarom worden twee groepen in de steekproef afzonderlijk beschreven: de groep moslimjongeren waarin moslimradicalisering wordt bestudeerd en de groep niet-moslimjongeren waarin rechtsradicalisering wordt bestudeerd.

Voor elke groep wordt een beschrijving gegeven van de verschillende aspecten van radicalisering die onderscheiden zijn in Hoofdstuk 2. Daarnaast wordt voor elke groep nagegaan welke demografische en sociaal-psychologische factoren radicalisering beïnvloeden. Ook wordt aangegeven of de vormen van radicalisering aanleiding lijken te zijn tot de bereidheid om gewelddadig gedrag te gaan vertonen.

Tot slot volgt in dit hoofdstuk een korte beschrijving van een vorm van radicalisering die voor alle jongeren in onze steekproef op een gelijke manier is gemeten: de attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme.

3.1 Steekproef, methode van onderzoek, en analyseplan

Om het model te toetsen dat in Hoofdstuk 2 werd beschreven is een internetsurvey afgenomen onder 1341 Nederlandse jongeren. Alle vragen die aan hen zijn gesteld zijn opgenomen in Bijlage 1.

a. *Steekproef en methode van onderzoek*

De nadruk in dit hoofdstuk en dit rapport ligt op het toetsen van het conceptuele model zoals geschetst in Figuur 2.1. Beoogd werd deze toetsing plaats te laten vinden onder een groep jongeren die zoveel mogelijk alle kenmerken van de te onderzoeken populatie van Nederlandse jongeren (13-21 jaar) bezat. Het is ons niet gelukt om tot een aselekt getrokken representatieve steekproef te komen. Wel hebben we gestreefd naar een steekproef die in ieder geval zoveel mogelijk de verschillende kenmerken van de te onderzoeken populatie bevat (zie hieronder). De verhoudingen tussen de verschillende kenmerken in de steekproef en de populatie komen niet perfect overeen—al verschillen ze ook niet heel sterk, zie Bijlage 2—en daarom is achteraf steekproefcorrectie op de gegevens toegepast. Dit is zeker niet ideaal, maar gezien de mogelijkheden biedt dit de beste benadering van de te onderzoeken populatie. Desalniettemin zij expliciet gesteld dat *voorzichtigheid bij het interpreteren van de resultaten is geboden*: de gebruikte methode van steekproeftrekking zorgt ervoor dat geen zuivere beschrijving van de gehele groep Nederlandse jongeren in de leeftijd 13-21 jaar gegeven kan worden. De steekproeftrekking heeft echter geen consequenties voor het analyseren van bestaande verbanden in de steekproef: het model van het radicaliseringproces kan worden getoetst door het toetsen van onderlinge relaties tussen de variabelen in de huidige dataset. Het opstellen en toetsen van dit model staat dus centraal in dit rapport.

Het oorspronkelijke streven was om 700 respondenten te werven. Uiteindelijk hebben de wervingacties geresulteerd in een deelname van 1341 jongeren. De gehele vragenlijst bestond uit 163 vragen. (Van deze 163 vragen werden 86 vragen gesteld aan alle respondenten. Er werden 40 vragen alleen aan moslimjongeren voorgelegd en 37 vragen alleen aan niet-moslimjongeren.)

Voor het werven van de respondenten werden in eerste instantie middelbare scholen benaderd. Er werd een oproep geplaatst in het vakblad voor maatschappijleraren, ‘Politiek & Maatschappij’, evenals in de tweewekelijkse nieuwsbrief van de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer, de NVLM.

Ook richtte de werving zich op het specifiek bereiken van moslimjongeren, gezien de relevantie van deze groep voor ons onderzoek naar radicalisering. Op diverse locaties, zoals in winkelcentra, internetcafés, ROC’s (regionale opleidingscentra) en op VMBO-scholen (voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs), werden moslimjongeren aangesproken en werden flyers aan hen uitgedeeld. Er werd verteld dat de vragen over algemene maatschappelijke kwesties zouden gaan. Daarnaast werd de flyer geplaatst op forums waar vooral moslimjongeren actief zijn.

De steekproef die deze werving opleverde (afname van 1 december 2007 tot 11 februari 2008), bleek in bepaalde aspecten (studerende jongeren, werkende jongeren en mogelijke drop-outs) onvoldoende representatief te zijn voor de te onderzoeken populatie. Ook wilden we graag meer moslimjongeren in onze steekproef hebben. Hiertoe werd een additionele dataverzameling opgestart die van 19 maart tot 20 mei 2008 heeft plaatsgevonden. Deze werving vond plaats door flyers uit te delen of posters op te hangen op diverse plekken, zoals winkels en winkelcentra waar veel van de beoogde respondenten komen. Dit gebeurde ook bij

diverse vestigingen van bureau Halt en bureau Jeugdzorg. Tevens werden diverse VMBO-scholen nogmaals benaderd voor deelname van de leerlingen op die scholen.

Om jongeren te motiveren deel te nemen aan het onderzoek werd een cadeaubon van bol.com ter waarde van vijf euro per e-mail verstuurd aan de jongeren die de vragenlijst hadden ingevuld. Daarnaast werd na afloop van het onderzoek onder alle respondenten 50 euro verloot.

In totaal hebben 1341 jongeren (753 jongens en 588 meisjes) de gehele vragenlijst ingevuld. Zij hadden een gemiddelde leeftijd van 16.7 jaar ($SD = 2.2$ jaar; min. = 12 jaar; max. = 21 jaar). Jongeren met een leeftijd van 12 jaar waarvan bekend was dat zij op een middelbare school zaten, werden in de steekproef gehouden. Overige jongeren die buiten de vastgestelde leeftijds categorieën vielen (13-21 jaar), evenals de jongeren waarvan serieuze deelname werd gewantwoord,⁹³ werden uitgesloten van de data-analyses ($N = 152$). Zie Bijlage 2 voor meer steekproefkenmerken.

Zoals genoemd bleek een perfecte match van de verhoudingen in de steekproef en populatie niet haalbaar te zijn. Zie Bijlage 2 voor een overzicht van de steekproefaantallen in de verschillende categorieën vergeleken met de oorspronkelijke streefaantallen op basis van de verhoudingen in de te onderzoeken populatie.

Op basis van relevante kenmerken (leeftijd, sekse en etniciteit) van de te onderzoeken populatie Nederlandse jongeren (gegevens CBS) zijn multiplicatieve gewichten berekend waarmee de onderzoeksresultaten op basis van de steekproef worden gecorrigeerd. Aangezien alle exacte gegevens van de subgroepen in de populatie niet bekend waren, werden de gewichten over de gehele categorieën berekend (vandaar de multiplicatieve benadering). Hiertoe zijn de demografische kenmerken leeftijd, sekse en etniciteit gebruikt en zijn de steekproefverhoudingen van deze categorieën gelijk getrokken met deze verhoudingen in de populatie. Alle empirische bevindingen van de internetsurvey die in het huidige rapport worden beschreven zijn gebaseerd op de data die op deze wijze is gecorrigeerd voor verhoudingen in de populatie. Zie Bijlage 3 voor de berekeningen van de steekproefcorrecties.

b. Analyseplan

Alle vragen die aan de respondenten zijn gesteld zijn opgenomen in Bijlage 1. Om dit rapport zo weinig mogelijk technisch te maken zijn voorbeeldvragen en meer informatie over de gemeten constructen geïntegreerd in de paragrafen die nu volgen. Bij respondenten die aangaven Moslim te zijn ($N = 131$) zijn hun attitudes over moslimradicalisering gemeten.⁹⁴ Attitudes over rechtsradicalisering zijn bestudeerd bij de respondenten die aangaven geen moslim te zijn ($N = 1210$).⁹⁵

Omdat de vragen die moslimradicalisering meten gedeeltelijk anders zijn en door andere respondenten zijn beantwoord dan de vragen over rechtsradicalisering worden de resultaten over moslimradicalisering (paragraaf 3.2) apart beschreven van de bevindingen over

⁹³ Bepaald op basis van respons op open vragen en op controleerbare onjuiste demografische gegevens.

⁹⁴ Dit betreft de attitudes van onze moslimrespondenten ten aanzien van (1) inhoudelijke aspecten van moslimideologisch gedachtegoed, (2) waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten, (3) “wij-zij” denken, (4) superioriteitsgevoelens, (5) betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving, en (6) de attitude ten aanzien van moslimradicaal geweld.

⁹⁵ Dit betreft de attitudes van onze niet-moslim respondenten ten aanzien van (1) rechtsradicaal gedachtegoed, (2) waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten, (3) “wij-zij” denken, (4) superioriteitsgevoelens, (5) betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving en (6) de attitude ten aanzien van rechtsextrem geweld.

rechtsradicalisering (paragraaf 3.3). Hierna wordt (kort) ingegaan op onze resultaten over dierenrechtenactivisme (paragraaf 3.4). Daarna worden de bevindingen omtrent de sociaal-psychologische factoren uit ons model besproken⁹⁶ (paragraaf 3.5). Ten slotte zijn de respondenten gevraagd naar hun ideeën over terrorisme en die resultaten worden in paragraaf 3.6 besproken. Algemene conclusies uit de kwantitatieve survey zullen aan het eind van dit hoofdstuk in paragraaf 3.7 worden getrokken. Daar zullen ook opvallende zaken en eventuele bevindingen die tegenstrijdig zijn aan ons model worden besproken.

In de hieronder gerapporteerde analyses staan allereerst de 6 attitudes centraal die te maken hebben met moslimradicalisering en rechtsradicalisering.⁹⁷ Nagegaan is hoe deze attitudes samenhangen met de door ons gemeten demografische variabelen en de sociaal-psychologische variabelen (onrechtvaardigheid, onzekerheid en groepsdreiging). De meeste resultaten die hieronder worden besproken zijn afkomstig uit hiërarchische regressie-analyses waarin attitudes ten aanzien van radicalisering als afhankelijke variabelen werden opgevoerd en waarin we in Stap 1 de demografische variabelen hebben ingevoerd, in Stap 2 waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en groepsdreiging, en in Stap 3 de interactie tussen deze sociaal-psychologische variabelen. De regressiegewichten die in dit hoofdstuk worden gerapporteerd geven de relaties tussen de verschillende concepten weer wanneer alle stappen zijn uitgevoerd. Dit is gedaan om de rapportage overzichtelijk te houden.

Ook zijn de intenties tot gewelddadig gedrag als afhankelijke variabelen beschouwd en is met behulp van vergelijkbare hiërarchische regressie-analyses nagegaan hoe de demografische variabelen, sociaal-psychologische variabelen, en attitudes hier op van invloed zijn. In Stap 1 werden hiertoe de demografische variabelen ingevoerd, in Stap 2 waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en groepsdreiging, in Stap 3 de interactie tussen deze sociaal-psychologische variabelen, en in Stap 4 de attitude die centraal stond in de desbetreffende analyse. De regressiegewichten die worden gerapporteerd geven de relaties tussen de verschillende concepten weer wanneer alle stappen zijn uitgevoerd.

Op deze wijze is ons model getoetst. Andere toetsingen zouden ook mogelijk zijn geweest, en zijn ook uitgevoerd, maar de toetsing die wij hier presenteren geeft de data het beste weer. De attitudes ten aanzien van moslim- en rechtsradicalisme en de intenties ten aanzien van gewelddadig gedrag staan hiermee centraal in onze analyses.

Daadwerkelijk gewelddadig, kwetsend, of isolerend gedrag (variabelen aan de rechterkant in Figuur 2.1) konden met onze vragenlijstmethode niet goed worden gemeten. Voor het meten van dergelijke gedragingen zijn andere onderzoeksmethoden noodzakelijk. Ook moet geconstateerd worden dat het zich afwenden of isoleren van de maatschappij niet goed verklaard kon worden door onze empirische gegevens. Deze afhankelijke variabele zal daarom grotendeels buiten beschouwing worden gelaten.

Meer informatie over de hier gerapporteerde statistische toetsingen vindt u in Bijlage 4. Ook wordt in de hieronderstaande tekst meer informatie gegeven over door ons uitgevoerde additionele analyses. We rapporteren geen statistische analyses waarin te kleine groepen met

⁹⁶ Dit betreft (1) ervaren onrechtvaardigheid, (2) onzekerheidsgevoeligheid, en (3) ervaren groepsdreiging.

⁹⁷ Dit betreft de attitudes van onze respondenten ten aanzien van (1) inhoudelijke aspecten van moslimideologisch of rechtsradicaal gedachtegoed, (2) waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten, (3) “wij-zij” denken, (4) superioriteitsgevoelens, (5) betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving, en (6) de attitude ten aanzien van moslimradicaal of rechtsradicaal geweld.

elkaar worden vergeleken. In het geval van kleine groepen respondenten hebben we ons beperkt tot descriptieve beschrijvingen van de data.

3.2 Moslimradicalisering

De attitudes ten aanzien van moslimradicalisering zijn bestudeerd bij de 131 respondenten die aangegeven hebben moslim te zijn. Er zijn 6 verschillende attitudes ten aanzien van moslimradicalisering gemeten: inhoudelijke aspecten van moslimgedachtegoed,⁹⁸ waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten, “wij-zij” denken, superioriteitsgevoelens, betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving, en de attitude ten aanzien van moslimradicaal geweld.

Politiek islamitisch gedachtegoed

"Politiek islamitisch gedachtegoed" omvat de elementen van het moslim gedachtegoed met een politieke strekking. Om dit te meten werden 22 stellingen voorgelegd aan de deelnemende jongeren. De jongeren beantwoordden deze stellingen door aan te geven in welke mate zij het eens of oneens met deze stellingen waren (scores lopen van 1 = *helemaal mee oneens* tot 5 = *helemaal mee eens*). Met deze stellingen werd onder meer de trots op het moslim zijn en het belang van de islam in het leven van de jongeren gemeten als ook de attitude van de jongeren ten aanzien van islamitische invloed in Nederland en ten aanzien van het behoud van eigen cultuur en aanpassing aan de Nederlandse cultuur.

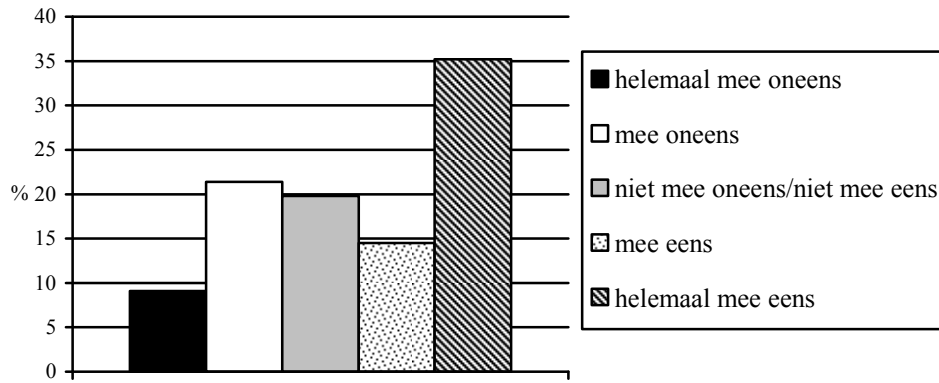
Voorbeelden van gemeten items zijn: “Ik denk dat er alleen een mooie wereld kan bestaan als iedereen moslim zou zijn”, “Ik vind dat er meer islamitische scholen in Nederland moeten komen” en “Ik vind dat moslims in Nederland er alles aan moeten doen om de tradities van hun eigen cultuur te behouden”.⁹⁹ In Figuur 3.1, 3.2 en 3.3 staan ter illustratie de reacties van moslimjongeren in onze steekproef op deze stellingen weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende moslimjongeren in wisselende mate—afhankelijk van de stelling—het moslimideologisch gedachtegoed lijken aan te hangen.

Uit Figuur 3.1 blijkt dat 49.7% van de moslimjongeren denkt dat er alleen een mooie wereld kan bestaan als iedereen moslim zou zijn; 19.8% is neutraal, en 30.5% is het hiermee oneens. Figuur 3.2 geeft aan dat 47.1% van de moslimjongeren vindt dat er meer islamitische scholen in Nederland moeten komen; 32.0% is neutraal, en 20.9% is hierop tegen.

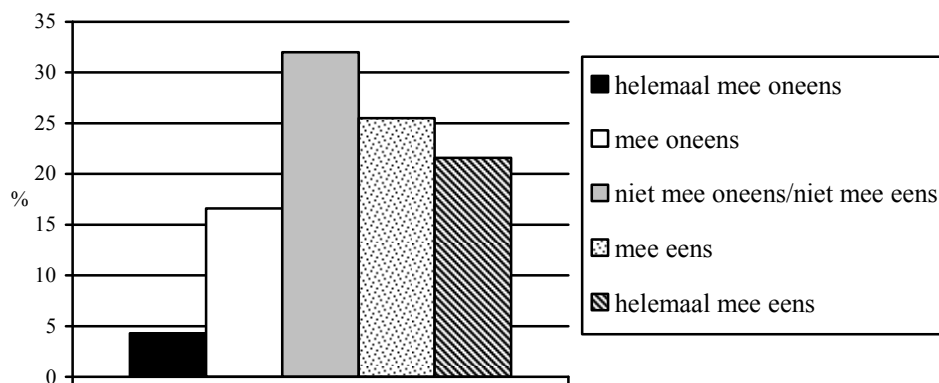
In Figuur 3.3 is te zien dat 58.9% van de deelnemende moslimjongeren van mening is dat moslims in Nederland er alles aan moeten doen om de tradities van hun eigen cultuur te behouden; 27.3% is neutraal en 13.7% is het hier niet mee eens.

⁹⁸ Korthedshalve aangeduid als "politiek islamitisch gedachtegoed."

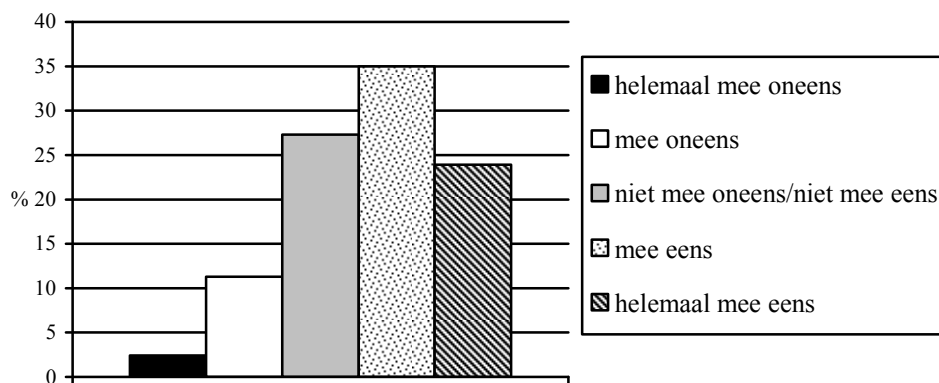
⁹⁹ In de tekst van dit rapport worden voorbeelditems opgenomen die ons inziens het beste het gemeten concept en de resultaten op dit concept meten. In Bijlage 1 vindt u een volledig overzicht van alle items die respondenten hebben beantwoord.

Figuur 3.1 *“Ik denk dat er alleen een mooie wereld kan bestaan als iedereen moslim zou zijn”*

Figuur 3.2 *“Ik vind dat er meer islamitische scholen in Nederland moeten komen”*

Figuur 3.3 *“Ik vind dat moslims in Nederland er alles aan moeten doen om de tradities van hun eigen cultuur te behouden”*

De scores op alle 22 stellingen (zie het codeboek in Bijlage 1 voor alle stellingen) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de jongere het moslimideologisch gedachtegoed aanhangt. Dit gemiddelde lag voor moslimjongeren in onze steekproef op 3.5 hetgeen aangeeft dat de deelnemende moslimjongeren het gemiddeld dus enigszins eens waren met de voorgelegde stellingen over politiek islamitisch gedachtegoed

(dit gemiddelde ligt immers enigszins hoger dan het neutrale middelpunt van de antwoordschaal).

Verskillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren hangen samen met moslimideologisch gedachtegoed (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten en uitleg over de uitgevoerde statistische analyses). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Politiek islamitisch gedachtegoed is sterker aanwezig onder jongens dan onder meisjes.
- Politiek islamitisch gedachtegoed is zwakker naarmate jongeren in een meer (i.p.v. minder) stedelijk gebied wonen.
- Politiek islamitisch gedachtegoed is zwakker wanneer jongeren hoog opgeleid zijn.
- Politiek islamitisch gedachtegoed is sterker naarmate jongeren vaker een moskee bezoeken.

Sociaal-psychologische factoren:

- Politiek islamitisch gedachtegoed is sterker naarmate jongeren minder onrechtvaardigheid in hun leven ervaren.
- Politiek islamitisch gedachtegoed is sterker naarmate jongeren meer groepsdreiging ervaren.
- Onzekerheidsgevoeligheid speelt geen rol in het verklaren van politiek islamitisch gedachtegoed.

Gebruik van geweld:

Een mogelijke uitkomst van het radicaliseringproces is het gebruik van geweld. In dit hoofdstuk zal blijken dat de door ons onderzochte jongeren in het algemeen een lage bereidheid hebben tot het gebruiken van geweld (zie ook de paragraaf "Attitude ten aanzien van moslimradicaal geweld").

Politiek islamitisch gedachtegoed blijkt niet samen te hangen met de bereidheid om geweld te gebruiken.¹⁰⁰ Dit betekent dat deze inhoudelijke opvattingen over moslimideologisch gedachtegoed er niet voor zorgen dat jongeren gewelddadig worden. (Zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten en uitleg over de uitgevoerde statistische analyses.)

De mate waarin de jongeren in de survey aan hebben gegeven bereid te zijn om geweld te gebruiken hoeft niet direct gerelateerd te zijn aan het feitelijk gebruik van geweld. Echter, de zelfgerapporteerde bereidheid hiertoe is minstens een indicatie voor de mate waarin geweld een rol zou kunnen spelen.

Een andere mogelijke uitkomst van radicaliseringprocessen is de neiging tot het isoleren van de samenleving. Dit hebben wij in ons onderzoek wel gemeten, maar wij vonden geen of slechts een zwakke samenhang tussen enerzijds de demografische kenmerken, sociaal-psychologische variabelen, en attitudes over radicale gedachtegoederen en anderzijds angst en de neiging om zich te isoleren van de samenleving. Het blijkt dus dat de huidige empirische

¹⁰⁰ Deze bereidheid werd gemeten met behulp van 3 stellingen: "Ik zou zelf wel bereid zijn om de orde te verstoren om iets voor elkaar te krijgen dat ik heel belangrijk vind", "Ik zou zelf wel bereid zijn om dingen te vernielen om iets voor elkaar te krijgen dat ik heel belangrijk vind" en "Ik zou zelf bereid zijn om geweld tegen andere mensen te gebruiken om iets voor elkaar te krijgen dat ik heel belangrijk vind" (scores lopen van 1 = *helemaal mee oneens* tot 5 = *helemaal mee eens*).

bevindingen geen verdere inzichten bieden in isoleren van de samenleving als mogelijke uitkomst van radicalisering. Isoleren van de samenleving zal daarom verder niet worden besproken.

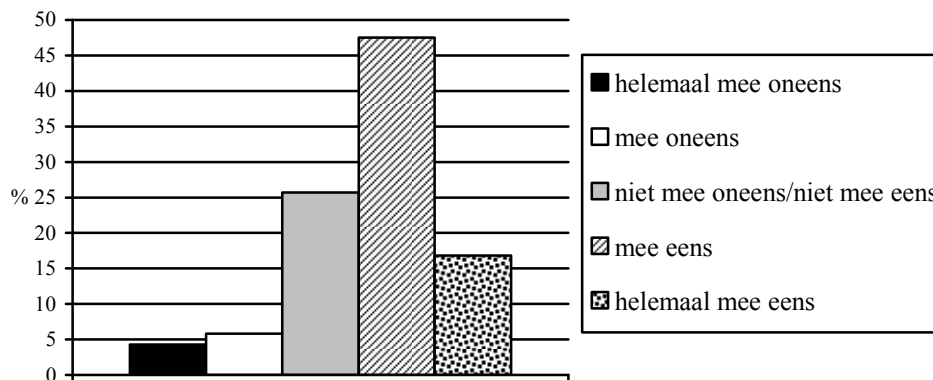
Waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten

In de survey is ook nagegaan in welke mate jongeren Nederlandse autoriteiten als legitiem beschouwen. Dit is gedaan door de deelnemende jongeren 4 stellingen voor te leggen over respect voor de Nederlandse regering en de politie. Deze stellingen zijn “Ik respecteer de Nederlandse regering”, “Ik heb respect voor de politie”, “Ik denk dat de Nederlandse regering door alle Nederlanders gerespecteerd moet worden” en “Als ik denk aan de Nederlandse regering, dan word ik boos”¹⁰¹.

In Figuur 3.4 en 3.5 staan ter illustratie de reacties van moslimjongeren in onze steekproef op de stelling “Ik respecteer de Nederlandse regering” en “Ik heb respect voor de politie” weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende moslimjongeren in Nederlandse autoriteiten als legitiem lijken te beschouwen: de meeste moslimjongeren zijn het eens met deze stellingen. Slechts een relatief kleine groep heeft (heel) weinig respect voor de Nederlandse autoriteiten.

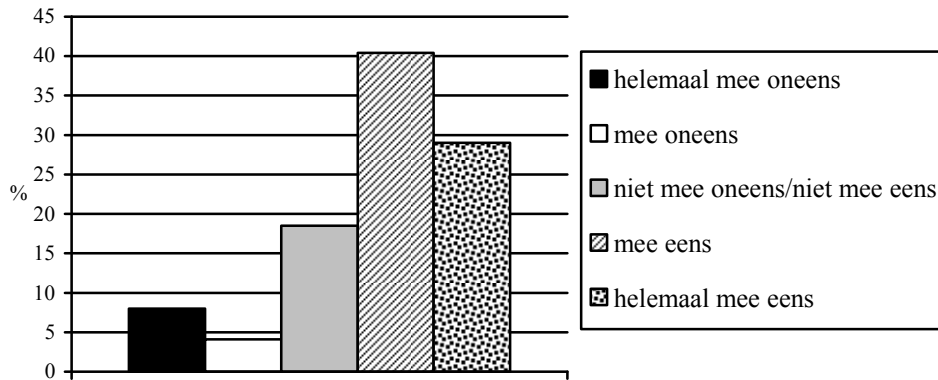
Uit Figuur 3.4 blijkt dat 64.3% van de moslimjongeren de Nederlandse regering respecteert; 25.7% is neutraal, en 10.1% is het hiermee oneens.

Figuur 3.5 geeft aan dat 69.4% van de moslimjongeren respect heeft voor de politie; 18.5% is neutraal, en 12.1% heeft geen respect voor de politie.

Figuur 3.4 “Ik respecteer de Nederlandse regering”

¹⁰¹ De score van deze laatste stelling is gehercodeerd zodat een hogere score meer waargenomen legitimiteit weergeeft.

Figuur 3.5 “Ik heb respect voor de politie”

De scores op alle 4 stellingen (zie ook het codeboek in Bijlage 1) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de jongere Nederlandse autoriteiten als legitiem beschouwt. Dit gemiddelde lag voor moslimjongeren in onze steekproef op 3.6, hetgeen aangeeft dat zij de Nederlandse autoriteiten als redelijk legitiem lijken te beschouwen (dit gemiddelde ligt hoger dan het neutrale middelpunt 3 van de antwoordschaal).

Uit de verdere analyses kan het volgende geconcludeerd worden (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten):

Demografische kenmerken:

- Waargenomen legitimiteit door moslimjongeren is hoger naarmate deze jongeren in een meer (i.p.v. minder) stedelijk gebied wonen.

Sociaal-psychologische factoren:

- Waargenomen legitimiteit door moslimjongeren is hoger naarmate deze jongeren minder onrechtvaardigheid in hun leven ervaren.
- Onzekerheidsgevoeligheid en ervaren groepsdreiging spelen geen rol in het verklaren van waargenomen legitimiteit.

Gebruik van geweld:

Moslimjongeren blijken sterker bereid te zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij de Nederlandse autoriteiten als minder legitiem beschouwen. Dit betekent dat wanneer de jongeren Nederlandse autoriteiten minder legitiem vinden, zij eerder geneigd zijn gewelddadig te worden.¹⁰²

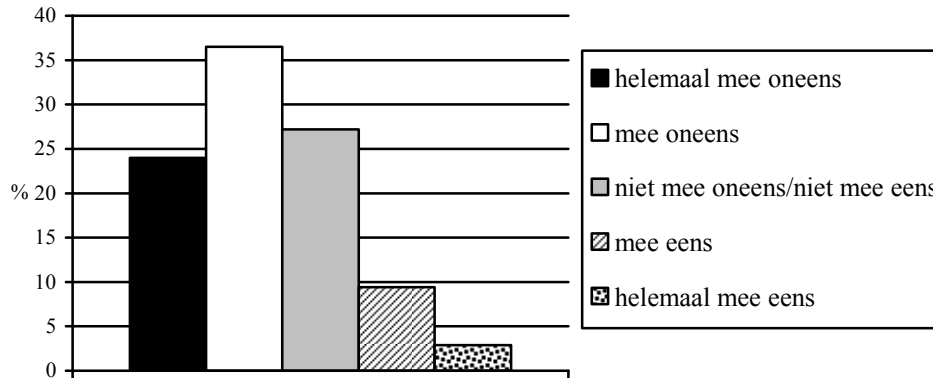
“Wij-zij” denken

Om het zogenaamde “wij-zij” denken, waarin sterk in termen van groepen wordt gedacht die tegenover elkaar staan, te meten werd moslimjongeren een stelling voorgelegd over de door hen ervaren afstand tot andersdenkenden en werd tevens naar de negatieve emoties gevraagd die zij ervaren bij contact met een niet-moslim.

De ervaren afstand tot andersdenkenden is gemeten door de deelnemende jongeren de stelling voor te leggen: “Ik voel een grote afstand tot mensen die anders leven en denken dan ik”. In Figuur 3.6 staan de reacties van de moslimjongeren in de steekproef op deze stelling

¹⁰² $\beta = -.20, p < .10$

weergegeven. De figuur laat zien dat de meeste moslimjongeren geen grote afstand tot andersdenkenden ervaren (60.5%). Slechts 12.3% van de moslimjongeren blijkt een grote afstand tot andersdenkenden te ervaren en 27.2% is neutraal. Het gemiddelde van de deelnemende moslimjongeren op deze schaal was 2.3, hetgeen lager is dan het neutrale middelpunt van de antwoordschaal.

Figuur 3.6 “Ik voel een grote afstand tot mensen die anders leven en denken dan ik”

Uit de verdere analyses kan het volgende geconcludeerd worden (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten):

Demografische kenmerken:

- Demografische kenmerken blijken niet samen te hangen met de ervaren afstand tot andersdenkenden.

Sociaal-psychologische factoren:

- Moslimjongeren ervaren meer afstand tot andersdenkenden wanneer deze jongeren gevoeliger zijn voor onzekerheid.
- Ervaren onrechtvaardigheid en groepsdreiging spelen geen rol in het verklaren van ervaren afstand tot andersdenkenden.

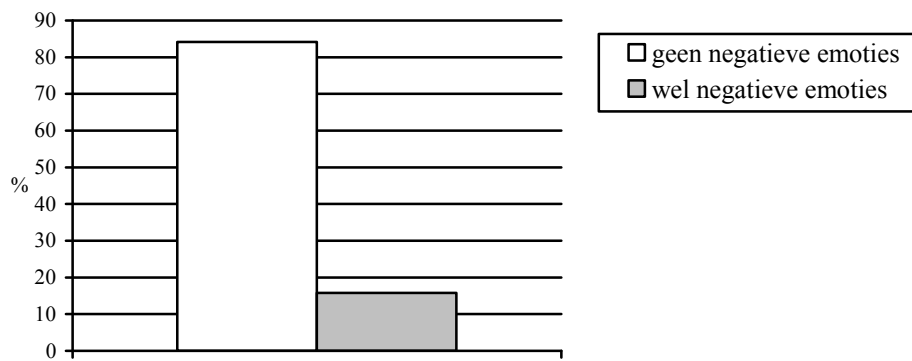
Gebruik van geweld:

Moslimjongeren blijken sterker bereid te zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij meer afstand ervaren tot andersdenkenden. Dit betekent dat wanneer moslimjongeren meer afstand tot mensen van andere groepen ervaren, zij meer geneigd zijn gewelddadig gedrag te vertonen.¹⁰³

De negatieve emoties die door moslimjongeren worden ervaren bij contact met een niet-moslim werden gemeten door de deelnemende jongeren te vragen welke negatieve emoties zij ervaren wanneer zij met niet-moslims in contact komen (zie ook het codeboek in Bijlage 1).

In Figuur 3.7 staat weergegeven hoeveel moslimjongeren wel en hoeveel moslimjongeren geen negatieve emoties bij contact met een niet-moslim ervaren. Zoals in deze figuur is te zien, lijkt er bij moslimjongeren nauwelijks sprake te zijn van negatieve emoties ten opzichte van niet-moslims. Het gemiddeld aantal emoties dat de deelnemende moslimjongeren aangeven te ervaren was minder dan één (0.2). Dit bevestigt wat zichtbaar is in de figuur: de meeste moslimjongeren (84.2%) ervaren geen negatieve emoties wanneer zij in contact komen met mensen van andere groepen.

¹⁰³ $\beta = .27, p < .001$

Figuur 3.7 *Het ervaren van negatieve emoties bij contact met een niet-moslim*

Uit de verdere analyses kan het volgende geconcludeerd worden (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten):

Demografische kenmerken:

- Moslimjongeren ervaren meer negatieve emoties wanneer zij niet meer naar school gaan, maar een baan hebben.
- Moslimjongeren ervaren minder negatieve emoties wanneer zij geen baan hebben of wanneer zij naast hun studie of school een bijbaan hebben.

Sociaal-psychologische factoren:

- Moslimjongeren ervaren meer negatieve emoties naarmate deze jongeren gevoeliger zijn voor onzekerheid.
- Ervaren onrechtvaardigheid en groepsdreiging spelen geen rol in het verklaren van het aantal ervaren emoties.

Gebruik van geweld:

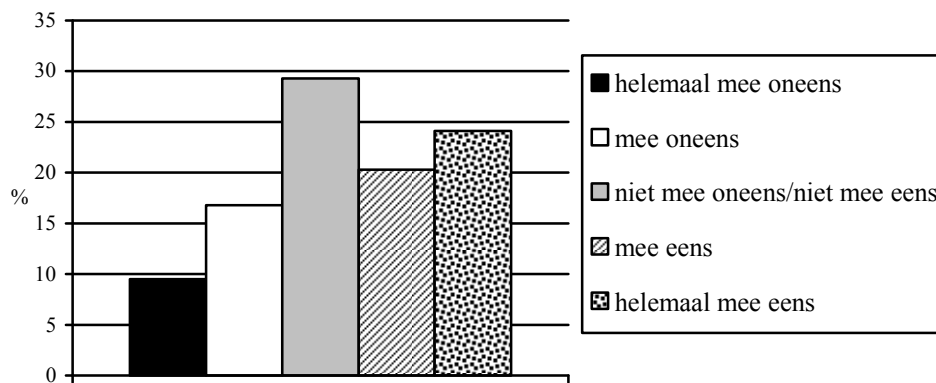
De bereidheid van moslimjongeren om gewelddadig gedrag te vertonen blijkt niet samen te hangen met het aantal negatieve emoties dat zij ervaren wanneer zij met een niet-moslim in contact komen. Dit betekent dat deze negatieve emoties er bij moslimjongeren niet voor kunnen zorgen dat zij gewelddadig worden.

Superioriteitsgevoelens

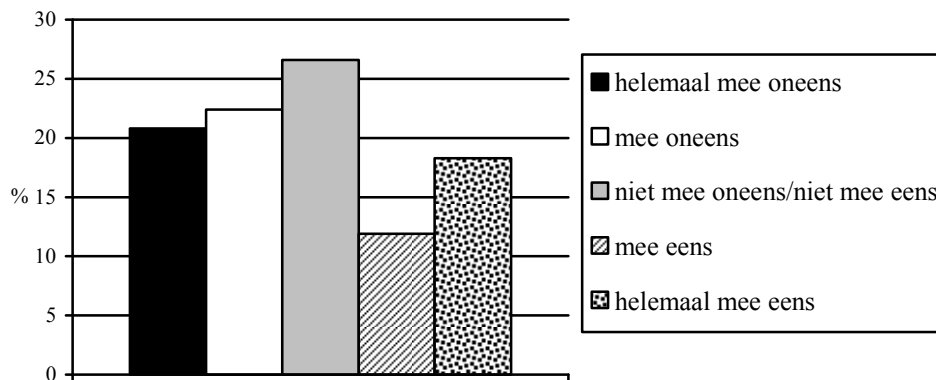
Superioriteitsgevoelens bij moslimjongeren werd gemeten door deze jongeren 9 stellingen voor te leggen die zowel over algemene superioriteitsgevoelens gaan (“Ik vind dat iedereen zou moeten denken als ik”) als over groepspecifieke superioriteitsgevoelens (“Ik vind dat mensen die ook moslim zijn betere mensen zijn dan mensen die een ander geloof hebben”). In Figuur 3.8 en 3.9 staan hun reacties op deze stellingen weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende moslimjongeren vrij neutraal reageren op de voorgelegde stellingen (de meeste moslimjongeren scoren op het neutrale middelpunt van de schaal).

Figuur 3.8 laat zien dat 44.4% van de moslimjongeren vindt dat iedereen zou moeten denken zoals zij; 29.3% is neutraal en 26.3% is het hiermee oneens.

Uit Figuur 3.9 blijkt dat 30.2% van de moslimjongeren van mening is dat moslims betere mensen zijn dan mensen met een ander geloof; 26.6% is neutraal en 43.2% is het oneens.

Figuur 3.8 “Ik vind dat iedereen zo zou moeten denken als ik”

Figuur 3.9 “Ik vind dat mensen die ook moslim zijn betere mensen zijn dan mensen die een ander geloof hebben”

De scores op alle 9 stellingen (zie het codeboek in Bijlage 1 voor alle stellingen) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de moslimjongeren gevoelens van superioriteit ervaren. Dit gemiddelde lag voor moslimjongeren in onze steekproef op 3.0, overeenkomend met het neutrale middelpunt van de antwoordschaal. Gemiddeld ervaren de deelnemende moslimjongeren dus geen sterke, maar ook geen zwakke gevoelens van superioriteit.

Uit de verdere analyses kan het volgende geconcludeerd worden (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten):

Demografische kenmerken:

- Superioriteitsgevoelens bij moslimjongeren zijn sterker naarmate jongeren vaker naar de moskee gaan.
- Superioriteitsgevoelens bij moslimjongeren zijn zwakker wanneer zij geen baan of bijbaan hebben.
- Superioriteitsgevoelens bij moslimjongeren zijn juist sterker wanneer zij geen opleiding volgen, maar een echte baan (niet een bijbaan) hebben.

Sociaal-psychologische factoren:

- De superioriteitsgevoelens bij moslimjongeren zijn sterker naarmate deze jongeren gevoeliger zijn voor onzekerheid.
- De superioriteitsgevoelens bij moslimjongeren zijn sterker naarmate deze jongeren meer groepsdreiging ervaren.
- Ervaren onrechtvaardigheid speelt geen rol in het verklaren van superioriteitsgevoelens bij moslimjongeren.

Gebruik van geweld:

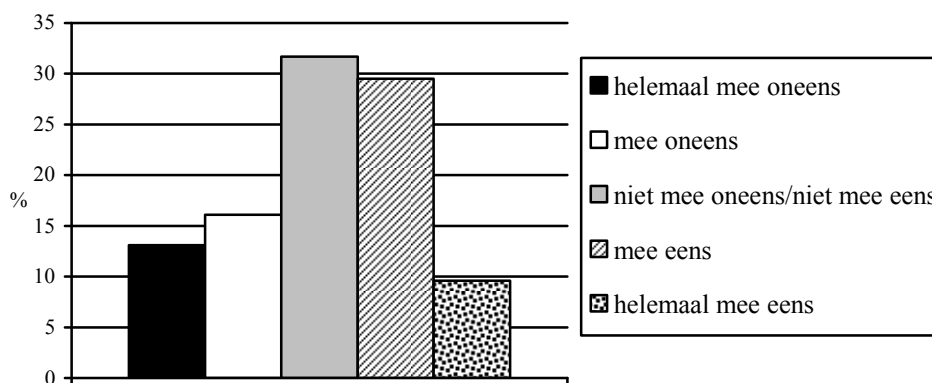
Moslimjongeren blijken sterker bereid zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij sterkere superioriteitsgevoelens hebben. Dit betekent dat wanneer moslimjongeren zich superieur voelen ten opzichte van anderen, dit er voor kan zorgen dat zij gewelddadig worden.¹⁰⁴

Betrokkenheid bij de samenleving

De betrokkenheid die jongeren ervaren bij de samenleving werd gemeten met behulp van vier stellingen. Voorbeelden hiervan zijn “Ik voel mij verbonden met andere Nederlanders” en “Ik voel me betrokken bij de Nederlandse samenleving in het algemeen”. In Figuur 3.10 en 3.11 staan de reacties van moslimjongeren op deze stellingen weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende moslimjongeren neutraal zijn over de stellingen of het hiermee enigszins eens lijken te zijn.

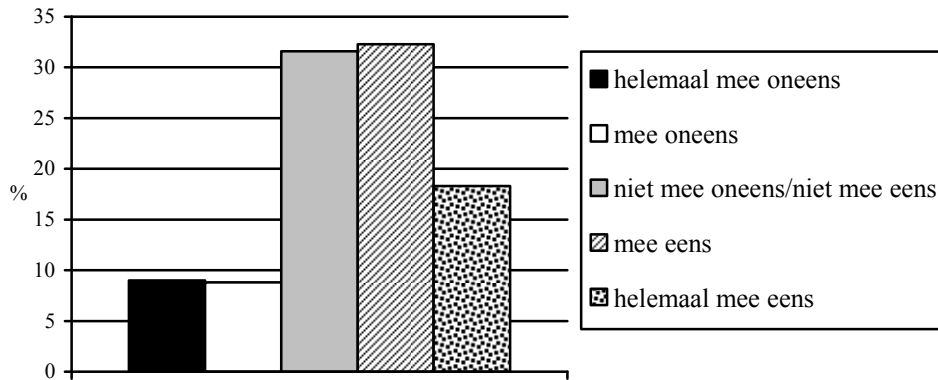
In Figuur 3.10 is te zien dat 39.1% van de deelnemende moslimjongeren zich verbonden voelt met andere Nederlanders, in tegenstelling tot 29.2% dat zich niet verbonden voelt met Nederlanders en 31.7% dat aangeeft hier een neutrale of geen mening over te hebben.

In Figuur 3.11 valt af te lezen dat 50.6% van de deelnemende moslimjongeren zich betrokken voelt bij de Nederlandse samenleving, in tegenstelling tot 17.8% dat deze betrokkenheid niet voelt en 31.6% dat aangeeft hier een neutrale of geen mening over te hebben.

Figuur 3.10 “Ik voel mij verbonden met andere Nederlanders”

¹⁰⁴ $\beta = .27, p < .05$

Figuur 3.11 “Ik voel me betrokken bij de Nederlandse samenleving in het algemeen”

De scores op alle 4 stellingen (zie ook het codeboek in Bijlage 1) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de moslimjongeren zich betrokken voelen bij de samenleving. Dit gemiddelde lag voor moslimjongeren in onze steekproef op 3.2. De meeste deelnemende moslimjongeren lijken zich neutraal of licht positief op te stellen ten opzichte van de Nederlandse samenleving.

Verschillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met de door moslimjongeren ervaren betrokkenheid bij de samenleving (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Moslimjongeren voelen zich meer betrokken bij de samenleving wanneer zij een bijbaan hebben naast school of studie.
- Moslimjongeren voelen zich minder betrokken wanneer zij geen opleiding volgen, maar een echte baan hebben.
- Moslimjongeren voelen zich minder betrokken wanneer zij een Turkse achtergrond hebben.
- Moslimjongeren voelen zich meer betrokken wanneer zij een overig niet-Westerse (geen Marokkaanse of Turkse) achtergrond hebben.
- Moslimjongeren voelen zich meer betrokken wanneer zij tweede generatie allochtoon zijn dan wanneer zij eerste generatie allochtoon zijn.

Sociaal-psychologische factoren:

- Moslimjongeren voelen zich minder betrokken bij de samenleving naarmate zij meer onrechtvaardigheid in hun leven ervaren.
- Moslimjongeren voelen zich meer betrokken naarmate zij gevoeliger zijn voor onzekerheid.
- Ervaren groepsdreiging speelt geen rol in het verklaren van betrokkenheid van moslimjongeren.

Gebruik van geweld:

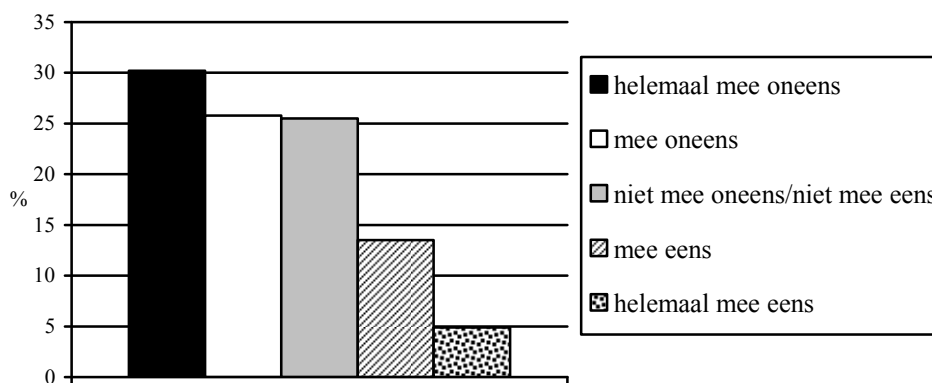
De bereidheid van moslimjongeren om gewelddadig gedrag te vertonen blijkt niet samen te hangen met hun betrokkenheid bij de samenleving. Dit betekent dat wanneer moslimjongeren zich minder betrokken voelen bij de samenleving dit er niet voor zorgt dat zij gewelddadig worden.

Attitude ten aanzien van moslimradicaal geweld

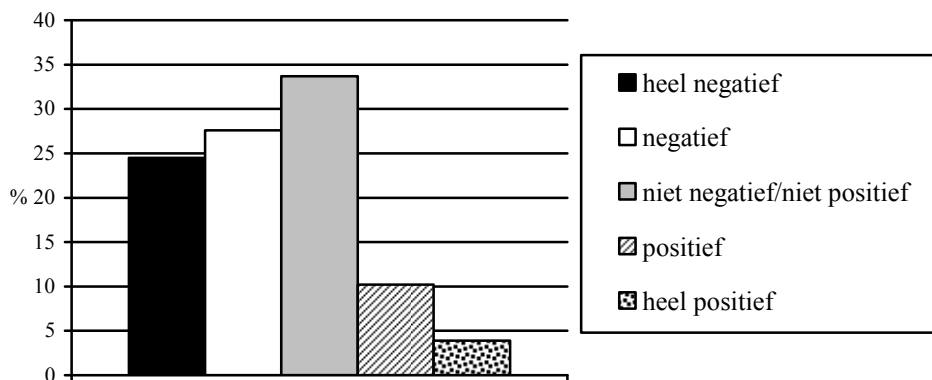
De attitude die moslimjongeren hebben ten aanzien van moslimradicaal geweld werd gemeten met behulp van 7 stellingen. Voorbeelden hiervan zijn “Ik kan moslims die geweld tegen andere mensen gebruiken wel begrijpen” en “Hoe denk je over moslimradicalisme?” In Figuur 3.12 en 3.13 staan de reacties van de moslimjongeren in onze steekproef op deze stellingen weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende moslimjongeren redelijk negatief denken over moslimradicalisme (de moslimjongeren met een hoge score op de antwoordschaal zijn in de minderheid).

In Figuur 3.12 is bijvoorbeeld te zien dat 56.0% van de deelnemende jongeren aangeeft geen begrip te hebben voor moslims die geweld gebruiken tegen andere mensen. 18.4% van de deelnemende moslimjongeren heeft hier wel begrip voor en 25.5% is neutraal. Opgemerkt moet worden dat het moeilijk is om gewelddadige gedragsintenties van mensen goed te meten en dat onze bevindingen hieromtrent dus wellicht met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden.

In Figuur 3.13 valt af te lezen dat 14.1% van de deelnemende moslimjongeren positief denkt over moslimradicalisme, in tegenstelling tot 52.1% dat hier negatief over denkt; 33.7% is neutraal.

Figuur 3.12 “Ik kan moslims die geweld tegen andere mensen gebruiken wel begrijpen”

Figuur 3.13 “Hoe denk je over moslimradicalisme?”

De scores op alle 7 stellingen (zie ook het codeboek in Bijlage 1) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de moslimjongeren positief of negatief over

moslimradicaal geweld denken. Dit gemiddelde lag voor moslimjongeren in onze steekproef op 2.7, hetgeen aangeeft dat de deelnemende moslimjongeren enigszins negatief over moslimradicaal geweld denken (dit gemiddelde ligt iets lager dan het neutrale middelpunt van de antwoordschaal).

Verskillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met de mate van positiviteit van de attitude ten aanzien van moslimradicalisme bij moslimjongeren (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Moslimjongeren denken negatiever over moslimradicaal geweld wanneer zij hoog zijn opgeleid en denken positiever over moslimradicaal geweld wanneer zij laag zijn opgeleid.
- Moslimjongeren denken positiever over moslimradicaal geweld wanneer zij geen opleiding volgen en een echte baan hebben.
- Moslimjongeren denken negatiever over moslimradicaal geweld wanneer zij naast studie/school een bijbaan hebben.
- Moslimjongeren denken positiever over moslimradicaal geweld naarmate zij vaker naar de moskee gaan.
- Moslimjongeren denken negatiever over moslimradicaal geweld wanneer zij een overig niet-westerse (geen Marokkaanse of Turkse) achtergrond hebben.
- Eerste generatie moslimjongeren denken positiever over moslimradicaal geweld dan tweede generatie moslimjongeren.

Sociaal-psychologische factoren:

- Moslimjongeren denken positiever over moslimradicaal geweld naarmate zij meer groepsdreiging ervaren.
- Ervaren onrechtvaardigheid en onzekerheidsgevoeligheid spelen geen rol in het verklaren van de attitude ten aanzien van moslimradicaal geweld.

Gebruik van geweld:

Moslimjongeren blijken een sterker intentie hebben tot het vertonen van gewelddadig gedrag wanneer zij een positievere attitude hebben ten aanzien van moslimradicaal geweld. Dit betekent dat wanneer moslimjongeren een positievere attitude ten aanzien van moslimradicaal geweld hebben, dit ervoor kan zorgen dat zij gewelddadig worden.¹⁰⁵ Deze conclusie is gebaseerd op correlatieve gegevens en is wellicht niet heel verbazingwekkend, maar geeft wel aan dat het meten van attitudes over aspecten die met radicalisering te maken hebben op een zinvolle wijze samen lijkt te hangen met gedragsintenties die de uitkomst kunnen zijn van een radicaliseringsproces (zie Figuur 2.1).

3.3 Rechtsradicalisering

De attitudes ten aanzien van rechtsradicalisering zijn bestudeerd bij de respondenten die aangegeven hebben geen moslim te zijn (N = 1210). Er zijn 6 verschillende attitudes ten aanzien van rechtsradicalisering gemeten: rechtsradicaal gedachtegoed, waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten, “wij-zij” denken, superioriteitsgevoelens, betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving, en de attitude ten aanzien van rechtsextrem geweld.

¹⁰⁵ $\beta = .27, p < .01$

Rechtsradicaal gedachtegoed

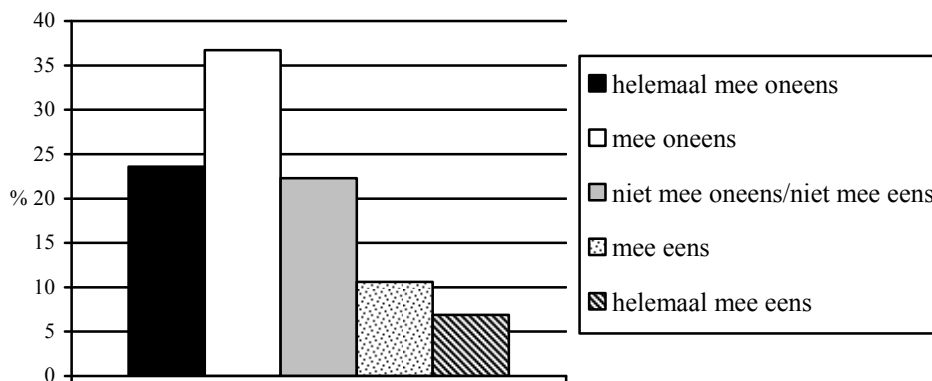
"Rechtsradicaal gedachtegoed" omvat de ideologische elementen van rechtsradicalisering. Om dit te meten werden 22 stellingen voorgelegd aan de deelnemende jongeren. De jongeren beantwoordden deze stellingen door aan te geven in welke mate zij het eens of oneens met deze stellingen waren (scores lopen van 1 = *helemaal mee oneens* tot 5 = *helemaal mee eens*). Met deze stellingen werd onder meer de trots op het Nederlander zijn en het belang van de eigen nationaliteit in het leven van de jongeren gemeten als ook de attitude van de jongeren ten aanzien van islamitische invloed in Nederland en ten aanzien van het behoud van eigen cultuur door allochtonen en hun aanpassing aan de Nederlandse cultuur.

Voorbeelden van gemeten items zijn: "Ik denk dat er alleen een mooie wereld kan bestaan wanneer iedereen trots op Nederland zou zijn", "Ik vind dat moslims er alles aan moeten doen om zoveel mogelijk Nederlands te worden" en "Ik vind dat er eigenlijk geen buitenlanders in Nederland zouden mogen wonen". In Figuur 3.14, 3.15 en 3.16 staan de reacties van de niet-moslimjongeren in onze steekproef op deze stellingen weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende niet-moslimjongeren in wisselende mate—afhankelijk van de stelling—"rechtsradicaal gedachtegoed" lijken aan te hangen.

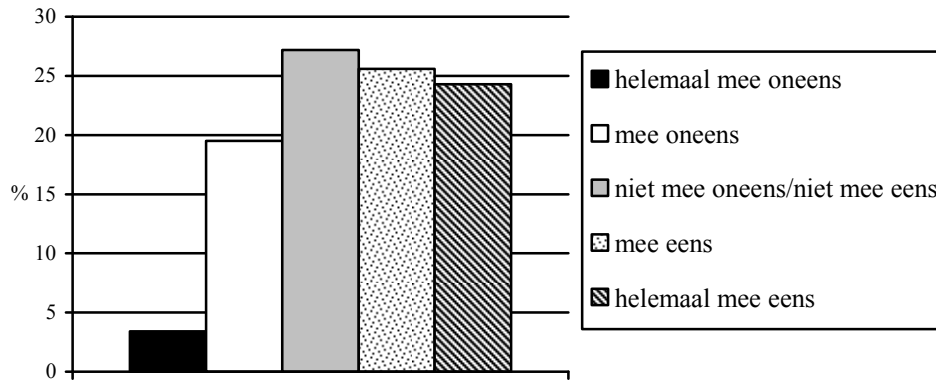
Zo is in Figuur 3.14 te zien dat 17.5% van de deelnemende niet-moslimjongeren denkt dat er alleen een mooie wereld kan bestaan wanneer iedereen trots op Nederland zou zijn, in tegenstelling tot 60.3% dat aangeeft het hier niet mee eens te zijn; 22.3% is neutraal.

Figuur 3.15 laat zien dat 49.9% van de niet-moslimjongeren vindt dat moslims er alles aan moeten doen om zoveel mogelijk Nederlands te worden; 27.2% is neutraal en 22.9% is het hiermee oneens.

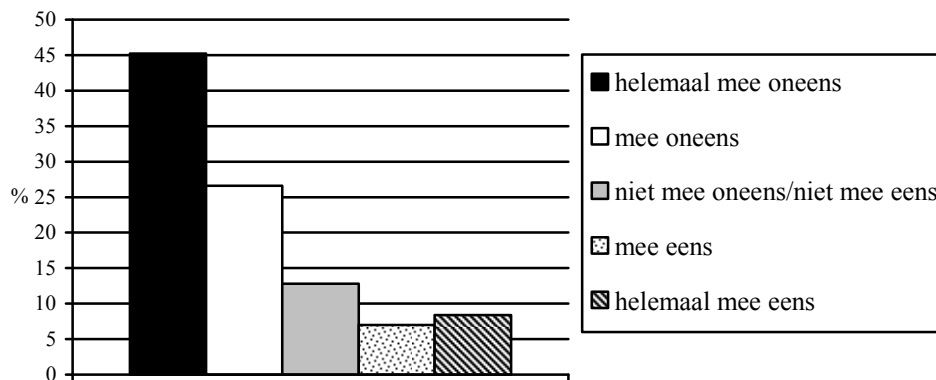
Uit Figuur 3.16 blijkt dat 15.4% van de niet-moslimjongeren van mening is dat er eigenlijk geen buitenlanders in Nederland zouden mogen wonen; 12.8% is neutraal en 71.8% is het hiermee oneens.

Figuur 3.14 "Ik denk dat er alleen een mooie wereld kan bestaan wanneer iedereen trots op Nederland zou zijn"

Figuur 3.15 “Ik vind dat moslims er alles aan moeten doen om zoveel mogelijk Nederlands te worden”

Figuur 3.16 “Ik vind dat er eigenlijk geen buitenlanders in Nederland zouden mogen wonen”

De scores op alle 22 stellingen (zie het codeboek in Bijlage 1 voor alle stellingen) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de jongere rechtsradicaal gedachtegoed aanhangt. Dit gemiddelde lag voor niet-moslimjongeren in onze steekproef op 3.4 hetgeen aangeeft dat deze jongeren het gemiddeld enigszins eens waren met de voorgelegde opvattingen, maar de mate waarin men het eens of oneens is met de stellingen lijkt sterk van het onderwerp van de stellingen af te hangen (zie Figuur 3.14 t/m 3.16). Hier zal in paragraaf 3.7 nader op worden teruggekomen.

Verschillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met rechtsradicaal gedachtegoed (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten en uitleg over de uitgevoerde statistische analyses). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Rechtsradicaal gedachtegoed is zwakker wanneer jongeren hoog opgeleid zijn en is sterker wanneer jongeren laag opgeleid zijn.
- Rechtsradicaal gedachtegoed is zwakker naarmate jongeren in een meer (i.p.v. minder) stedelijk gebied wonen.

Sociaal-psychologische factoren:

- Rechtsradicaal gedachtegoed is sterker naarmate jongeren minder onrechtvaardigheid in hun leven ervaren.¹⁰⁶
- Rechtsradicaal gedachtegoed is minder sterk naarmate jongeren gevoeliger zijn voor onzekerheid.¹⁰⁷
- Rechtsradicaal gedachtegoed is sterker naarmate jongeren meer groepsdreiging ervaren.

Gebruik van geweld:

Een mogelijke uitkomst van het radicaliseringproces is het gebruik van geweld. De door ons onderzochte jongeren hebben in het algemeen een lage bereidheid hebben tot het gebruiken van geweld (zie ook de paragraaf "Attitude ten aanzien van rechtsradicaal geweld").

Rechtsradicaal gedachtegoed blijkt in ons onderzoek niet samen te hangen met de bereidheid om geweld te gebruiken. Dit betekent dat deze inhoudelijke opvattingen over rechtsradicalisering er niet voor zorgen dat jongeren gewelddadig worden. (Zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten en uitleg over de uitgevoerde statistische analyses.)

De mate waarin de jongeren in de survey aan hebben gegeven bereid te zijn om geweld te gebruiken hoeft niet direct gerelateerd te zijn aan het feitelijk gebruik van geweld. Echter, de zelfgerapporteerde bereidheid hiertoe is een indicatie voor de mate waarin geweld een rol zou kunnen spelen. Een andere mogelijke uitkomst van radicaliseringprocessen is de neiging tot het isoleren van de samenleving. Het blijkt dat de huidige empirische bevindingen geen verdere inzichten bieden in deze mogelijke uitkomst van radicalisering. Isoleren van de samenleving zal daarom verder niet worden besproken.

Waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten

In de survey is ook nagegaan in welke mate jongeren Nederlandse autoriteiten als legitiem beschouwen. Dit is gedaan door alle deelnemende jongeren 4 stellingen voor te leggen over respect voor de Nederlandse regering en de politie. Deze stellingen zijn "Ik respecteer de Nederlandse regering", "Ik heb respect voor de politie", "Ik denk dat de Nederlandse regering door alle Nederlanders gerespecteerd moet worden" en "als ik denk aan de Nederlandse regering, dan word ik boos"¹⁰⁸.

In Figuur 3.17 en 3.18 staan de reacties van niet-moslimjongeren in onze steekproef op de stelling "Ik respecteer de Nederlandse regering" en "Ik heb respect voor de politie" weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende niet-moslimjongeren in Nederlandse autoriteiten als redelijk legitiem lijken te beschouwen: de meeste van deze jongeren zijn het eens met deze stellingen.

Zo is in Figuur 3.17 te zien dat 57.4% van de deelnemende niet-moslimjongeren de Nederlandse regering respecteert; 27.5% is neutraal en 15.1% respecteert de Nederlandse regering niet.

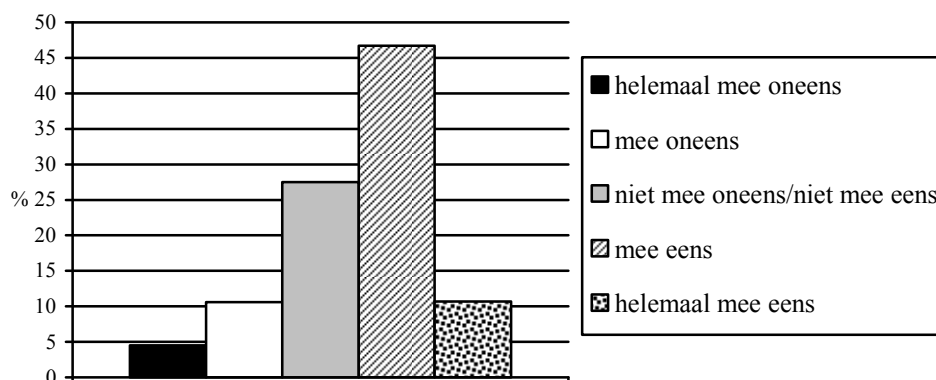
¹⁰⁶ $\beta = -.06, p < .001$. Opgemerkt kan worden dat dit onverwachte effect niet sterk is en slechts 0.36% van de variantie voorspelt in de mate waarin deze jongeren rechtsradicaal gedachtegoed aanhangen. Vervolgonderzoek is nodig om de robuustheid van dit niet voorspelde effect na te gaan.

¹⁰⁷ $\beta = -.05, p < .001$. Ook dit onverwachte effect is een zwak effect dat slechts 0.25% van de variantie voorspelt in de mate waarin deze jongeren rechtsradicaal gedachtegoed aanhangen. Vervolgonderzoek kan inzicht geven in dit onvoorspelde effect.

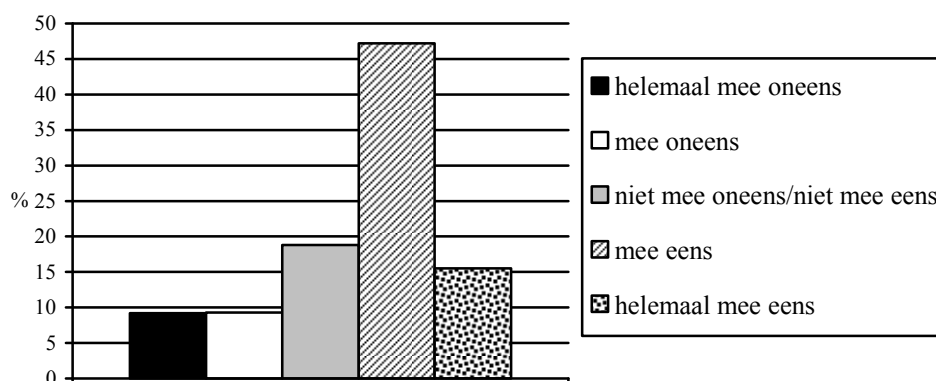
¹⁰⁸ De score van deze laatste stelling is gehercodeerd zodat een hogere score meer waargenomen legitimiteit weergeeft.

Figuur 3.18 laat zien dat 62.7% respect heeft voor de politie; 18.8% is neutraal en 18.5% respecteert de politie niet.

Deze gegevens lijken overeen te komen met de mate van respect dat onze moslimrespondenten hebben voor Nederlandse autoriteiten (zie paragraaf 3.2).

Figuur 3.17 “Ik respecteer de Nederlandse regering”

Figuur 3.18 “Ik heb respect voor de politie”

De scores op alle 4 stellingen (zie ook het codeboek in Bijlage 1) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de jongere de Nederlandse autoriteiten als legitiem beschouwd. Dit gemiddelde lag voor niet-moslimjongeren in onze steekproef op 3.5, dat aangeeft dat zij de Nederlandse autoriteiten als redelijk legitiem lijken te beschouwen (dit gemiddelde ligt hoger dan het neutrale middelpunt 3 van de antwoordschaal).

Verschillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met de door niet-moslimjongeren waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Waargenomen legitimiteit door niet-moslimjongeren is hoger onder meisjes dan onder jongens.

- Waargenomen legitimiteit door niet-moslimjongeren is hoger wanneer jongeren hoog opgeleid zijn en is lager wanneer jongeren laag opgeleid zijn.
- Waargenomen legitimiteit door niet-moslimjongeren is lager wanneer jongeren geen opleiding volgen en een echte baan hebben.
- Waargenomen legitimiteit door niet-moslimjongeren is hoger wanneer jongeren een bijbaan hebben naast studie/school.

Sociaal-psychologische factoren:

- Waargenomen legitimiteit door niet-moslimjongeren is hoger naarmate jongeren minder onrechtvaardigheid in hun leven ervaren.
- Waargenomen legitimiteit door niet-moslimjongeren is lager naarmate jongeren meer groepsdreiging ervaren.
- Onzekerheidsgevoeligheid speelt geen rol in de waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten.

Gebruik van geweld:

Niet-moslimjongeren blijken sterker bereid te zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij de Nederlandse autoriteiten als minder legitiem beschouwen. Dit betekent dat wanneer deze jongeren Nederlandse autoriteiten als minder legitiem ervaren, zij meer bereid zijn gewelddadig gedrag te gaan vertonen.¹⁰⁹

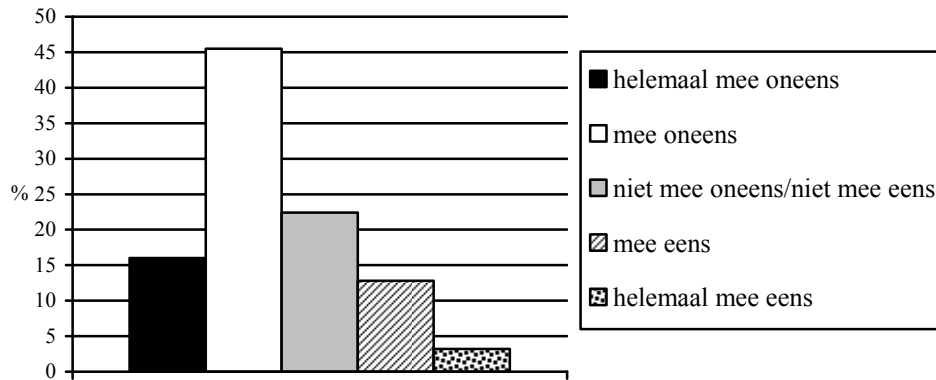
“Wij-zij” denken

Om het zogenaamde “wij-zij” denken, waarin sterk in termen van groepen wordt gedacht die tegenover elkaar staan, te meten werd alle deelnemende jongeren een stelling voorgelegd over de door hen ervaren afstand tot andersdenkenden en werd tevens naar de negatieve emoties gevraagd die zij ervaren bij contact met een moslim.

De ervaren afstand tot andersdenkenden is gemeten door de deelnemende jongeren de stelling voor te leggen: “Ik voel een grote afstand tot mensen die anders leven en denken dan ik”. In Figuur 3.19 staan de reacties van de niet-moslimjongeren in de steekproef op deze stelling weergegeven. Zoals in deze figuur is te zien, ervaren deze jongeren geen grote afstand tot andersdenkenden. Het gemiddelde van de deelnemende niet-moslimjongeren op deze schaal was 2.4, dat lager is dan het neutrale middelpunt is van de antwoordschaal.

Het blijkt dat 16.0% van de deelnemende niet-moslimjongeren een grote afstand tot andersdenkenden ervaart, in tegenstelling tot 61.5% dat aangeeft geen grote afstand te ervaren.

¹⁰⁹ $\beta = -.20, p < .001$

Figuur 3.19 “Ik voel een grote afstand tot mensen die anders leven en denken dan ik”

Enkel de sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met de door niet-moslimjongeren ervaren afstand tot andersdenkenden (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Demografische kenmerken blijken niet samen te hangen met de ervaren afstand tot andersdenkenden.

Sociaal-psychologische factoren:

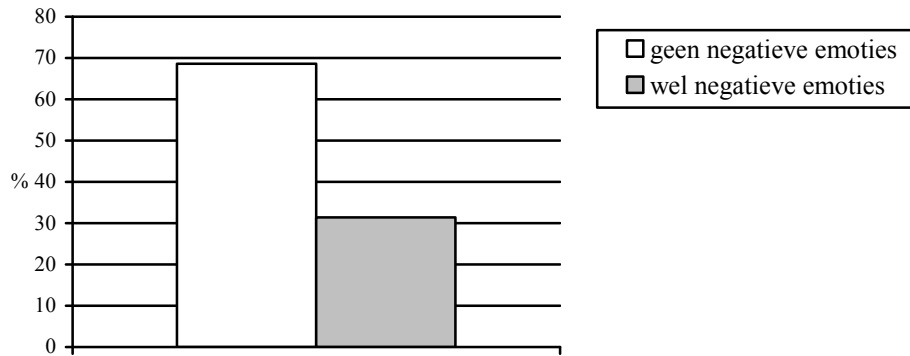
- Ervaren afstand tot andersdenkenden door niet-moslimjongeren is groter naarmate deze jongeren meer onrechtvaardigheid in hun leven ervaren.
- Ervaren afstand tot andersdenkenden door niet-moslimjongeren is groter naarmate deze jongeren gevoeliger zijn voor onzekerheid.
- Ervaren afstand tot andersdenkenden door niet-moslimjongeren is groter naarmate deze jongeren meer groepsdreiging ervaren.

Gebruik van geweld:

Niet-moslimjongeren blijken sterker bereid zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij meer afstand ervaren tot andersdenkenden. Dit betekent dat wanneer niet-moslimjongeren meer afstand tot mensen van andere groepen ervaren, zij meer geneigd zijn gewelddadig gedrag te vertonen.¹¹⁰

De negatieve emoties die door niet-moslimjongeren worden ervaren bij contact met een moslim werden gemeten door de deelnemende jongeren te vragen welke negatieve emoties zij ervaren wanneer zij met moslims in contact komen (zie ook het codeboek in Bijlage 1). In Figuur 3.20 staat weergegeven hoeveel niet-moslimjongeren wel en hoeveel niet-moslimjongeren geen negatieve emoties bij contact met een moslim ervaren. Zoals in deze figuur is te zien, lijkt er bij veel niet-moslimjongeren niet sprake te zijn van negatieve emoties ten opzichte van moslims. Bij 30% van de jongeren is dit echter wel het geval. Het gemiddeld aantal emoties dat de deelnemende niet-moslimjongeren aangeven te ervaren was minder dan één (0.6). De meeste niet-moslimjongeren ervaren dus niet veel negatieve emoties wanneer zij in contact komen met moslims.

¹¹⁰ $\beta = .14, p < .001$

Figuur 3.20 Het ervaren van negatieve emoties bij contact met een moslim

Verschillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met het aantal door niet-moslimjongeren ervaren negatieve emoties bij contact met een moslim (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Bij niet-moslimjongeren ervaren jongens meer negatieve emoties dan meisjes.
- Niet-moslimjongeren ervaren meer negatieve emoties wanneer zij laag zijn opgeleid.
- Niet-moslimjongeren ervaren meer negatieve emoties naarmate zij in een minder (i.p.v. meer) stedelijk gebied wonen.

Sociaal-psychologische factoren:

- Niet-moslimjongeren ervaren meer negatieve emoties naarmate zij gevoeliger zijn voor onzekerheid.
- Niet-moslimjongeren ervaren meer negatieve emoties naarmate zij meer groepsdreiging ervaren.
- Ervaren onrechtvaardigheid speelt geen rol in het verklaren van het aantal ervaren emoties.

Gebruik van geweld:

De bereidheid van niet-moslimjongeren om gewelddadig gedrag te vertonen blijkt verrassend genoeg negatief samen te hangen met het aantal negatieve emoties dat zij ervaren wanneer zij met een moslim in contact komen. Dit betekent dat wanneer niet-moslimjongeren minder negatieve emoties ervaren bij contact met een moslim, dit ervoor kan zorgen dat zij gewelddadig worden.¹¹¹

Superioriteitsgevoelens

Superioriteitsgevoelens bij niet-moslimjongeren werd gemeten door deze jongeren 8 stellingen voor te leggen die zowel over algemene superioriteitsgevoelens gaan (“Ik vind dat iedereen zo zou moeten denken als ik”) als over groepspecifieke

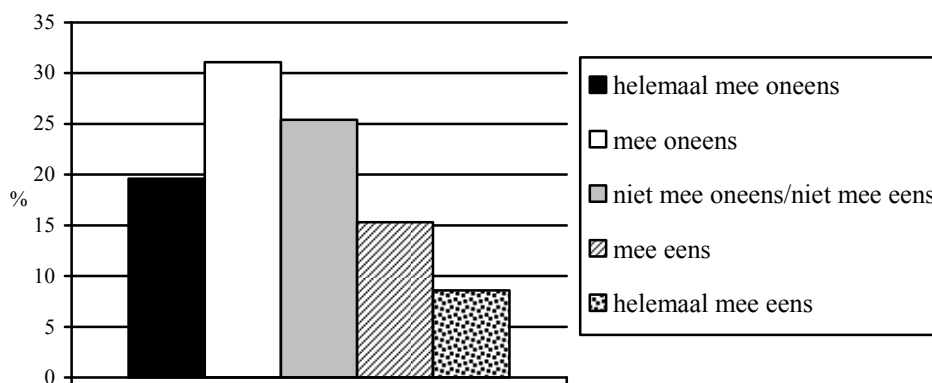
¹¹¹ $\beta = -.07, p < .05$; Opgemerkt kan worden dat dit onverwachte effect niet sterk is en slechts 0.49% van de variantie voorspelt in de mate waarin deze jongeren bereid zijn geweld te gebruiken. Vervolgonderzoek is nodig om de robuustheid van dit niet voorspelde effect na te gaan. Voorzichtigheid bij het interpreteren van deze bevinding lijkt dus op zijn plaats, ook omdat door het grote aantal toetsingen dat wij hier rapporteren kan een effect toevalligerwijs als significant in statistische analyses worden aangemerkt ($p < .05$).

superioriteitsgevoelens (“Ik vind dat mensen die net als ik ook trots zijn op onze Nederlandse autoriteit beter dan mensen die dat niet zijn”).

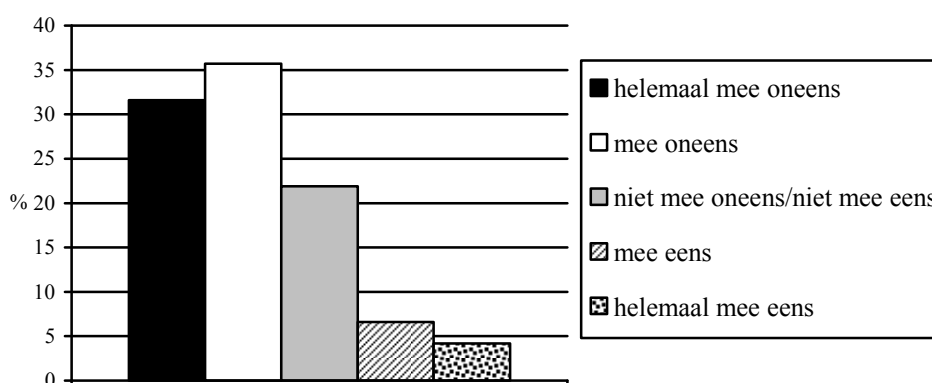
In Figuur 3.21 en 3.22 staan hun reacties op deze stellingen weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende niet-moslimjongeren vrij negatief reageren op de voorgelegde stellingen (de meeste niet-moslimjongeren scoren beneden het neutrale middelpunt van de schaal) en dus geen sterke superioriteitsgevoelens lijken te hebben.

Zo is in Figuur 3.21 te zien dat 23.9% van de deelnemende niet-moslimjongeren van mening is dat iedereen zo zou moeten denken als zij (8.6% van de jongeren is het helemaal eens met deze stelling en 15.3% is hier mee eens); 25.4% is neutraal en 50.7% is het hier niet mee eens (19.6% helemaal mee oneens en 31.1% mee oneens).

Figuur 3.22 laat zien dat 10.8% van de deelnemende niet-moslimjongeren vindt dat mensen die evenals zij trots zijn op de Nederlandse nationaliteit beter dan mensen die dat niet zijn; 21.9% is neutraal en 67.3% is het hiermee oneens.

Figuur 3.21 “Ik vind dat iedereen zo zou moeten denken als ik”

Figuur 3.22 “Ik vind dat mensen die net als ik ook trots zijn op onze Nederlandse nationaliteit beter dan mensen die dat niet zijn”

De scores op alle 8 stellingen (zie het codeboek in Bijlage 1 voor alle stellingen) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de niet-moslimjongeren gevoelens van superioriteit ervaren. Dit gemiddelde lag voor niet-moslimjongeren in onze

steekproef op 2.3, dat aangeeft dat zij geen sterke superioriteitsgevoelens hebben (dit gemiddelde is lager dan het middelpunt van de antwoordschaal).

Verskillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met de door niet-moslimjongeren ervaren superioriteitsgevoelens (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Naarmate niet-moslimjongeren ouder zijn, hebben zij zwakkere superioriteitsgevoelens.
- Bij niet-moslimjongeren hebben jongens sterkere superioriteitsgevoelens dan meisjes.
- Superioriteitsgevoelens bij niet-moslimjongeren zijn zwakker wanneer zij middelbaar of hoog zijn opgeleid.
- De superioriteitsgevoelens bij niet-moslimjongeren zijn juist sterker wanneer zij laag zijn opgeleid.
- Niet-moslimjongeren hebben sterkere superioriteitsgevoelens naarmate zij in een minder (i.p.v. meer) stedelijk gebied wonen.

Sociaal-psychologische factoren:

- Niet-moslimjongeren hebben sterkere superioriteitsgevoelens naarmate zij meer onrechtvaardigheid in hun leven ervaren.
- Niet-moslimjongeren hebben sterkere superioriteitsgevoelens naarmate zij meer groepsdreiging ervaren.
- Onzekerheidsgevoeligheid speelt geen rol in het verklaren van superioriteitsgevoelens bij niet-moslimjongeren.

Gebruik van geweld:

Niet-moslimjongeren blijken sterker bereid te zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij sterkere superioriteitsgevoelens hebben. Dit betekent dat wanneer niet-moslimjongeren zich superieur voelen ten opzichte van anderen, dit er voor kan zorgen dat zij gewelddadig worden.¹¹²

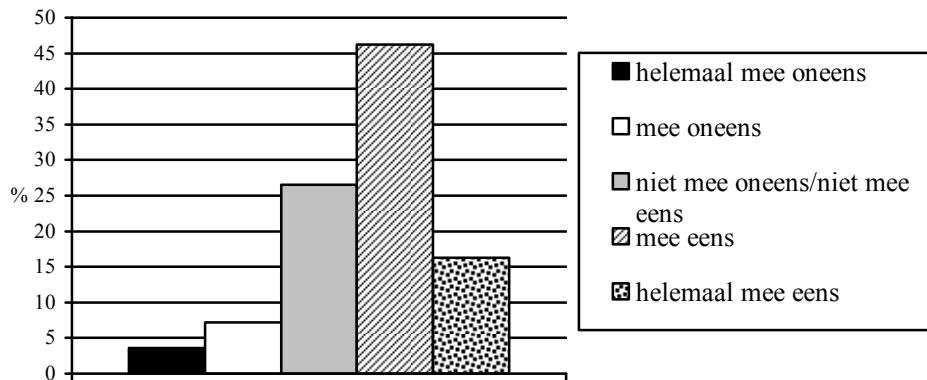
Betrokkenheid bij de samenleving

De betrokkenheid die jongeren ervaren bij de samenleving werd gemeten met behulp van vier stellingen. Voorbeelden hiervan zijn “Ik voel mij verbonden met andere Nederlanders” en “Ik voel me betrokken bij de Nederlandse samenleving in het algemeen”. In Figuur 3.23 en 3.24 staan de reacties van niet-moslimjongeren op deze stellingen weergegeven. Hierin is te zien dat de meeste deelnemende niet-moslimjongeren het eens zijn met deze stellingen.

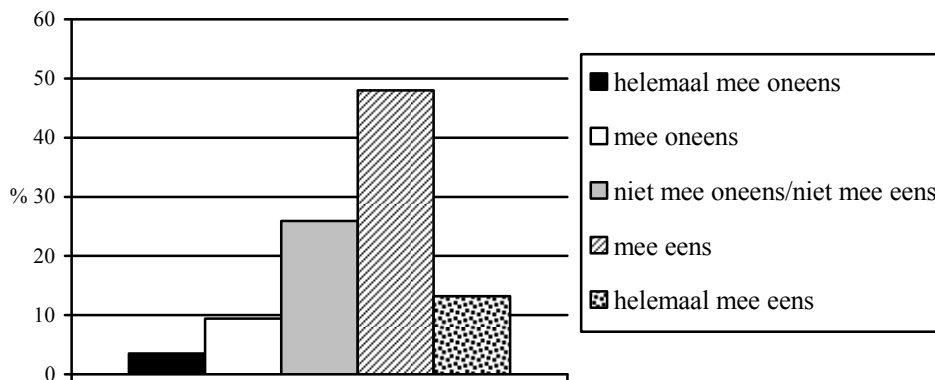
Uit Figuur 3.23 is bijvoorbeeld af te leiden dat 62.5% van de deelnemende niet-moslimjongeren zich verbonden voelt met andere Nederlanders, in tegenstelling tot 10.8% dat zich niet verbonden voelt met Nederlanders en 26.5% dat aangeeft hier een neutrale of geen mening over te hebben.

In Figuur 3.24 valt af te lezen dat 61.2% van de deelnemende niet-moslimjongeren zich betrokken voelt bij de Nederlandse samenleving, in tegenstelling tot 12.9% dat deze betrokkenheid niet voelt en 25.9% dat aangeeft hier een neutrale of geen mening over te hebben.

¹¹² $\beta = .31, p < .001$

Figuur 3.23 "Ik voel mij verbonden met andere Nederlanders"

Figuur 3.24 "Ik voel me betrokken bij de Nederlandse samenleving in het algemeen"

De scores op alle 4 stellingen (zie ook het codeboek in Bijlage 1) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de niet-moslimjongeren zich betrokken voelen bij de samenleving. Dit gemiddelde lag voor niet-moslimjongeren in onze steekproef op 3.7, dat aangeeft dat de deelnemende niet-moslimjongeren dus redelijk betrokken voelen bij de samenleving (dit gemiddelde ligt hoger dan het neutrale middelpunt van de antwoordschaal).

Verschillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met de door niet-moslimjongeren ervaren betrokkenheid bij de samenleving (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Niet-moslimjongeren voelen zich minder bij de Nederlandse samenleving betrokken naarmate zij ouder zijn.
- Niet-moslimjongeren voelen zich minder bij de samenleving betrokken wanneer zij middelbaar zijn opgeleid.
- Niet-moslimjongeren voelen zich minder bij de samenleving betrokken naarmate zij in een meer (i.p.v. minder) stedelijk gebied wonen.

Sociaal-psychologische factoren:

- Niet-moslimjongeren voelen zich minder betrokken naarmate zij meer onrechtvaardigheid in hun leven ervaren.

- Niet-moslimjongeren voelen zich meer betrokken naarmate zij meer groepsdreiging ervaren
- Onzekerheidsgevoeligheid speelt geen rol in het verklaren van betrokkenheid van niet-moslimjongeren

Gebruik van geweld:

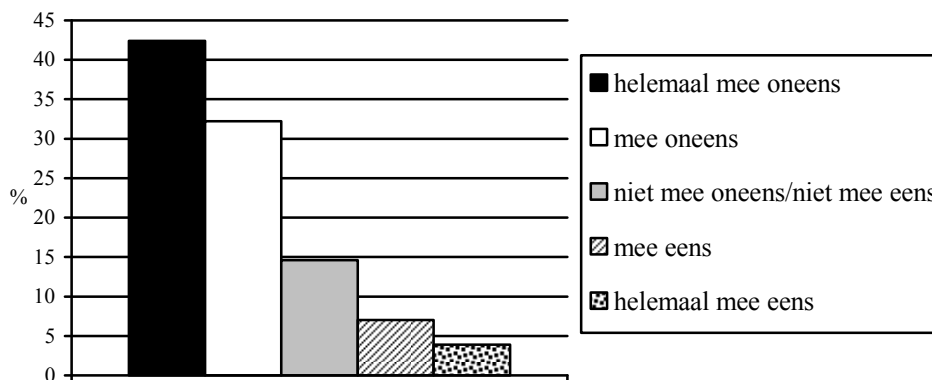
De bereidheid van niet-moslimjongeren om gewelddadig gedrag te vertonen blijkt genoeg positief samen te hangen met hun betrokkenheid bij de samenleving. Dit betekent dat wanneer niet-moslimjongeren zich meer betrokken voelen bij de samenleving, dit ervoor kan zorgen dat zij gewelddadig worden.¹¹³

Attitude ten aanzien van rechtsextrem geweld

De attitude die niet-moslimjongeren hebben ten aanzien van rechtsextrem geweld werd gemeten met behulp van 5 stellingen. Voorbeelden hiervan zijn “Ik kan rechtsextremisten die geweld tegen andere mensen gebruiken wel begrijpen” en “Hoe denk je over rechtsextremisme?” In Figuur 3.25 en 3.26 staan de reacties van de niet-moslimjongeren in onze steekproef op deze stellingen weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende niet-moslimjongeren redelijk negatief lijken te denken over rechtsextremisme (de niet-moslimjongeren met een hoge score op de antwoordschaal zijn in de minderheid).

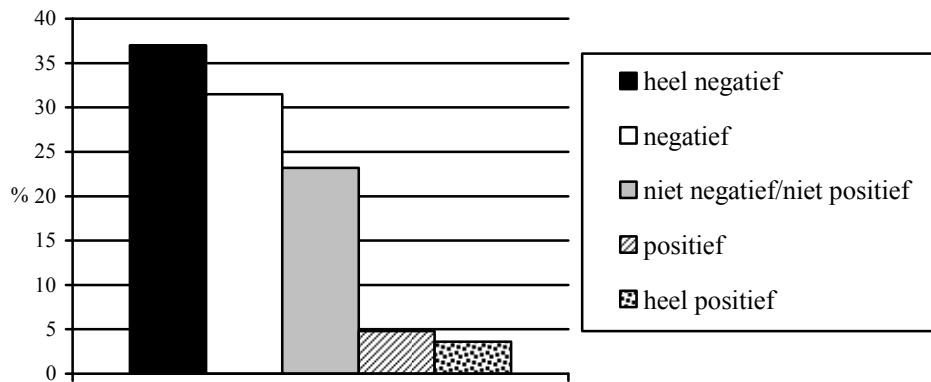
In Figuur 3.25 is te zien dat 10.9% van de deelnemende niet-moslimjongeren begrip heeft voor rechtsextremisten die geweld gebruiken tegen andere mensen, in tegenstelling tot 74.6% dat aangeeft dit niet te begrijpen; 14.6% is neutraal.

In Figuur 3.26 valt af te lezen dat 8.4% van de deelnemende niet-moslimjongeren positief denkt over rechtsextremen, in tegenstelling tot 68.5% dat hier negatief over denkt; 23.2% is neutraal.

Figuur 3.25 “Ik kan rechtsextremisten die geweld tegen andere mensen gebruiken wel begrijpen”

¹¹³ $\beta = .06, p < .05$. Opgemerkt kan worden dat dit onverwachte effect niet sterk is en slechts 0.36% van de variantie voorspelt in de mate waarin deze jongeren bereid zijn geweld te gebruiken. Vervolgonderzoek is nodig om de robuustheid van dit niet voorspelde effect na te gaan.

Figuur 3.26 “Hoe denk je over rechtsextremisme?”

De scores op alle 5 stellingen (zie ook het codeboek in Bijlage 1) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de niet-moslimjongeren positief of negatief over rechtsextremisme denken. Dit gemiddelde lag voor niet-moslimjongeren in onze steekproef op 2.2, dat aangeeft dat de deelnemende niet-moslimjongeren negatief over rechtsextremisme denken (dit gemiddelde wijkt niet af van "2" op de antwoordschaal).

Verschillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met de mate van positiviteit van de attitude ten aanzien van rechtsextremisme bij niet-moslimjongeren (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Niet-moslimjongeren denken positiever over rechtsextremistisch geweld wanneer zij laag zijn opgeleid.

Sociaal-psychologische factoren:

- Niet-moslimjongeren denken positiever over rechtsextremistisch geweld naarmate zij meer onrechtvaardigheid in hun leven ervaren.
- Niet-moslimjongeren denken positiever over rechtsextremistisch geweld naarmate zij minder gevoelig zijn voor onzekerheid.
- Niet-moslimjongeren denken positiever over rechtsextremistisch geweld naarmate zij meer groepsdreiging ervaren.

Gebruik van geweld:

Niet-moslimjongeren blijken een sterkere intentie te hebben tot het vertonen van gewelddadig gedrag wanneer zij een positievere attitude hebben ten aanzien van rechtsextremistisch geweld. Dit betekent dat wanneer niet-moslimjongeren een positievere attitude ten aanzien van rechtsextremistisch geweld hebben, dit ervoor kan zorgen dat zij gewelddadig worden.¹¹⁴

3.4 Dierenrechtenactivisme

In het huidige rapport ligt de nadruk op moslimradicalisering en rechtsradicalisering. Daarnaast is tevens een andere vorm van radicalisme bestudeerd, namelijk de attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme. Deze werd gemeten door alle deelnemende jongeren (N = 1341) 5 stellingen voor te leggen. Voorbeelden hiervan zijn “Ik kan dierenrechtenactivisten

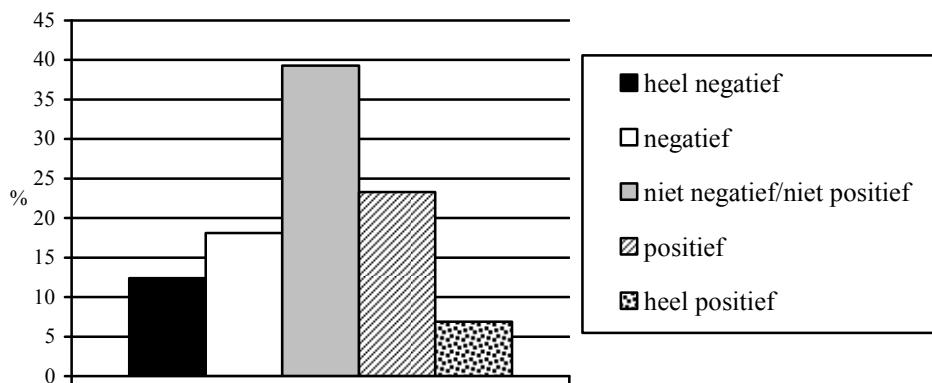
¹¹⁴ $\beta = .44, p < .001$

die geweld tegen andere mensen gebruiken wel begrijpen.” en “Hoe denk je over dierenrechtenactivisme?”

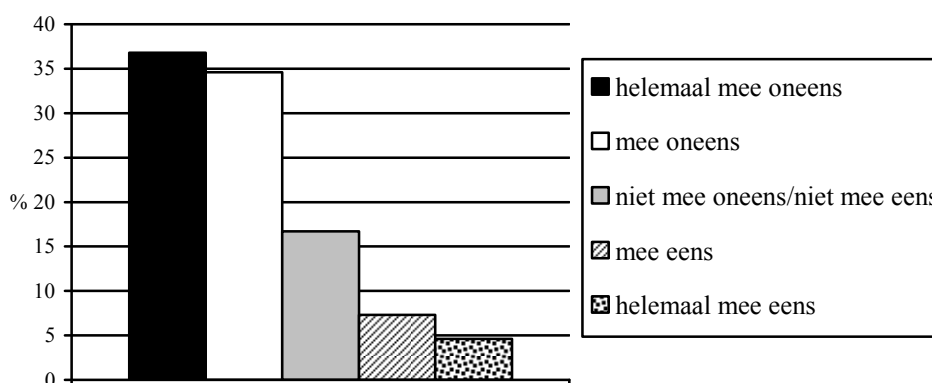
In Figuur 3.27 en 3.28 staan de reacties van de alle jongeren in onze steekproef op deze stellingen weergegeven. Hierin is te zien dat de deelnemende jongeren negatief tot neutraal lijken te denken over dierenrechtenactivisme. Jongeren hebben vooral weinig begrip voor gewelddadig gedrag dat hiermee te maken heeft (er zijn weinig jongeren die hoog scoren op de antwoordschaal).

In Figuur 3.27 is te zien dat 30.2% van de deelnemende jongeren positief denkt over dierenrechtenactivisme. Dit in tegenstelling tot 42.9% dat hier negatief over denkt. 39.3% is neutraal.

Voorts valt uit Figuur 3.28 valt af te lezen dat 11.9% van de deelnemende jongeren begrip heeft voor dierenrechtenactivisten die geweld gebruiken tegen andere mensen. Dit in tegenstelling tot 71.4% dat aangeeft dit niet te begrijpen. 16.7% is neutraal.

Figuur 3.27 “Hoe denk je over dierenrechtenactivisme?”

Figuur 3.28 “Ik kan dierenrechtenactivisten die geweld tegen andere mensen gebruiken wel begrijpen”

De scores op alle 5 stellingen (zie het codeboek in Bijlage 1) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die weergeeft in welke mate de jongeren positief of negatief over dierenrechtenactivisme denken. Dit gemiddelde lag voor de jongeren in onze steekproef op

2.6, dat aangeeft dat de deelnemende jongeren enigszins negatief over dierenrechtenactivisme denken (dit gemiddelde ligt iets lager dan het neutrale middelpunt van de antwoordschaal).

Verschillende demografische kenmerken en sociaal-psychologische factoren blijken samen te hangen met de mate waarin jongeren een positieve attitude hebben ten aanzien van dierenrechtenactivisme (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten en uitleg over de uitgevoerde statistische analyses). Het volgende kan geconcludeerd worden:

Demografische kenmerken:

- Jongeren denken positiever over dierenrechtenactivisme wanneer zij laag zijn opgeleid.
- Jongeren denken positiever over dierenrechtenactivisme naarmate zij minder vaak naar de kerk of moskee gaan (type geloof speelt geen rol).

Sociaal-psychologische factoren:

- Sociaal-psychologische factoren blijken niet samen te hangen met de attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme.

Gebruik van geweld:

Jongeren blijken sterker bereid te zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij een positievere attitude hebben ten aanzien van dierenrechtenactivisme (zie Bijlage 4 voor de statistische uitkomsten en uitleg over de uitgevoerde statistische analyses). Dit betekent dat een positieve attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme ervoor kan zorgen dat jongeren gewelddadig worden.¹¹⁵

3.5 Sociaal-psychologische factoren van radicalisering

Hieronder worden elk van de sociaal-psychologische factoren beschreven zoals gemeten in de internetsurvey. Er zijn drie sociaal-psychologische factoren gemeten: ervaren onrechtvaardigheid, onzekerheidsgevoeligheid en ervaren groepsdreiging. Deze factoren spelen een belangrijke rol in radicaliseringprocessen zoals in voorgaande paragrafen bij moslimradicalisering en rechtsradicalisering is beschreven.

Ervaren onrechtvaardigheid

Deze variabele geeft weer in welke mate een jongere onrechtvaardigheid ervaart in zijn of haar leven. Twee vormen van onrechtvaardigheid worden hier onderscheiden: procedurele onrechtvaardigheid en relatieve deprivatie (op collectief en individueel niveau).

Procedurele onrechtvaardigheid werd gemeten met behulp van 8 stellingen¹¹⁶. Voorbeelden hiervan zijn “Ik denk dat ik in mijn leven hetzelfde behandeld word als iedereen” en “Ik denk dat ik normaal gesproken rechtvaardig behandeld word”.¹¹⁷ Figuur 3.29 geeft een visuele weergave van de reacties van moslimjongeren en niet-moslimjongeren op deze laatste stelling. Hierin is te zien dat er geen grote verschillen tussen beide groepen jongeren lijken te

¹¹⁵ $\beta = .39, p < .001$

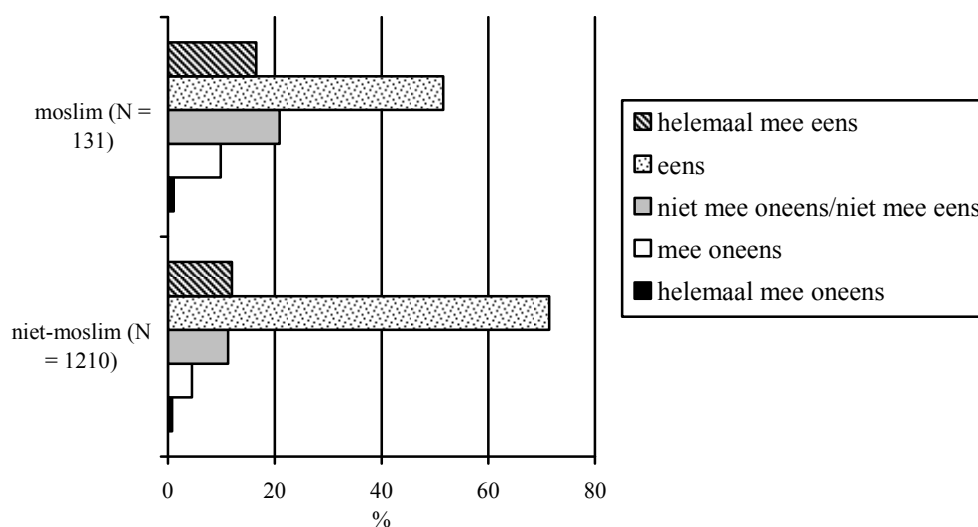
¹¹⁶ Gebaseerd op Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76, 845-855

¹¹⁷ De scores op alle stellingen zijn gehecodeerd zodat hogere scores meer ervaren onrechtvaardigheid weerspiegelen.

zijn: zowel de meeste moslimjongeren als de meeste niet-moslimjongeren geven aan zich rechtvaardig behandeld te voelen.¹¹⁸

De gemiddeld ervaren procedurele onrechtvaardigheid lag voor moslimjongeren in onze steekproef op 2.4 en voor niet-moslimjongeren op 2.3. Gemiddeld ervaren zowel moslimjongeren als niet-moslimjongeren dus relatief weinig procedurele onrechtvaardigheid (de gemiddelden liggen lager dan het neutrale middelpunt van de schaal).

In Figuur 3.29 is te zien dat 44.5% van de deelnemende moslimjongeren denkt dat hij/zij normaal gesproken rechtvaardig wordt behandeld en dat 51% van de niet-moslimjongeren dit denkt. 11.0% Van de moslimjongeren voelt zich onrechtvaardig behandeld en dit geldt voor 5.3% van de niet-moslimjongeren. 20.9% Van de moslimjongeren is neutraal; 11.3% van de niet-moslimjongeren is neutraal.

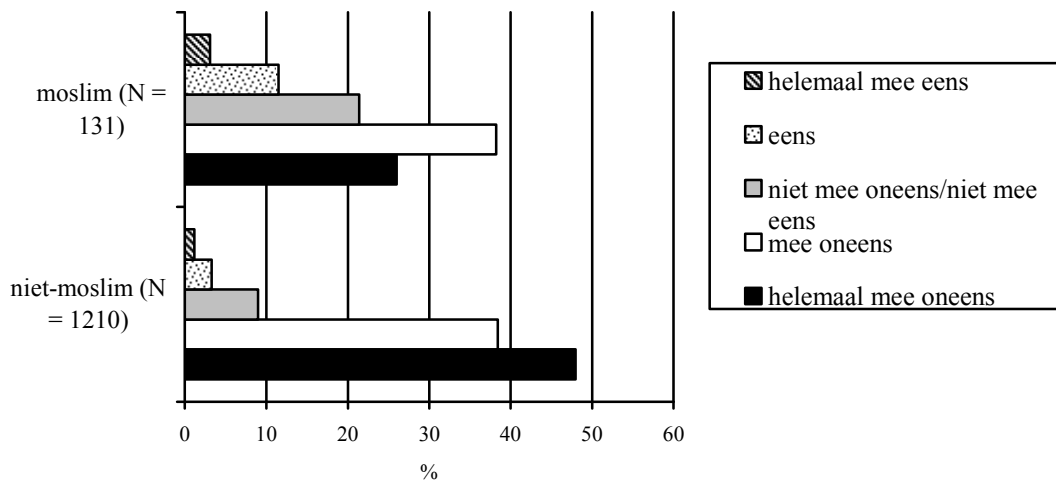
Figuur 3.29 “Ik denk dat ik normaal gesproken rechtvaardig behandeld word”

Individuele deprivatie is gemeten met behulp van 6 stellingen. Voorbeelden hiervan zijn “Ik denk dat ik niet zoveel kansen krijg als anderen in Nederland” en “Ik denk dat ik het minder goed heb dan anderen in Nederland”. Zie Figuur 3.30 voor een visuele weergave van de reacties van moslimjongeren en niet-moslimjongeren op de laatste stelling. Hierin is te zien dat beide groepen jongeren enigszins lijken te verschillen: er zijn relatief weinig niet-moslimjongeren die denken dat zij het als individu minder goed hebben dan anderen in Nederland, terwijl er relatief meer moslimjongeren zijn die aangeven dit wel zo te ervaren.

De gemiddeld ervaren individuele deprivatie lag voor moslimjongeren in onze steekproef op 2.4 en voor niet-moslimjongeren op 1.8. Gemiddeld ervaren moslimjongeren dus iets meer individuele deprivatie dan niet-moslimjongeren, maar dit is voor beide groepen niet hoog (de beide gemiddelden liggen lager dan het neutrale middelpunt van de schaal).

¹¹⁸ Omdat de twee groepen sterk verschillen in aantallen respondenten moet voorzichtigheid betracht worden met het interpreteren van de verschillen tussen de twee groepen. De hier gerapporteerde analyses richten zich dus niet op de verschillen tussen de twee groepen en de voorzichtige interpretaties die wij in dit rapport opperen zijn gebaseerd op de meest duidelijk zichtbare verschillen tussen de twee groepen.

In Figuur 3.30 is bijvoorbeeld te zien dat 14.4% van de deelnemende moslimjongeren denkt dat hij/zij het minder goed heeft dan anderen in Nederland en dat 4.6% van de niet-moslimjongeren dit denkt. 64.2% Van de moslimjongeren is het hier niet mee eens en dit geldt voor 86.4% van de niet-moslimjongeren. 21.4% Van de moslimjongeren is neutraal; 9.0% van de niet-moslimjongeren is neutraal.

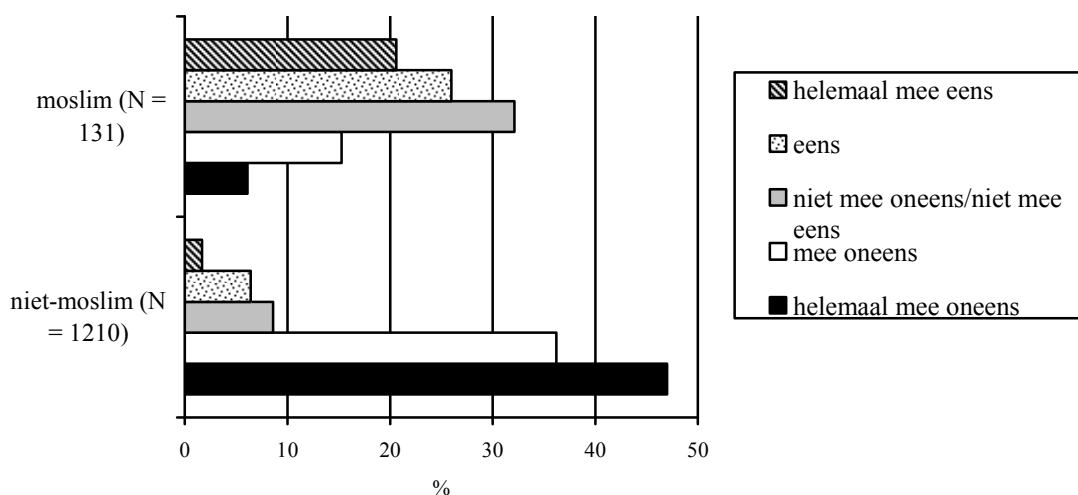

Figuur 3.30 “Ik denk dat ik het minder goed heb dan anderen in Nederland”

Collectieve deprivatie is gemeten met behulp van 6 stellingen. Voorbeelden zijn “Ik denk dat moslims [de groep waar ik bij hoor] het minder goed hebben [heeft] dan andere groepen in Nederland” en “Ik denk dat mensen die moslim zijn [de groep waar ik bij hoor] niet zoveel kansen krijgen [krijgt] als anderen in Nederland”. Zie Figuur 3.31 voor een visuele weergave van de reacties van moslimjongeren en niet-moslimjongeren op deze laatste stelling. Hierin is te zien dat beide groepen jongeren sterker lijken te verschillen dan bij individuele deprivatie in de voorgaande Figuur 3.30.

In Figuur 3.31 is te zien dat 43.1% van de deelnemende moslimjongeren denkt dat moslims minder kansen krijgen dan anderen in Nederland en dat 8.6% van de niet-moslimjongeren denkt dat zijn/haar groep minder kansen krijgt dan andere groepen in Nederland. 21.4% Van de moslimjongeren is het hier niet mee eens en dit geldt voor 83.2% van de niet-moslimjongeren. 32.1% Van de moslimjongeren is neutraal; 8.6% van de niet-moslimjongeren is neutraal.

De gemiddeld ervaren collectieve deprivatie lag voor moslimjongeren in onze steekproef op 3.3 en voor niet-moslimjongeren op 1.9. Gemiddeld ervaren moslimjongeren dus meer collectieve deprivatie dan niet-moslimjongeren (daarnaast ligt het gemiddelde voor moslimjongeren hoger dan het neutrale middelpunt van de schaal, terwijl dit voor niet-moslimjongeren lager ligt dan het neutrale middelpunt van de schaal).

Figuur 3.31 “Ik denk dat mensen die moslim zijn [de groep waar ik bij hoor] niet zoveel kansen krijgen [krijgt] als anderen in Nederland”

Onzekerheidsgevoeligheid

Deze variabele geeft weer in welke mate de jongere gevoelig is voor het ervaren van onzekerheid. Met andere woorden, in welke mate een jongere slecht tegen onzekerheid kan.

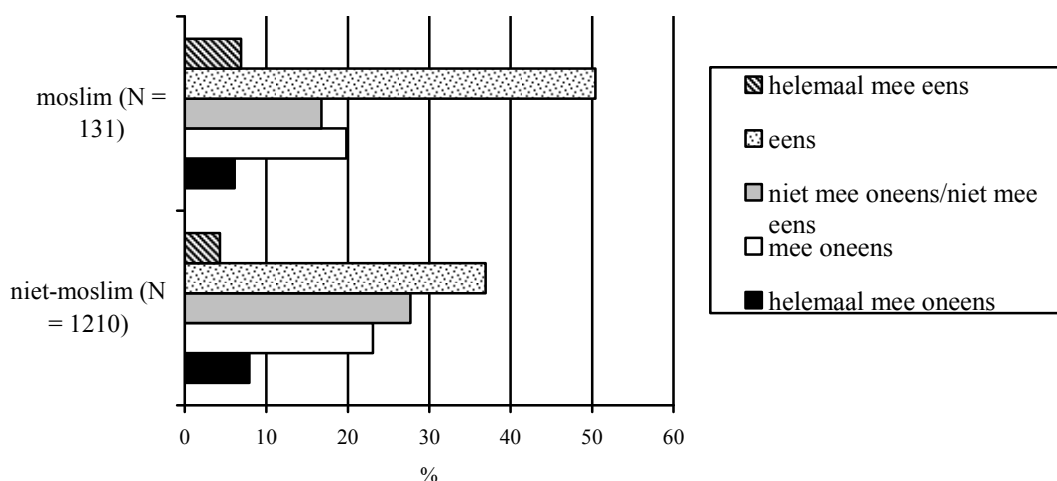
Onzekerheidsgevoeligheid is in de survey gemeten met behulp van 15 stellingen.¹¹⁹

Voorbeelden hiervan zijn “Ik ga me zorgen maken als een situatie onzeker is” en “Onzeker zijn is een vreselijke ervaring”. In Figuur 3.32 en 3.33 zijn de reacties van de moslimjongeren en niet-moslimjongeren in onze steekproef op deze stellingen te zien. Hierin is te zien dat beide groepen jongeren niet sterk verschillen.

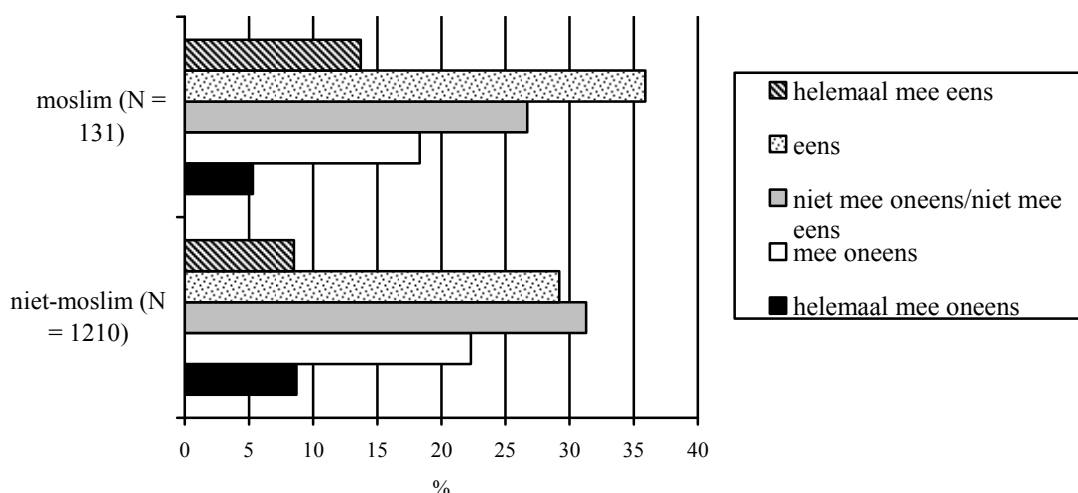
Zo is in Figuur 3.32 is te zien dat 57.3% van de deelnemende moslimjongeren zich zorgen gaat maken als een situatie onzeker is en dat 37.7% van de niet-moslimjongeren dit doet. 23.6% Van de moslimjongeren is 25.9% het hier niet mee eens en dit geldt voor 31.0% van de niet-moslimjongeren. Van de moslimjongeren is 16.8% neutraal; 27.7% van de niet-moslimjongeren is neutraal.

In Figuur 3.33 valt af te lezen dat 49.6% van de deelnemende moslimjongeren onzekerheid een vreselijke ervaring vindt en dat 37.7% van de niet-moslimjongeren dit vindt. 23.6% Van de moslimjongeren is het hier niet mee eens en dit geldt voor 31.0% van de niet-moslimjongeren. Van de moslimjongeren is 26.7% neutraal; 31.3% van de niet-moslimjongeren is neutraal.

¹¹⁹ Greco, V., Roger, D. (2001), Coping with uncertainty: the construction and validation of a new measure. *Personality and Individual Differences*, 3, 519-34.

Figuur 3.32 "Ik ga me zorgen maken als een situatie onzeker is"

Figuur 3.33 "Onzeker zijn is een vreselijke ervaring"

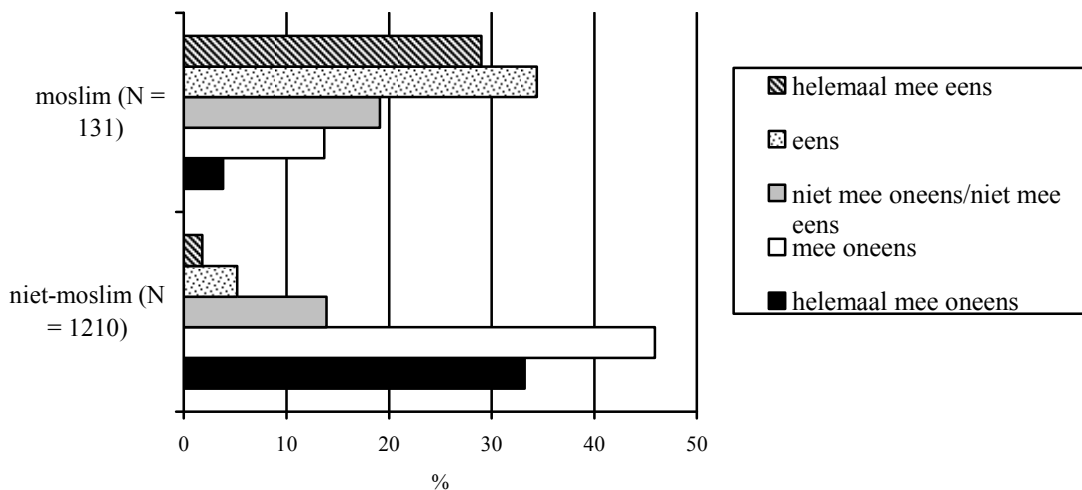
In het codeboek in Bijlage 1 worden alle stellingen weergegeven waarmee onzekerheidsgevoeligheid is gemeten. De scores op deze stellingen (1 = *helemaal mee oneens*; 5 = *helemaal mee eens*) zijn samengenomen tot één gemiddelde score die de mate van onzekerheidsgevoeligheid weergeeft. Dit gemiddelde lag voor moslimjongeren in onze steekproef op 2.8 en voor niet-moslimjongeren op 2.6. Zowel moslimjongeren als niet-moslimjongeren zijn dus niet bijzonder gevoelig voor onzekerheid (deze gemiddelden liggen iets lager dan het neutrale middelpunt van de schaal).

Ervaren groepsdreiging

Deze variabele geeft weer in welke mate groepsdreiging wordt ervaren; met andere woorden, in welke mate een jongere ervaart dat zijn/haar groep wordt bedreigd. Ervaren groepsdreiging bestaat uit ervaren realistische groepsdreiging en ervaren symbolische groepsdreiging.

Ervaren realistische groepsdreiging is gemeten met behulp van 4 stellingen¹²⁰. Voorbeelden hiervan zijn “moslims [niet-moslims] hebben in vergelijking met niet-moslims [moslims] teveel macht in Nederland” en “Veel bedrijven in Nederland zullen eerder moslims [niet-moslims] aannemen, ook al is een niet-moslim [moslim] geschikter voor deze baan”. Zie Figuur 3.34 voor een visuele weergave van de reactie van moslimjongeren en niet-moslimjongeren in onze steekproef op de laatste stelling. Hierin is te zien dat beide groepen jongeren sterk lijken te verschillen: De meeste moslimjongeren lijken het idee te hebben dat moslims worden gediscrimineerd op de arbeidsmarkt, terwijl de meeste niet-moslimjongeren niet het idee hebben dat niet-moslims hier worden gediscrimineerd.

Zo is in Figuur 3.34 is te zien 63.4% van de deelnemende moslimjongeren van mening is dat moslims worden gediscrimineerd op de arbeidsmarkt en dat 6.9% van de niet-moslimjongeren denkt dat juist niet-moslims hier worden gediscrimineerd. Van de moslimjongeren is 17.5% het hier niet mee eens en dit geldt voor 79.1% van de niet-moslimjongeren. Van de moslimjongeren is 19.1% neutraal; 13.9% van de niet-moslimjongeren is neutraal.

Figuur 3.34 “Veel bedrijven in Nederland zullen eerder moslims [niet-moslims] aannemen, ook al is een niet-moslim [moslim] geschikter voor deze baan”

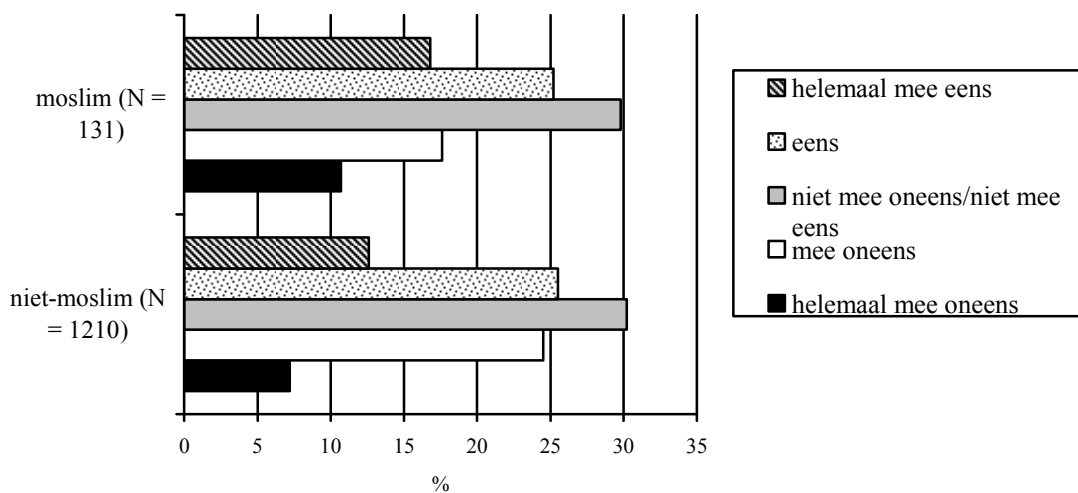
Ervaren symbolische groepsdreiging is gemeten met behulp van 12 stellingen¹²¹. Voorbeelden hiervan zijn “In Nederland hebben moslims [niet-moslims] andere normen en waarden dan niet-moslims [moslims]” en “In Nederland willen moslims [niet-moslims] dat hun rechten belangrijker zijn dan die van niet-moslims [moslims]”. Zie Figuur 3.35 voor een visuele weergave van de reactie van moslimjongeren en niet-moslimjongeren in onze steekproef op de laatste stelling. Hierin is te zien dat beide groepen jongeren redelijk hetzelfde hierover lijken te denken. Zowel binnen de groep moslimjongeren als binnen de groep niet-

¹²⁰ Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., McNatt, P. S., & Renfro, C. L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254.

¹²¹ Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., McNatt, P. S., & Renfro, C. L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254.

moslimjongeren lijkt de ervaren symbolische dreiging zoals gemeten met deze stelling sterk te verschillen.

In Figuur 3.35 valt af te lezen dat 42.0% van de deelnemende moslimjongeren denkt dat niet-moslims hun rechten belangrijker vinden dan de rechten van moslims. 38.1% van de niet-moslimjongeren denkt dat moslims hun rechten belangrijker vinden dan de rechten van niet-moslims. 28.3% Van de moslimjongeren is het hier niet mee eens en dit geldt voor 31.7% van de niet-moslimjongeren. Van de moslimjongeren is 29.8% neutraal; 30.2% van de niet-moslimjongeren is neutraal.

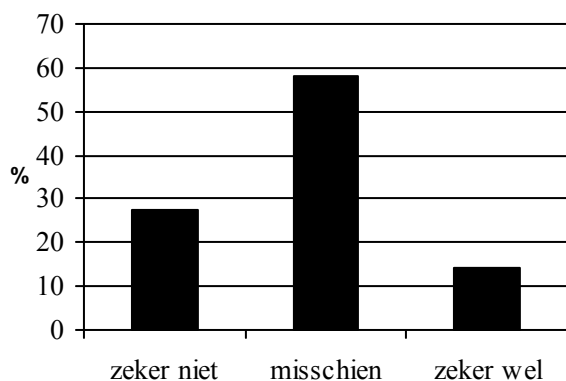

Figuur 3.35 “In Nederland willen moslims [niet-moslims] dat hun rechten belangrijker zijn dan die van niet-moslims [moslims]”

3.6 Ideeën over terrorisme

Naast de verschillende aspecten die volgens de sociaal-psychologische benadering in het huidige onderzoek direct zijn gerelateerd aan radicaliseringprocessen, zijn tevens enkele andere vragen voorgelegd aan de jongeren. Deze vragen hebben betrekking op de oplossingen die jongeren zien voor terrorisme. Zie het codeboek in Bijlage 1 voor deze vragen.

Ten eerste is hen gevraagd of zij denken dat terrorisme opgelost kan worden. In de huidige steekproef gaf 27.3% van de respondenten aan dat terrorisme volgens hen zeker niet kan worden opgelost. Er waren minder respondenten die denken dat terrorisme zeker wel kan worden opgelost (14.4%). De grootste groep jongeren (58.3%) is een mening toegedaan die hier tussenin ligt: een oplossing voor terrorisme is volgens hen niet zeker, maar ook niet uitgesloten. Zie ook Figuur 3.36.

Figuur 3.36 “Denk jij dat terrorisme opgelost zou kunnen worden?”

Ook is de jongeren met open vragen gevraagd wat volgens hen de beste oplossing voor terrorisme is. De oplossingen die respondenten suggereren, zijn sterk variërend. Er is een aantal onderwerpen dat sterk naar voren kwam in de reacties van de respondenten:

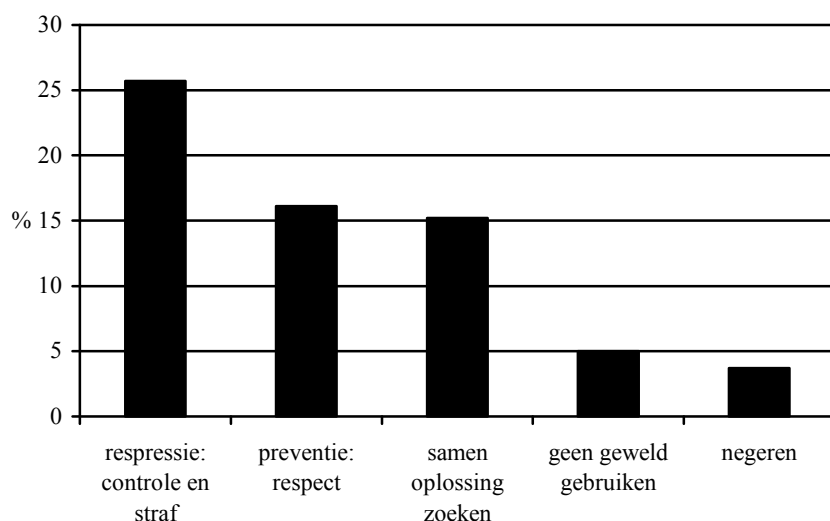
Zoals in Figuur 3.37 is te zien, zijn er respondenten (5.0%) die aangeven geen heldere oplossing te kunnen beschrijven, maar expliciet noemen dat het zeker niet door middel van geweld moet worden aangepakt. Hierin wordt onder meer de “oorlog tegen terrorisme” die door de Verenigde Staten zijn ingezet genoemd als een verkeerde strategie om terrorisme te overwinnen.

Er is een klein aantal respondenten (3.7%) dat noemt dat er vooral niet teveel aandacht moet worden besteed aan terrorisme, omdat het niet zo’n groot probleem is volgens deze respondenten of omdat terroristen dan precies krijgen wat ze willen, namelijk aandacht. Hiermee wordt volgens deze respondenten terrorisme juist in stand gehouden.

Het relatief grootste aantal respondenten (25.7%) geeft aan dat terrorisme moet worden bestreden via strengere controles (bijvoorbeeld in openbare gelegenheden en op Schiphol), het strenger straffen van opgepakte terroristen (en het land uitzetten), het beter beveiligen van gebouwen en overige mogelijke terrorismedoelwitten en tevens worden de interventies in Afghanistan en Irak door deze respondenten ondersteund.

Hier tegenover staat 15.2% van de respondenten dat aangeeft dat zij voorstander zijn van het proberen om samen met de terroristen tot een oplossing te komen door hun eisen te bespreken en proberen tot compromissen te komen.

Een andere 16.1% van de respondenten vindt dat zaken in een eerder stadium moeten worden aangepakt. Volgens hen zou een meer open en gelijkwaardige samenleving waarin andersdenkenden sterker worden geaccepteerd de voedingsbodem voor terrorisme tegengaan en betreft dit volgens hen dé oplossing voor terrorisme.

Figuur 3.37 “Wat is volgens jou de beste oplossing voor terrorisme?”¹²²

3.7 Samenvatting en conclusie

In deze afsluitende paragraaf worden algemene conclusies getrokken uit het hier gerapporteerde grootschalige kwantitatieve internetonderzoek. Als eerste bespreken we algemene zaken die opvallen aan de hier onderzochte jongeren, gevolgd door bevindingen omtrent de door ons onderzochte demografische kenmerken. Hierna besteden we ruim aandacht aan het hier onderzochte sociaal-psychologische model van attitudes over moslimradicalisme en rechtsextremisme. We sluiten af met een beschouwing over bevindingen omtrent intenties tot gewelddadig gedrag.

a. Algemene zaken

Een aantal algemene zaken omtrent moslimradicalisme (bestudeerd onder moslimjongeren) en rechtsradicalisme (bestudeerd onder niet-moslim jongeren) valt op:

Deelnemende moslimjongeren waren het gemiddeld enigszins eens met de voorgelegde stellingen over politiek islamitisch gedachtegoed. Moslimjongeren lijken dus op een genuanceerde wijze belangrijke (politiek-)religieuze islamitische aspecten te ondersteunen. Zo blijkt ongeveer de helft van onze moslimjongeren van mening dat er alleen een mooie wereld kan bestaan als iedereen moslim zou zijn, dat er meer islamitische scholen in Nederland moeten komen, en dat moslims in Nederland er alles aan moeten doen om de tradities van hun eigen cultuur te behouden.

De mate waarin niet-moslimjongeren in onze steekproef het eens zijn met stellingen die geassocieerd zouden kunnen worden aan een rechtsradicaal gedachtegoed lijkt sterk af te hangen van het onderwerp van de stellingen. Zo vindt bijvoorbeeld de helft van onze niet-moslimjongeren dat moslims er alles aan moeten doen om zoveel mogelijk Nederlands te worden, maar vindt slechts een kleine minderheid dat er alleen een mooie wereld kan bestaan wanneer iedereen trots op Nederland zou zijn en dat er eigenlijk geen buitenlanders in Nederland zouden mogen wonen.

¹²² Om de figuur overzichtelijk te maken zijn de categorieën “geen oplossing mogelijk/geen idee” (24.5%) en “overige oplossingen” (9%) uit de figuur weggelaten.

Moslimjongeren in onze steekproef beschouwen Nederlandse autoriteiten als redelijk legitiem. Dit geldt ook voor de niet-moslimrespondenten. De meeste moslimjongeren ervaren geen grote afstand tot andersdenkenden. Dit geldt ook voor de niet-moslim respondenten. De meeste deelnemende moslimjongeren lijken zich neutraal of licht positief op te stellen ten opzichte van de Nederlandse samenleving, maar niet heel positief. Niet-moslimjongeren in onze steekproef lijken zich iets meer betrokken te voelen bij de Nederlandse samenleving. Gemiddeld ervaren de deelnemende moslimjongeren geen sterke, maar ook geen zwakke gevoelens van superioriteit. Niet-moslimjongeren hebben geen sterke superioriteitsgevoelens en lijken zich iets minder superieur te voelen dan de moslimjongeren.

De meerderheid van de deelnemende moslimjongeren is neutraal of redelijk negatief over moslimradicaal geweld. De moslimjongeren die hier positief over denken zijn overwegend in de minderheid. De niet-moslimjongeren die aan ons onderzoek deelnamen zijn overwegend negatief over rechtsradicaal geweld en rechtsextremisme. Slechts een kleine minderheid geeft aan positief over rechtsradicalisme te zijn.

b. Demografische variabelen

Demografische variabelen spelen een rol bij het verklaren van radicaliseringsprocessen, maar een bescheiden rol, en verklaren zeker niet het gehele proces. Dat opgemerkt hebbende, de volgende demografische bevindingen kunnen geconstateerd worden:

Opleiding speelt een rol in die zin dat jongeren die hoger opgeleid zijn minder vaak een radicale ideologie aanhangen. Dit geldt voor zowel moslimjongeren met betrekking tot politiek islamitisch gedachtegoed als voor niet-moslimjongeren met betrekking tot het aanhangen van rechtsradicaal gedachtegoed. Ook is het zo dat laag opgeleide niet-moslim jongeren meer negatieve emoties ervaren in interacties met moslimjongeren. Zij ervaren de legitimiteit van Nederlandse autoriteiten ook als minder hoog en voelen zich meer verheven boven anderen.

Sekse is ook van belang. Jongens hebben meer de neiging om politiek islamitisch gedachtegoed aan te hangen dan meisjes. Niet-moslimjongens ervaren meer negatieve emoties bij contacten met moslims dan meisjes, voelen zich superieur ten opzichte van andersdenkenden, en vinden Nederlandse autoriteiten minder legitiem dan meisjes.

Leeftijd speelt geen sterke rol bij moslimradicalisme, maar wel in enige mate bij niet-moslimjongeren: oudere niet-moslimjongeren voelen zich meer verheven boven andersdenkenden en voelen zich minder betrokken bij de Nederlandse samenleving.

Religiositeit speelt een rol bij moslimjongeren. Zo wordt politiek islamitisch gedachtegoed sterker aangehangen naarmate jongeren vaker een moskee bezoeken. Ook denken zij dan positiever over moslimradicalisme en voelen zij meer superieur ten opzichte van andersdenkenden.

Etnische en culturele achtergrond speelt ook een rol bij moslimjongeren. Moslimjongeren in ons onderzoek voelen zich bijvoorbeeld minder betrokken bij de Nederlandse samenleving wanneer zij een Turkse achtergrond hebben en wanneer zij tweede generatie allochtoon zijn (i.p.v. eerste generatie allochtoon zijn). Eerste generatie moslimjongeren denken ook positiever over moslimradicalisme dan tweede generatie moslimjongeren.

Opvallend is dat er ook *inconsistente resultaten* worden gevonden, bijvoorbeeld op het gebied van stedelijkheid. Zo wordt politiek islamitisch gedachtegoed (onder moslimjongeren) en rechtsradicale ideologie (onder niet-moslimjongeren) zwakker aangehangen onder jongeren in stedelijke gebieden (i.p.v. minder-stedelijke gebieden). Daarentegen is het zo dat niet-moslimjongeren uit stedelijke gebieden minder legitimiteit toekennen aan Nederlandse autoriteiten, en meer negatieve emoties ervaren bij contact met moslims. Ook zijn deze jongeren minder betrokken bij de samenleving en voelen zij zich meer superieur dan niet-stedelijken.

Onduidelijke of moeilijk interpreteerbare resultaten worden onder meer gevonden bij de variabele die meet of jongeren een baan hebben of een bijbaan en/of alleen naar school gaan.

c. Sociaal-psychologisch model

Er is dus evidentie gevonden dat demografische variabelen een rol spelen in de attitudes die jongeren erop na houden ten aanzien van radicale onderwerpen, zoals moslimradicalisme en rechtsextremisme. De eerlijkheid gebiedt om op te merken dat er ook moeilijk interpreteerbare en niet-significante resultaten werden gevonden. Dit past bij onze redenering dat demografische variabelen belangrijk zijn om radicaal gedrag onder jongeren te begrijpen, maar dat deze variabelen zeker niet voldoende zijn. Voor een beter inzicht is ook inzicht in sociaal-psychologische variabelen zoals ervaren onrechtvaardigheid, persoonlijke onzekerheid, en groepsdreiging, nodig. De bevindingen omtrent deze variabelen worden nu besproken.

Onrechtvaardigheid lijkt een belangrijke rol te spelen in de attitudes van de door ons onderzochte jongeren over moslimradicalisme en rechtsextremisme. Zo voelen moslimjongeren zich minder betrokken bij de Nederlandse samenleving naarmate zij meer onrechtvaardigheid in hun leven ervaren. Deze onrechtvaardigheid betreft in het bijzonder de achterstelling die zij ervaren dat hun groep (de moslims) in Nederland wordt aangedaan. Deze groepsdeprivatie speelt ook een belangrijke rol bij niet-moslims. Als deze jongeren bijvoorbeeld ervaren dat zij als groep worden achtergesteld dan denken zij positiever over rechtsextremisme.

Daarnaast is het zo dat wanneer niet-moslims meer onrechtvaardigheid ervaren zij meer afstand ervaren en zich meer superieur voelen ten opzichte van andersdenkenden. Ook voelen zij zich minder betrokken bij de Nederlandse samenleving wanneer zij zich onrechtvaardig behandeld voelen.

Overigens is het zo de meeste moslimjongeren en de meeste niet-moslimjongeren aangeven zich rechtvaardig behandeld te voelen en dus relatief weinig onrechtvaardigheid te ervaren, zeker als individu. Gemiddeld ervaren moslimjongeren wel meer collectieve deprivatie dan niet-moslimjongeren en ook ervaren zij iets meer individuele deprivatie dan niet-moslimjongeren.

Onzekerheid speelt een belangrijke rol (al levert het soms inconsistente bevindingen op). Moslimjongeren ervaren bijvoorbeeld meer afstand tot andersdenkenden en meer negatieve emoties in interacties met niet-moslims wanneer zij gevoeliger zijn voor onzekerheid. Deze jongeren voelen zich ook meer superieur ten opzichte van anderen maar voelen zich ook meer betrokken bij de Nederlandse samenleving naarmate zij gevoeliger zijn voor onzekerheid.

Niet-moslim jongeren ervaren ook meer afstand tot andersdenkenden en meer negatieve emoties in interacties met moslims naarmate zij gevoeliger zijn voor onzekerheid. Ook zijn zij positiever over rechtsextrem geweld naarmate zij minder gevoelig zijn voor onzekerheid. Daarentegen zijn in hun inhoudelijke gedachten over rechtsradicaal gedachtegoed minder extreem naarmate zij gevoeliger zijn voor onzekerheid. Blijkbaar is het zo dat ervaren onzekerheid vooral sterk samenhangt met gedrag en niet gedachten over rechtsradicalisme.

Overigens is het zo dat zowel moslimjongeren als niet-moslimjongeren niet bijzonder gevoelig voor onzekerheid zijn, hoewel er wel sterke individuele verschillen zijn. Zo vindt bijna de helft van de moslimjongeren onzekerheid een vreselijke ervaring, en vindt ruim een derde van de niet-moslimjongeren dit ook.

Groepsdreiging speelt een belangrijke rol bij moslimrespondenten in die zin dat jongeren moslimideologisch gedachtegoed meer aanhangen, meer moslimradicaal geweld ondersteunen, en zich meer verheven voelen boven anderen naarmate zij meer groepsdreiging ervaren. Opvallend is dat ervaren groepsdreiging de sociaal-psychologische variabele die samenhangt met alle aspecten van rechtsradicalisering. Zo hangen jongeren meer een rechtsradicaal gedachtegoed aan naarmate zij meer groepsdreiging ervaren en zijn zij positiever over rechtsextrem geweld. Zij ervaren dan ook meer afstand tot andersdenkenden, meer negatieve emoties in interacties met andersdenkenden, en deze jongeren voelen zich superieur ten opzichte van anderen. Wel zijn deze jongeren meer betrokken bij de Nederlandse samenleving al schatten zij daarentegen de legitimiteit van Nederlandse autoriteiten als lager in naarmate zij meer groepsdreiging ervaren.

De meeste moslimjongeren lijken het idee te hebben dat moslims worden gediscrimineerd op de arbeidsmarkt, terwijl de meeste niet-moslimjongeren niet het idee hebben dat niet-moslims worden gediscrimineerd.

Sociaal-psychologische variabelen zoals onrechtvaardigheid, onzekerheid, en groepsdreiging, lijken dus een belangrijke rol te spelen in radicalisering van zowel moslimjongeren als niet-moslim jongeren. In die zin kan gesteld worden dat ons model ondersteuning krijgt en dat onze bevindingen aantonen dat niet alleen aandacht aan demografische kenmerken maar ook aan sociaal-psychologische variabelen besteed moet worden wil inzicht worden gekregen in zowel moslimradicalisering als rechtsextreme radicalisering.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat er ook veel niet-significante effecten van deze variabelen zijn gevonden. Zo is een mogelijke uitkomst van radicaliseringprocessen bijvoorbeeld de neiging om zich te isoleren van de samenleving. Dit hebben wij in ons onderzoek wel gemeten, maar wij vonden geen of slechts een zwakke samenhang tussen enerzijds de demografische kenmerken, sociaal-psychologische variabelen, en attitudes over radicale gedachtegoederen en anderzijds angst en de neiging om zich te isoleren van de samenleving.

Ook zijn er *niet voor de hand liggende* effecten gevonden. Zo is het in ons onderzoek zo dat jongeren politiek islamitisch gedachtegoed of rechtsradicaal gedachtegoed meer aanhangen naarmate zij minder onrechtvaardigheid in hun leven ervaren. Ook worden Nederlandse autoriteiten als legitiemer beoordeeld door zowel moslim- als niet-moslim jongeren wanneer deze jongeren minder onrechtvaardigheid in hun leven ervaren. Nader onderzoek naar deze bevindingen is gewenst, maar eerder onderzoek suggereert dat wanneer mensen zich sterk geëvalueerd voelen of sterk onder druk staan, zij op zoek gaan naar externe oorzaken voor zaken die tegenvallen in hun leven en dat waargenomen onrechtvaardigheid dan fijn kan

zijn.¹²³ Immers, wanneer je het idee hebt dat jij of je groep onrechtvaardig behandeld wordt door anderen of de maatschappij dan ligt het niet aan jou als jij je zaken niet goed voor elkaar hebt.¹²⁴ Het onder druk voelen staan, als individu of als groep, kan dus beïnvloeden of mensen positief of negatief reageren op waargenomen onrechtvaardigheid. Onder druk staan kan samenhangen met persoonlijke onzekerheid en groepsdruk en nader onderzoek naar deze mogelijke interactie-effecten is dus noodzakelijk.¹²⁵

Tevens kan opgemerkt worden dat wij ons in dit kwantitatieve onderzoek hebben geconcentreerd op één schaal die waargenomen rechtvaardigheid onder jongeren mat. Deze schaal bestond uit drie concepten, te weten procedurele onrechtvaardigheid, individuele deprivatie, en groepsdeprivatie. Zoals eerder opgemerkt verklaarde in ons onderzoek de algemene rechtvaardigheidsschaal de reacties van jongeren beter dan de drie concepten afzonderlijk. Wel dient opgemerkt te worden dat vooral onder moslimjongeren er een sterke mate van ervaren groepsachterstelling was, en iets minder van individuele deprivatie. In Hoofdstuk 4 zullen we nog zien dat er ook onder rechtsradicale jongeren sterke effecten van met name groepsdeprivatie worden gevonden, en minder van individuele deprivatie. Deze bevinding is in lijn met onderzoek naar protestgedrag en collectieve acties. In dergelijk onderzoek blijkt vaak dat strijdbaar gedrag, het voeren van acties en het steunen van verschillende vormen van protest samenhangen met relatieve groepsdeprivatie, terwijl deze actiebereidheid geen samenhang vertoont met individuele deprivatie.¹²⁶ Nader onderzoek naar de overeenkomsten en verschillen tussen de concepten procedurele onrechtvaardigheid, individuele deprivatie, en groepsdeprivatie is dus gewenst. Vooral de combinatie (het interactie-effect) tussen hoge groepsdeprivatie en lage individuele deprivatie lijkt een belangrijke voedingsbron te zijn van radicaal gedrag en extremistisch geweld.¹²⁷

De conclusie is dat ondersteuning voor ons model lijkt te zijn gevonden, zij het soms minder sterk dan verwacht en ook soms leidend tot minder voor de hand liggende effecten dan oorspronkelijk verondersteld. Een meer geavanceerde uitwerking van sociaal-psychologische inzichten kan van toegevoegde waarde zijn bij het verkrijgen van nader inzicht in moslimradicalisering en rechtsextremistische radicalisering en toegespitst beleid op deze gebieden.

d. Gebruik van geweld

Zowel de door ons onderzochte moslimjongeren als de niet-moslimjongeren hebben in het algemeen een lage bereidheid tot het gebruik maken van geweld. Wel is het zo dat het moeilijk is om gewelddadige gedragsintenties van mensen goed te meten, zeker met de onderzoeksmethode die in dit hoofdstuk is gebruikt. Onze bevindingen hieromtrent moeten dus met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden.

¹²³ Bos, K. van den, Bruins, J., Wilke, H.A.M. & Dronkert, E. (1999). Sometimes unfair procedures have nice aspects: On the psychology of the fair process effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 324-336.

¹²⁴ Brockner, J., Heuer, L., Magner, N., Folger, R., Umphress, E., Bos, K. van den, Vermunt, R., Magner, M. & Siegel, P. (2003). High procedural fairness heightens the effect of outcome favorability on self-evaluations: An attributional analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 91, 51-68.

¹²⁵ Deze interactie-effecten waren in ons onderzoek overigens opvallend genoeg zwak en meestal statistisch niet significant. Nader onderzoek hiernaar is gewenst.

¹²⁶ De Weerd, M. & Klandermans, B. (1999). Group identification and social protest: Farmer's protest in the Netherlands. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1073-1095.

¹²⁷ Bos, K. van den (in druk). Rechtvaardigheid en onzekerheid. In W.L. Tiemeijer (red.), *Keuze, gedrag en beleid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Politiek islamitisch gedachtegoed zoals door ons gemeten blijkt niet samen te hangen met de bereidheid van moslimjongeren om geweld te gebruiken, wellicht omdat door ons een relatief milde vorm van politiek islamitisch gedachtegoed is gemeten. Ook het onderschrijven van inhoudelijke aspecten van rechtsextrem ideologisch gedachtegoed blijkt niet samen te hangen met de intentie tot het vertonen van rechtsextrem geweld.¹²⁸

Wel blijken zowel moslimjongeren als niet-moslim jongeren sterker bereid te zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij de Nederlandse autoriteiten als minder legitiem beschouwen en wanneer zij meer afstand ervaren en zich superieur wanen ten opzichte van andersdenkenden.

Zowel moslimjongeren als niet-moslim jongeren blijken sterker bereid te zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij een positievere attitude hebben ten aanzien van moslimradicaal of extreemrechts geweld. Dit lijkt aan te geven dat attitude ten aanzien van moslimradicaal en rechtsradicaal geweld een goede voorspeller van gewelddadig gedrag. Sociaal-psychologisch onderzoek naar attitudes lijkt in die zin van belang voor het begrijpen en wellicht ook voorspellen van radicaal gewelddadig gedrag.

Niet-moslims zijn eerder bereid gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij meer betrokken zijn bij de Nederlandse samenleving en, verrassend genoeg, wanneer zij minder negatieve emoties ervaren wanneer zij met een moslim in contact komen. Wellicht is het zo dat deze jongeren zich eerder of directer identificeren met de Nederlandse samenleving en dat interacties met afwijkende subgroepen in deze samenleving minder belangrijk voor hen zijn.

Bij niet-moslimjongeren hangen meer aspecten van radicalisering samen met de bereidheid geweld te gebruiken dan bij moslimjongeren (dit kan komen door de grotere groep niet-moslimjongeren, waardoor relaties eerder significant zijn).

Afstand tot andersdenkenden¹²⁹, superioriteitsgevoelens¹³⁰ en de attitude ten aanzien van moslimradicalisme¹³¹ voorspellen het beste de mate waarin een moslimjongere bereid is geweld te gebruiken. "Moslimradicalisme" zoals we dat hier hebben gemeten is dus iets anders dan het "politieke islamitische gedachtegoed." Van het laatste hebben we immers zojuist geconstateerd dat dat niet te relateren is aan grotere geweldsbereidheid. Hier zal in Hoofdstuk 4 nog nader op worden teruggekomen wanneer we zien dat onder in Nederlands levende moslimjongeren vaak de idee leeft dat echt goede moslims geen geweld gebruiken.

Legitimiteit,¹³² superioriteitsgevoelens¹³³ en de attitude ten aanzien van rechtsradicalisme¹³⁴ voorspellen het beste de mate waarin een niet-moslimjongere bereid is geweld te gebruiken.

¹²⁸ Hierbij tekenen we nogmaals aan dat in dit onderzoek slechts een milde vorm van "radicaal" gedachtegoed is gemeten.

¹²⁹ Sterkte van de relatie afstand tot andersdenkenden - bereidheid tot gebruik van geweld: $\beta = .27, p < .01$

¹³⁰ Sterkte van de relatie superioriteitsgevoelens - bereidheid tot gebruik van geweld: $\beta = .27, p < .05$

¹³¹ Sterkte van de relatie positieve attitude ten aanzien van moslimradicalisme - bereidheid tot gebruik van geweld: $\beta = .50, p < .01$

¹³² Sterkte van de relatie legitimiteit van autoriteiten - bereidheid tot gebruik van geweld: $\beta = -.20, p < .001$

¹³³ Sterkte van de relatie superioriteitsgevoelens - bereidheid tot gebruik van geweld: $\beta = .31, p < .001$

¹³⁴ Sterkte van de relatie positieve attitude ten aanzien van rechtsextremisme - bereidheid tot gebruik van geweld: $\beta = .44, p < .001$

De attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme is ook een redelijk sterke voorspeller van de mate waarin jongeren (moslimjongeren en niet-moslimjongeren) bereid zijn geweld te gebruiken.¹³⁵

De jongeren waren overigens enigszins tot redelijk negatief over dierenrechtenactivisme en de hier onderzochte sociaal-psychologische factoren blijken niet samen te hangen met de attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme, wat aan lijkt te geven dat sociaal-psychologische processen omtrent moslim- en rechtsradicalisme anders verlopen dan radicalisme omtrent dierenrechtenactivisme. Nader onderzoek hiernaar is gewenst. Wel komt uit ons onderzoek naar voren dat jongeren positiever over dierenrechtenactivisme zijn wanneer zij laag zijn opgeleid en wanneer zij minder vaak naar de kerk of moskee gaan (type geloof speelt geen rol).

¹³⁵ Sterkte van de relatie positieve attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme - bereidheid tot gebruik van geweld: $\beta = .39, p < .001$

Hoofdstuk 4. Kwalitatief onderzoek: interviews met jongeren

Aansluitend op de grootschalige kwantitatieve internetsurvey die in Hoofdstuk 3 werd beschreven is een kleinschaliger kwalitatief onderzoek uitgevoerd. Dit kwalitatieve onderzoek beoogt meer extreme meningen van jongeren over de radicale islam en extreem rechts weer te geven. Hiertoe zijn zowel radicale moslimjongeren als rechtsradicale jongeren geïnterviewd: tien moslimjongeren en 14 rechtse jongeren hebben aan dit onderzoek meegewerkt. Dit hoofdstuk beschrijft de resultaten van deze interviews. Hierbij worden illustratieve uitspraken van de respondenten opgevoerd die de gevonden resultaten uit Hoofdstuk 3 verder onderbouwen of nader kwalificeren. Beoogd is een zo representatief mogelijk overzicht te geven van de door jongeren gedane uitspraken. Hoofdstuk 4 kunt u daarmee zien als een nadere onderbouwing van Hoofdstuk 3, waarbij de hier opgevoerde uitspraken illustreren in welke mate waargenomen onrechtvaardigheid, onzekerheid, groepsdreiging, en andere relevante zaken een rol spelen in de beleving, attitudes en mogelijk gedrag van meer radicale respondenten.

Nadrukkelijk melden wij hier dat op basis van de 24 interviews die hier worden verslagen er geen harde conclusies kunnen worden getrokken over de radicaliseringprocessen die hier worden bestudeerd. Daarvoor is het aantal respondenten te klein, speelt mogelijk vertekening door een gedeeltelijke ‘via-via’ wervingsmethode een te grote rol, en ook kan de neiging om sociaal wenselijke antwoorden te geven de resultaten hebben beïnvloed. Ook hebben wij hier teveel een steekproef die sterk is gebaseerd op welke mensen mee wilden werken aan ons onderzoek (dit wordt een *convenience sample* genoemd). Het was moeilijk respondenten te verkrijgen¹³⁶ en dus speelde een grote rol welke persoon wel mee wilde werken, hetgeen onze resultaten kan hebben gekleurd. Dit gezegd hebbende, merk op dat het ook niet het doel van dit kwalitatieve onderzoek is om processen van radicalisering in kaart te brengen, zoals wel het doel was van het kwantitatieve onderzoek dat staat beschreven in Hoofdstuk 3. De diepte-interviews die met moslimjongeren en rechtse jongeren hebben plaatsgevonden, zijn vooral bedoeld om de kwantitatieve bevindingen uit Hoofdstuk 3 nader te concretiseren. Hoe ziet de wereld van zo’n jongere eruit? Wat betekent het dat een jongere onrechtvaardigheid ervaart in zijn of haar leven? Hoe kijkt de jongere aan tegen radicalisme en terrorisme in Nederland en welke inzichten hebben zij in radicaliseringprocessen? Met andere woorden, je zou kunnen zeggen dat Hoofdstuk 4 als illustratie bij Hoofdstuk 3 is bedoeld.

We hebben geprobeerd om zo radicaal mogelijke respondenten met extreemrechtse sympathieën en zo radicaal mogelijke respondenten met moslimradicale sympathieën te werven. Het ligt voor de hand te verwachten dat de uiteindelijke groep jongeren die je daadwerkelijk kunt interviewen, minder radicaal is. In dit onderzoek zijn dus niet de meest extreme jongeren in kaart gebracht. Wel zijn er interessante diepte-interviews gehouden in ieder geval gedeeltelijk radicale jongeren binnen de beide groepen waar het huidige rapport zich op concentreert: moslimradicalisme en rechtsradicalisme.

Er werd voor zowel moslimjongeren als niet-moslimjongeren gebruik gemaakt van gelijke semi-gestructureerde interviews. Dat betekent in dit geval dat voor beide groepen een aantal gespreksonderwerpen was opgesteld dat gelijk was voor beide groepen en dat gebaseerd was op het model dat wij in dit rapport toetsen (zie Hfst. 2 en 3), maar dat van deze structuur kon

¹³⁶ Het bleek erg lastig om jongeren bereid te vinden om mee te werken aan de interviews. Heel veel jongeren zijn gevraagd om mee te werken aan het onderzoek. Het ene contact was serieuzer en langduriger dan het andere, maar uiteindelijk waren 24 jongeren bereid tot een langdurig interview waarvan u hier het verslag gaat lezen.

worden afgeweken als de jongere zelf tijdens het gesprek andere interessante zaken aan zou dragen. De interviews werden op geluidsband vastgelegd en getranscribeerd. Ze duurden gemiddeld anderhalf uur, minimaal één uur en maximaal tweeënhalf uur.

Het kwalitatieve onderzoek heeft plaatsgevonden van begin maart 2008 tot eind augustus 2008. Er werd gebruik gemaakt van drie als onderzoeksassistenten aangestelde interviewers. De samenstelling van de groepen respondenten alsmede de gebruikte wervingsmethoden staan hieronder voor beide groepen afzonderlijk beschreven. Iedere respondent ontving voor zijn/haar deelname een beloning van € 15 voor deelname aan het onderzoek.

Per groep (moslimradicalisme en rechtsradicalisme) worden in dit hoofdstuk de verschillende onderdelen van het radicaliseringproces (zie het model in Figuur 2.1) beschreven zoals ze uit de interviews naar voren zijn gekomen. Aan het einde van dit hoofdstuk zullen de bevindingen worden samengevat en de overeenkomsten en verschillen tussen de twee groepen worden besproken.

4.1 Moslimradicalisering

a. *Veldwerk*

Bij aanvang van het onderzoek werd de doelgroep van het onderzoek als volgt omschreven: Nederlandse praktiserende moslimjongeren met een Marokkaanse of Turkse achtergrond, in de leeftijd van 15 tot 21 jaar en in verschillende stadia van radicalisering.

Op grond van deze beoogde groep respondenten zijn in het bijzonder de volgende methoden gebruikt voor het werven van respondenten in deze groep:

- Het benaderen van contactpersonen met de genoemde achtergrond;
- Het benaderen van wijkcentra en scholen;
- Het bijwonen van lezingen (aangekondigd op salafistische fora);
- Het aanspreken van jongeren bij de moskee

Wanneer contact was gelegd met moslimjongeren, werd hen op enig moment gevraagd of zij bereid waren om te worden geïnterviewd over de rol van de islam in hun leven.

Het bleek lastig om respondenten te werven. Wanneer eenmaal contact was gelegd met jongeren, zeiden zij regelmatig afspraken af. Een van de redenen die hiervoor werd aangedragen was dat de jongere meende niet genoeg kennis en bewijzen van de islam te hebben om hierover geïnterviewd te kunnen worden. Zij voelden niets voor een gesprek over hun leven of hun persoonlijke beleving van de islam. De jongeren die we hebben gesproken waren vooral gespist op dawa, het verkondigen van hun geloof. Ook bleek er veel wantrouwen na het verschijnen van het boek van Patrick Pouw waarin hij verslag doet van zijn ervaringen bij het volgen van de studie aan het islamitische Instituut voor Opvoeding & Educatie.¹³⁷ Bovendien gaven verscheidene jongeren aan niet meer aan radicaliseringonderzoek mee te willen werken; er werd ervaren dat er enkel vanuit dit onderwerp interesse is voor moslimjongeren.

Het bleek vooral lastig om met Turkse moslimjongeren in contact te komen. De meeste contactpersonen uit eigen kring gaven aan onbekend te zijn met muslimradicalisme onder Turkse jongeren. Ook bleek een contactpersoon niet welwillend om mee te werken toen hem

¹³⁷ Pouw, P. (2008). *Salaam! Een jaar onder orthodoxe moslims*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

duidelijk werd wat de insteek van ons onderzoek was. We zijn in enkele Turkse moskeeën geïntroduceerd, waar uiteindelijk weinig jongeren aanwezig waren of waar niet enthousiast werd gereageerd op ons onderzoek. De communicatie en samenwerking met Turkse organisaties bleek vrij stroef te verlopen.

Op enkele islamitische/salafistische sites (www.al-yaqeen.com; www.ontdekislam.nl) werden lezingen aangekondigd en een aantal van deze aangekondigde lezingen zijn bezocht. De lezingen bleken vooral onder jongeren populair en waren dan ook een goede ontmoetingsplaats voor jongeren. De betrouwbaarheid van de aankondigingen was niet altijd hoog: soms werd er geen adres vermeld en in sommige gevallen bleek de lezing op het laatste moment te zijn afgeblazen.

Meerdere malen hebben we het vrijdagmiddag gebed in moskeeën bijgewoond in Amsterdam en Utrecht (bij geen van deze moskeeën waren andere onderzoekers actief). We hebben in hier redelijk veel ‘salafistische’ jongeren gezien. Het werven van respondenten via het aanspreken van jongeren na het gebed bleek om hierboven beschreven redenen niet eenvoudig. Bij twee moskeeën zijn jongeren bereid gevonden om te worden geïnterviewd: in Amsterdam en één in Utrecht. Bij de moskee in Amsterdam zijn vier praktiserende salafistische jongeren geworven waarvan twee zijn te categoriseren als “bekeerling”: zij zijn niet islamitisch opgevoed; en twee van hen zijn te categoriseren als “herboren”: hun ouders zijn ook moslim. Bij de moskee in Utrecht zijn drie moslimjongeren geworven, waarvan twee jongerenpredikers en een moskeebezoeker, allen “herboren”. Daarnaast zijn drie jongeren direct via contactpersonen uit eigen kring geworven voor deelname aan het onderzoek. Dit betreft een meisje met een Marokkaanse achtergrond (“herboren”), een meisje met een Nederlandse achtergrond (“bekeerling”) en een jongen met een Marokkaanse achtergrond (“herboren”); de laatste twee hebben een relatie.

Bij de moskee in Amsterdam troffen we een kleurrijke groep met uiteenlopende nationaliteiten. Onder hen is ook een aantal bekeerlingen. De meeste jongens zijn twintigers. De jongens hebben allen salafistische uiterlijkheden en het salafisme is dan ook duidelijke de bindende kracht in de groep. Deze jongeren hebben onderling veel contact, ze spreken ook buiten de moskee af en gaan soms gezamenlijk naar conferenties of andere activiteiten. Ook voetbalt de groep tweemaal per week. Iedereen kent elkaar en omgang is gebroederlijk, hoewel er duidelijk subgroepjes zijn van broeders. Sommigen trekken meer met elkaar op dan met anderen. Vooral de wat oudere jongens trekken naar elkaar toe. Het middaggebed op vrijdag trekt veel jongeren uit alle delen van Amsterdam. De moskee lijkt een (a-politieke) salafistische islam uit te dragen. Het merendeel (ongeveer driekwart) van de moskeegangers is niet-salafistisch, al is de gebedleider en de boodschap die hij verkondigt, duidelijk salafistisch. Er komen soms jongeren van buiten Amsterdam, die er bijvoorbeeld werken of studeren. We zijn er ook jongeren tegenkomen die we kenden van lezingen. Het vrijdagmiddag gebed wordt geleid door een jonge imam. Hij geeft ook lezingen in de moskee. Hij onderhoudt nauw contact met de meeste jongeren. Veel van hen hebben ontzag voor zijn kennis over de islam, te meer omdat hij gestudeerd heeft in Medina. Kennis opdoen is duidelijk een belangrijk streven van de jongeren en de lezingen (vrijdagpreken) van de jonge imam sluiten hierop aan.

Bij de moskee in Utrecht verschilde de situatie van die bij de moskee in Amsterdam. De jongeren vertrokken al snel na het gebed en het bleek lastiger om met hen contact te leggen. Het meest opvallende was hoe ‘urban’ de jongeren eigenlijk waren, hoe belangrijk de nieuwe islam voor hen ook is, het lijkt bij hen toch één culturele oriëntatie naast andere te zijn die

enigszins moet wijken voor de invloed van populaire cultuur en de omgangsvormen van de straat. Soms zie je de jongeren zichtbaar van “rol” veranderen.

b. Respondenten

We hebben interviews afgenomen bij praktiserende moslimjongeren waarbij bleek dat geen duidelijk onderscheid is te maken naar een Turkse of Marokkaanse achtergrond. De respondenten variëren sterk in hun etnische achtergrond: deze is Marokkaans, Portugees, Kaap Verdiaans, Irakees, half Nigeriaans of Nederlands.

Alle respondenten volgen de salafistische stroming binnen de islam¹³⁸. Er worden drie stromingen onderscheiden binnen het salafisme: apolitieke salafisten, politieke salafisten en salafi-jihadi's. Apolitieke salafisten zijn vooral op de uitoefening van hun geloof gericht en bemoeien zich eigenlijk niet met politiek. Politieke salafisten houden zich actiever bezig met het islamiseren van de samenleving. Salafi-jihadi's zijn bereid tot het voeren van een gewelddadige strijd om een islamitische staat te bewerkstelligen.¹³⁹ De respondenten in het huidige onderzoek betreffen enkel apolitieke salafisten. Zij lijken zeker niet tot de extremen binnen het moslimradicalisme in Nederland te behoren. Dit is van belang in de interpretatie van de interviews, maar komt ook voldoende in deze interviews naar voren als de aspecten van radicalisering aan bod komen.

De respondenten geven aan niet erg gelukkig te zijn met de naam ‘salafisme’:

“Elke moslim is een salafist. Dat die goed gaan nadenken over het begrip. Maar ja, de Nederlandse overheid, of ik weet niet... of de AIVD of zij die deze rapporten schrijven, proberen natuurlijk slim te werk te gaan, en proberen het te schetsen als een soort sekte. Alsof het iets is dat iets anders is dan de islam. Terwijl dat de werkelijke islam is. Dat is de islam.” *Respondent H (herboren)*

Er zijn drie respondenten die als “bekeerling” kunnen worden gecategoriseerd: zij hebben een christelijke achtergrond, maar zijn op latere leeftijd tot de islam bekeerd. Er zijn zeven respondenten die kunnen worden gecategoriseerd als “herboren”: hun ouders zijn ook moslim. De leeftijd van de respondenten varieert van 17 tot en met 26 jaar en onder de respondenten zijn er twee meisjes en acht jongens.

De respondenten in het huidige onderzoek worden hieronder voor de categorieën “bekeerling” en “herboren” afzonderlijk beschreven.

Bekeerlingen

Vier respondenten, drie jongens en één meisje (leeftijd ligt tussen 19 en 23 jaar), zijn te categoriseren als bekeerlingen. Hun ouders zijn geen moslim en twee van hen zijn christelijk opgevoed. Op één respondent na die bij zijn moeder is opgegroeid nadat zijn ouders zijn gescheiden, zijn alle ouders nog bij elkaar. Drie jongeren hebben wel een allochtone achtergrond, maar deze is niet Turks of Marokkaans. Drie van hen studeren aan het HBO en één van hen heeft de HAVO afgerond en werkt momenteel, omdat hij nog geen studiekeuze

¹³⁸ Het salafisme is een ultra-orthodoxe stroming in de islam die staat voor 'een terugkeer naar de 'zuivere' islam zoals die was ten tijde van de profeet Mohammed en de vier rechtgeleide kaliefen in de eerste eeuwen na Mohammed'. Letterlijk betekent salafisme/salafisten: 'vrome oprechte voorgangers'. (www.nctb.nl).

¹³⁹ Dit is een sterk verkorte uitleg van deze salafistische stromingen en voor een uitgebreidere beschrijving verwijzen wij naar Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam University Press.

heeft kunnen maken. Twee van hen zijn voor de islam getrouwd met een meisje, waarvan één met een Marokkaanse achtergrond en één met een bekeerlinge met Nederlandse achtergrond, en wonen samen. Eén respondente heeft een vriend met een Marokkaanse achtergrond en heeft plannen om te trouwen, zij woont nu in een studentenflat. Eén van de jongeren woont nog thuis bij zijn beide ouders. Allen hebben broers en zussen en de familieband is redelijk tot goed.

Herborenen

Op basis van voorgaand onderzoek¹⁴⁰ is geconcludeerd dat de meeste radicale jongeren ‘herboren’ lijken te zijn. Deze jongeren hebben een islamitische achtergrond, maar hebben een tijd lang niet of nauwelijks hun geloof gepraktiseerd. Door deze hernieuwde kennismaking met het geloof, zijn zij in staat deze een eigen, meer radicale, invulling te geven. Jongeren bij wie het geloof altijd een grote rol heeft gespeeld lijken minder geneigd om een geheel nieuwe (radicale) geloofsinvulling kiezen. Onze respondenten met een moslimachtergrond betreffen allen ‘herborenen’; zij hebben op enig moment opnieuw kennismaking met het geloof.

Zes respondenten, vijf jongens en één meisje (leeftijd ligt tussen 17 en 26 jaar), zijn te categoriseren als herborenen. Hun ouders zijn moslim en zij zijn islamitisch opgevoed, al is het vaak te gematigd naar het oordeel van de jongeren nu. De meeste jongeren wonen nog bij de ouders thuis. De ouders van vijf van de jongeren zijn uit Marokko afkomstig, van één jongere komen zij uit Irak. Zij volgen een MBO opleiding of hebben deze afgerond en hebben een baan, één van hen zit op het VWO en één van hen volgt momenteel een HBO opleiding maar geeft aan dat wanneer hij deze heeft afgerond, hij er niets mee wil doen omdat het moeilijk te combineren is met zijn geloof.

c. Interviews

Wat uit de gesprekken naar voren komt, is dat al deze jongeren vooral graag praten over het geloof, en hoe dit hun leven bepaald. De islam lijkt de meest belangrijke plaats in hun leven in te nemen, het bepaalt hoe zij denken en hoe zij zich gedragen.

Het blijkt wel dat de jongeren vooral ook argwanend blijven naar de onderzoekers toe. Ook blijkt herhaaldelijk dat ze liever geen persoonlijke mening over zaken in hun leven geven; het gaat om wat de Koran hierover zegt, niet om de interpretatie daarvan door henzelf. Niet alle respondenten zijn hierin overigens even strikt.

De voor het huidige onderzoek meest relevante onderwerpen die naar voren zijn gekomen in de interviews worden hieronder besproken.¹⁴¹ Daarbij wordt dezelfde opzet gebruikt als in de overige delen van het rapport. Eerst worden de uitkomsten beschreven die samenvallen met de onderscheiden aspecten van radicalisering (moslimideologisch gedachtegoed, legitimiteit van Nederlandse autoriteiten, “wij-zij” denken, superioriteitsgevoelens, betrokkenheid bij de samenleving en een positieve attitude ten aanzien van moslimradicalisme). Ook wordt er aandacht besteed aan overige zaken die de jongere in het interview naar voren bracht en die inzicht kunnen geven in het radicaliseringsproces. Tot slot wordt de rol van de sociaal-

¹⁴⁰ Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam University Press. Slootman, M., Tillie, J. (oktober 2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Instituut voor Migratie en Etnische Studies.

¹⁴¹ De gesprekken zijn inhoudelijk geanalyseerd door drie onderzoekers volgens de methode die staat beschreven in: Krippendorff, K. (1980). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Beverly Hills, CA: Sage.

psychologische factoren ervaren onrechtvaardigheid, onzekerheidsgevoeligheid en ervaren groepsdreiging in het leven van de moslimjongeren beschreven.

Aspecten van radicalisering

Moslimgedachtegoed

Centraal in het radicaal gedachtegoed is de religie die voor de jongere op de belangrijkste plaats staat in zijn of haar leven. Het is een allesbepalend aspect van hun leven en niet iets dat ze “erbij” doen. Dit is voor herborenen niet anders dan voor bekeerlingen.

“Het staat eigenlijk op nummer een, je leeft om je geloof, het is je doel van je leven. Het geloof is doel 1 en je leven is doel 2. Dus je gelooft en daarnaast leef je.” *Respondent E (herboren)*

Dit blijkt ook uit wat de respondenten vertellen over hoe zij hun religie beleven, het radicale gedachtegoed bij moslimradicalisme. De respondenten geven aan dat de islam een centrale plaats in hun leven heeft omdat het hen duidelijke regels biedt voor hoe zij zich moeten gedragen (als goede moslim). Deze duidelijke leefregels kunnen veel onzekerheid wegnemen en door de sterke bevestiging van een positief gewaardeerde identiteit het zelfbeeld van de jongere een stimulans geven.

Kennis van de islam wordt als zeer belangrijk gezien. Er is dan ook een voortdurend streven van de jongeren om kennis op te doen. Deze kennis wordt opgedaan via boeken, het bezoeken van lezingen en soms via internet. Opvallend is dat er veel gewaarschuwd wordt voor de informatie die op internet staat. De jongeren geven aan dat het lastig te controleren is of de informatie juist is en dat verschillende groeperingen binnen de islam er ook verschillende interpretaties op nahouden die niet de “correcte” informatie van de islam weerspiegelen. Wel worden er via internet lezingen gedownload en beluisterd. De sterke waardering van kennis van de islam brengt met zich mee dat er veel ontzag is voor moslims die deze kennis bezitten. Bij vrijwel alle gesprekken komt naar voren dat een goede moslim orthodox is. Het gaat om het zo zuiver mogelijk volgen van “de waarheid”. Om deze goed te kennen moet er veel kennis worden verzameld. Er wordt veel gelezen en naar “bewijzen” gezocht voor bepaalde opvattingen. Er mag vooral niet zelf worden geïnterpreteerd en meningen van anderen mogen ook niet blind worden gevolgd. Het opdoen van kennis om uiteindelijk dawa te kunnen verrichten (met mensen praten ter bekering tot de islam) is voor de meeste respondenten een grote wens. De andere kant van deze belangrijke rol van “correcte” informatie is dat respondenten niet zomaar uitspraken durven te doen. Het is voor hen erg belangrijk dat wat zij zeggen ook echt juist is. Dit werd door enkele jongeren ook als reden gegeven dat zij niet door ons geïnterviewd wilden worden. Zij hadden het gevoel onvoldoende kennis te hebben om over de islam te praten. Hun eigen meningen over bepaalde onderwerpen en hun beleving van het geloof is ondergeschikt aan uitspraken in de koran en de ahadith (de overleveringen over Mohammed) over deze zaken. De jongeren vinden het belangrijk om deze kennis dan ook goed te beheersen. En zij zouden daardoor ook graag het Arabisch machtig zijn.

“Ja, als het aan mij ligt zou ik zoveel kennis willen opdoen waarmee ik in de moskee de dawa zou kunnen geven. Dat is wel een, voor mij een groot streven. Dat is wel een groot streven hoor, want om dat te bereiken moet je natuurlijk nog heel veel stappen doen. Ja. Ik denk daarbij aan een studiereis naar Medina bijvoorbeeld, om daar kennis op te doen en terug te komen.” *Respondent C (bekeerd)*

“Ik heb mij hier niet genoeg in verdiept. Ik heb hier wel een mening over, maar ik weet nog niet of die geheel zijn gebaseerd op koran en soenna¹⁴². Om te weten wat de waarheid is om mijn mening hier over te geven. Dus dan zwijg ik liever.”
Respondent H (herboren)

“Ik wil eerst veel meer kennis opdoen voordat ik een woord uitspreek. De grote geleerden in Mekka die hebben dertig jaar gestudeerd. En in die dertig jaar hebben ze geen een woord uitgesproken. Pas na dertig jaar. Mensen beseffen niet dat er een dag des oordeel staat te wachten op hun. Mensen geloven er niet in, maar als je daarvan overtuigd bent dan weet je ook dat je moet uitkijken met uitpakken. Ja. Dat je natuurlijk op de dag des oordeels niet opeens gaat horen van “waarom heb je dit gezegd? Waarom heb je dat gezegd”. Toch? Kijk, je praat nu over geloof. En je wilt mensen uitnodigen. Als je dat op een foute manier doet. En je gaat op de foute manier het geloof praktiseren, dan ben jij daar wel verantwoordelijk voor eigenlijk. Voor jouw uitspraken. Dus dat is dus het gevaar wat je loopt als je verkeerde uitspraken gaat doen.” *Respondent G (bekeerd)*

We zouden voorzichtig kunnen concluderen dat de zekerheid die het gedachtegoed biedt, namelijk in de vorm van een raamwerk over hoe de wereld in elkaar zit en informatie over hoe moslims behoren te leven, tevens de jongeren in een voortdurende staat van onzekerheid brengt. Er wordt veel nadruk gelegd op het belang van juiste kennis en het is een lang proces waarin deze kennis wordt opgedaan, zodat er niet snel een staat van zekerheid lijkt te worden bereikt. Het lijkt erop dat het houvast dat het proces van kennis verzamelen biedt ook belangrijk is.

De plaats die het religieuze gedachtegoed in het leven van de jongere inneemt is niet het enige relevante aspect dat in de interviews naar voren kwam. Ook de plaats die de islam in de Nederlandse samenleving zou moeten krijgen is een relevant aspect dat samenhangt met radicalisering. Dit speelt immers ook een rol bij de mate waarin Nederlandse autoriteiten als legitiem worden beschouwd en er verzet mag worden gepleegd of zelfs geweld kan worden gebruikt om deze utopie te verwezenlijken. De respondenten geven aan niet echt te verwachten dat de sharia¹⁴³ in Nederland zal worden ingevoerd. Het is opvallend dat dit ook niet een belangrijk onderwerp voor hen lijkt te zijn, een bevestiging dat zij tot de apolitieke salafistische stroming behoren.

Een hele sharia krijg je er hier niet ingevoerd, en ik denk ook niet dat je dat zou moeten doen, omdat er ook een groot deel niet-moslim bevolking zit, maar het ligt eraan hoeveel moslims je uiteindelijk in de regering natuurlijk weet te krijgen. Als daar een groot deel zit zie ik wel wetsaanpassingen gebeuren. Op wat voor gebied dan ook, dat zou ik zo niet kunnen zeggen. Ik zou dat graag zien, maar het is wel Nederland, en Nederland is gewoon oorspronkelijk geen islamitisch land, dus ik weet niet of je dat moet veranderen, of dat goed is als het echt op islamitische wetgevingen gebaseerd is. Want ik denk dat je dan een stuk identiteit van Nederland wegneemt. En er zijn genoeg landen waar je heen kan als je per se onder een islamitische wetgeving wilt leven. Als jij dat graag wil kun je zo gaan, niemand houdt je tegen, dus ik vraag me af of het goed is

¹⁴² De gewoonten van Mohammed, zoals bekend door de beschrijving van het leven van Mohammed in de ahadith.

¹⁴³ De op de koran en soenna gebaseerde islamitische wetgeving, een essentieel onderdeel van een islamitische staat.

om dat van Nederland af te nemen. In Nederland is democratie, en het is een niet op religie gebaseerde wetgeving en dergelijke, ik denk dat het niet goed is om dat helemaal te veranderen. Ik zeg niet dat het niet goed is om sommige dingen vanuit de sharia te bekijken of daar sowieso iets goeds in zit, of van een andere wetgeving, waarvan je zegt, ja dat zou ons land beter maken. Maar om het helemaal te veranderen of om te gooien vanwege geloofsredenen, nee dat vind ik niet goed.” *Respondent D (bekeerd)*

Waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten

Het radicaliseringproces wordt vaak gelijkgesteld aan een proces van delegitimatie van de samenleving.^{144, 145} Het is dus relevant om te weten hoe de respondenten denken over Nederlandse autoriteiten. Uit de interviews komt een aantal zaken duidelijk naar voren. De politie wordt door alle respondenten gerespecteerd. Daarnaast wordt de Nederlandse regering in het algemeen als redelijk legitiem beschouwd. Politici zoals Geert Wilders en Rita Verdonk worden door sommige respondenten niet serieus genomen, door anderen wordt hen verweten de islam te willen bestrijden. Wel wordt geprobeerd ook hen te respecteren, omdat de islam dat voorschrijft. Het verschijnen van de film ‘Fitna’ en de manier waarop de Nederlandse regering daarmee is omgegaan, is wisselend ervaren. Bij één respondent heeft dit een positieve invloed gehad op zijn gevoel van betrokkenheid bij de samenleving. Een andere respondent geeft juist aan de Nederlandse regering te wantrouwen in haar rol met betrekking tot de film Fitna.

“Wat ik wil zeggen is eigenlijk nadat de film Fitna is vertoond de regeringsleiders wel ineens opkwamen voor de moslims. En wanneer je dat ziet denk je wel van oké, ja, ik hoor er dan wel toch bij.” *Respondent C (bekeerd)*

“Kijk, ik vind het jammer dat moslims zo misleid worden door het horen van Balkenende. Toen Balkenende bijna een verbod wilde leggen op de film van Wilders. En heel veel moslims dachten van "jee, hij komt voor ons op". Maar als je goed luistert naar de woorden van Balkenende, de reden waarom hij dat bijna wilde doen is niet vanwege jullie moslims, maar vanwege de economische belangen van Nederland. En hij maakte dat duidelijk. Want de economische belangen in het Midden Oosten kunnen worden geschaad door deze film. Daarom heroverwoog hij een verbod op de film. Dan denk je als moslim "Shit, hij geeft helemaal niet om ons. En dat is de realiteit. Zo zie ik het tenminste.” *Respondent A (herboren)*

De “oorlog tegen terrorisme” en het conflict in het Midden-Oosten zijn andere elementen die bepalend zijn voor de legitimiteit die de respondenten de Nederlandse regering verlenen. Er wordt door een aantal respondenten een sterke aanval op moslims buiten Nederland ervaren en het is voor deze respondenten belangrijk te weten welk standpunt Nederland inneemt in de Amerikaanse inval in Irak.

"Kijk, verder heeft het geen implicaties op mijn dagelijks leven. Ik bedoel, ik ken geen Irakezen. Maar het geeft wel aan hoe ik nu sta in mijn leven ten opzichte van een bepaald abstract iets, de Nederlandse overheid, de Nederlandse en Amerikaanse overheid. Dus als ik weet dat de Amerikaanse overheid Irakezen aanvallen, dan vraag ik me af "wat is het standpunt van de Nederlandse overheid". Dat is nou heel belangrijk om te weten. Hoe ik moet staan ten opzichte van de Nederlandse overheid, of nee, sorry de

¹⁴⁴ Demant, Slootman, Buijs, & Tillie (2008). *Teruggang en uitbreiding: Processen van deradicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.

¹⁴⁵ Sprinzak, E. (1991). The process of delegitimization: Towards a linkage theory of political terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 3, 50-68.

Nederlandse regering. Dat is voor mij heel belangrijk. Omdat ik niet in de positie wil zijn dat ik de Nederlandse regering help om meer Irakezen te doden.” *Respondent A (herboren)*

“Wij-zij” denken

De respondenten in ons onderzoek geven aan dat de groep moslims sterk tegenover de groep niet-moslims is komen te staan. Volgens hen is stigmatisering van moslims in Nederland daar een belangrijke oorzaak van. Zij geven aan dat moslims in Nederland anders worden bejegend dan andere groepen en dat ervaren zijzelf ook sterk in hun eigen leven. Het lijkt er hier vooral op dat de jongeren niet zelf hebben gekozen voor een duidelijk “wij-zij” onderscheid, maar dat dit hen door niet-moslims in Nederland wordt opgelegd. Op deze wijze wordt hun identiteit als moslim versterkt en dit kan ertoe leiden dat de jongere zichzelf vooral nog als moslim gaat zien. Dit kan ten koste gaan van alternatieve identiteiten, zoals bijvoorbeeld die als Nederlander, en kan radicalisering verder in de hand werken.¹⁴⁶

"Als mevrouw Verdonk een hand wil geven aan een rabbijn en hij wil dat niet geven, dan zal dat niet zo groot opgeblazen worden. ‘Rabbijn wil geen hand geven’. Dus met dat soort dingen merk je gewoon dat mensen bang zijn, bang voor de islam, bang voor de islamisering.” *Respondent C (bekeerd)*

"Ik uit mijn geloof, ik praktiseer mijn geloof, ik werk, ik betaal belasting zoals alle Nederlanders, ik heb een Nederlands paspoort, ik ben gewoon een Nederlandse burger. En als het geloof er dan bij komt kijken krijg je meteen de stempel ‘hij is extremist hij is moslim’ Wanneer een punker op straat loopt met zijn vijf meter hoge hanenkam op zijn hoofd, hoe noem je hem dan? Of wanneer een Jood buiten loopt met zijn baard. Of wanneer een christen naar de kerk gaat om zijn geloof te praktiseren want dat is wat wij allemaal proberen te doen, wat voor stempel geef je hun dan, helemaal niks, nee goed, een normale burger. De media komt daar een hele grote rol bij spelen.” *Respondent F (herboren)*

Superioriteitsgevoelens

Uit de interviews kwamen geen duidelijke superioriteitsgevoelens naar voren. Wel zijn de respondenten van mening dat zij de “juiste” islam volgen en dat er veel “dwalenden” zijn. In die zin voelen zij zich superieur, maar dergelijke opvattingen lijken geen sterke rol te spelen bij deze jongeren.

Betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving

Onderdeel van een radicaliseringproces is het steeds verder terugtrekken op de eigen groep en uit de samenleving.¹⁴⁷ In het huidige onderzoek is dit aspect van radicalisering bestudeerd door de mate van betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving te bevragen. Uit de interviews komt naar voren dat de jongeren zich over wel redelijk thuis voelen in Nederland. Echter, herhaaldelijk komt ook naar voren dat zij dromen van emigreren naar landen waar ze hun geloof beter kunnen uitoefenen. Dat hoeft volgens de respondenten geen islamitisch land te zijn (hizjra¹⁴⁸), Frankrijk en de Verenigde Staten van Amerika worden ook als gedroomde

¹⁴⁶ Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161-169.

¹⁴⁷ Slootman, M., Tillie, J. (oktober 2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Instituut voor Migratie en Etnische Studies.

¹⁴⁸ Emigratie naar een islamitische staat.

bestemmingen genoemd. Hierin speelt vooral de door de jongeren ervaren stigmatisering van moslims in Nederland.

"Ik voel me voorlopig wel thuis, maar ik ervaar het wel dat wil je hier in je geloof groeien, en wil je daadwerkelijk voor je geloof gaan, en dat ook echt praktiseren en je lekker voelen daarbij dan denk ik niet dat Nederland een goed land is om in te blijven. Dan heb ik het niet zozeer over de mensen (niet-moslims) om me heen, natuurlijk hebben die indirect daar wel mee te maken, maar voor mezelf zou ik het leuk vinden om niet hier te wonen. Ook al zullen de niet-moslims hier aardig tegen mij doen, dan nog zou ik er waarschijnlijk voor kiezen. Omdat gewoon de islam niet volledig erkend is hier." *Respondent C (bekeerd)*

"En heel veel mensen kunnen ook het vrijdag gebed niet bijwonen. Die kunnen het niet, die willen het, maar die kunnen het niet. Volgens mij weten deze mensen dat het vrijdag gebed verplicht is. Hier valt niet over te discussiëren of zo. Dat is een feit dat elke geleerde die je vraagt, zal met de bewijzen komen uit de koran en soennah, dat het verplicht is, geen meningsverschil. Je komt een verplichting dus niet na, doordat je wordt tegengehouden door je werk en werk is onderdeel van de Nederlandse samenleving. Nou en zo kunnen we nog veel meer punten opnoemen waardoor ik niet ga vertellen wat alle anderen moeten doen, maar ik heb voor mezelf besloten dat ik weg wil. En ik ben me ervan bewust en van overtuigd dat het een verplichte zaak is, maar voor een ieder, die moet voor zichzelf nagaan van hoe hij ervoor staat." *Respondent H (herboren)*

"Ik heb in Frankrijk familie wonen, een tante en mijn broer woont daar, die is van Nederland daar naar toe gegaan. En ik vind het leven in Frankrijk persoonlijk veel beter dan in Nederland. Veel mensen zeggen "daar is veel discriminatie, racisme etc." maar daar merk ik helemaal niks van als ik over straat loop in mijn Islamitisch gewaad, niemand kijkt je aan. Ze leven daar samen, ze helpen elkaar. Het is wat anders dan in Nederland." *Respondent F (herboren)*

"De moslims in de Verenigde Staten hebben het stukken beter dan hier in Nederland. Ze worden beter behandeld, de gemiddelde moslim verdient meer, de gemiddelde moslim is slimmer. Alleen het grappige is, zij maken gelukkig nog het onderscheid tussen radicale moslims en mainstream moslims. Dat maken ze nog in Amerika. In Nederland doen ze dat allang niet meer. In Nederland: alle moslims zijn slecht." *Respondent A (herboren)*

Vrijwel alle respondenten geven aan geen politieke interesse te hebben. Zij trekken zich wel bepaalde zaken aan, zoals wat Geert Wilders en Rita Verdonk (en Wouter Bos wordt door één respondent genoemd) over moslims zeggen. Bij de meeste respondenten gaat het niet verder dan dit. Zij geven aan dat het ook bij jongeren hoort om niet zo politiek betrokken te zijn en zij stemmen allen niet op een politieke partij en geven daarbij aan dat dit niet is omdat dat volgens hun geloofsopvatting niet zou mogen. Dit geeft aan dat de respondenten niet sterk radicaal te noemen zijn.

"Ik heb nooit gestemd. Ik heb het altijd onzin gevonden. Dat je gewoon 'rechts-links' hebt. Je kan nooit helemaal rechts zijn of helemaal links. Voor sommige dingen ben je links en voor sommige dingen ben je rechts. Ik heb nooit een partij kunnen vinden die me aanspreekt. En ik besef ook wel dat als je niet stemt dat je dan ook niets bereikt. Maar dan kom je weer terug op het geloof want alles is in God's handen. Het zou

misschien goed zijn om een islamitische partij te hebben. Misschien zou ik dan wel stemmen.” *Respondent C (bekeerd)*

Religieus, ik bedoel religieus gezien mag ik gewoon stemmen hoor, daar niet van. Maar ik doe het gewoon niet.” *Respondent A (herboren)*

Attitude ten aanzien van moslimradicalisme

Alle respondenten nemen sterk afstand van terroristische daden vanuit de naam van de islam. Voor hen is het duidelijk dat de islam dergelijke zaken sterk afkeurt en dat moslimterroristen geen goede moslims zijn.

“We keuren ook elke zelfmoordaanslag, keur ik, keuren wij af. Dat keuren de grote geleerden af, de geleerden die ik erken. Elke zelfmoordaanslag hè. Ook in naam van de islam, want een moslim vermoordt zichzelf niet.” *Respondent H (herboren)*

Wel kunnen de meeste respondenten begrijpen waarom sommige moslims tot deze daden komen. Vaak wordt onwetendheid genoemd; deze moslims hebben onvoldoende kennis verzameld om te begrijpen dat wat zij deden verkeerd was. Dat deze gewelddadige moslims boos werden door bepaalde zaken in de maatschappij is voor de respondenten wel te begrijpen, maar de meeste respondenten merken op dat volgens hen verkeerd is om hierop te reageren met geweld. Zij geven tevens aan negatieve gevolgen te ervaren van dit moslimterrorisme, vooral doordat mensen negatiever over moslims in het algemeen gaan denken. Oplossingen worden gezocht in het tegengaan van onwetendheid.

“Het begint, ten eerste omdat ze gefrustreerd zijn door de maatschappij. Uitgekotst door de maatschappij. Vervolgens komen ze in aanraking met de islam. Ze zijn misschien al moslim, maar ze komen in aanraking met de islam. Een verkeerde islam. Opvattingen van mensen, die de islam verkeerd opvatten. Daarvoor zijn ze gevoelig. Omdat ze juist zo gevoelig zijn door de maatschappij. En ze willen ook wraak nemen op de maatschappij. Op een gegeven moment gaan ze dus daardoor rare dingen doen. Puur uit onwetendheid. En denken dat ze daar juist nog een goeie daad mee doen ook nog, da's het erge.” *Respondent C (bekeerd)*

“Ik denk wel dat hoe meer mensen de islam uitkotsten en hoe meer de media zich gaan richten op moslims dat het dan misschien wel erger gaat worden. Dat er misschien nog meer mensen die zich niet beheersen kunnen en ineens rare dingen gaan doen. Maar misschien kunnen wij juist hun ook instrueren om niet die weg op te gaan. Maar dat is vaak het vervelende, die mensen zie je ook gewoon bijna niet.” *Respondent C (bekeerd)*

“Ik zie Geert Wilders nog wel eens een keer een kogel door zijn kop krijgen of Hirsi Ali op een onveilig moment even een mes in haar rug krijgen. Ik ben er wel bang voor, want dan staan we met zijn allen in een negatief daglicht voor de komende drie/vier jaar. Het wordt er dan voor geen enkele moslim beter op. Ik denk dat je er meer kapot mee maakt voor de rest dan dat je er iets goeds mee doet.” *Respondent D (bekeerd)*

Opvallend is dat ook wordt genoemd dat een radicale geloofsopvatting ook ongewenst is. Moslims zouden niet moeten overdrijven in het willen uitvoeren van hun geloof. Er wordt zelfs gesuggereerd dat deze radicalisering wellicht meer aandacht zou moeten krijgen dan de

potentieel gewelddadige uitkomst hiervan, omdat dit laatste volgens deze respondent een minder grote rol speelt in Nederland.

“Dus waar het op neer komt is dat wij niet moeten overdrijven met religie. En dat wij dat sowieso ook niet kunnen volhouden. Als iemand teveel overdrijft en hij ook weet van zichzelf dat hij dat niet aankan. Dan is het ook iets wat diegene niet lang kan volhouden. En waardoor diegene waarschijnlijk zijn verplichte zaken niet eens doet. En de profeet heeft ook duidelijk aangegeven dat diegene die overdrijven geruïneerd zijn.”
Respondent K (herboren)

Bereidheid tot gebruik van geweld

In lijn met het eensgezind afkeuren van terroristische daden, geven de respondenten zelf aan ook niet bereid te zijn geweld te gebruiken. Ze geven aan dat zelfverdediging in geval van direct geweld naar hen toe, maar verder enkel andere activiteiten zoals het schrijven van artikelen is toegestaan. Zij geven aan dat enkel acties die door de Nederlandse wet zijn toegestaan, ook voor hen legitieme acties zijn. Zij richten zich vooral op dawa om bij te dragen aan de islamisering van hun omgeving.

“Ik kan dan niet voorkomen dat ik beledigd word. Maar hoe ik reageer, daar heb ik wel een zekere macht over. En ik kies er altijd voor om gewoon niet te reageren. Je kan goed boos zijn van binnen, maar ik reageer niet.” *Respondent A (herboren)*

Sociaal-psychologische factoren

Hierboven staan verschillende aspecten van radicalisering beschreven zoals deze in de interviews met moslimjongeren naar voren kwamen. Nu zal worden beschreven in welke mate ervaren onrechtvaardigheid, onzekerheid en ervaren groepsdreiging een rol spelen in het leven van deze jongeren.

Ervaren onrechtvaardigheid

De respondenten geven aan zich regelmatig beledigd te voelen door de uitspraken van niet-moslims over de islam. Zij vinden het moeilijk wanneer de spot wordt gedreven met Allah of Mohammed. Ook ervaren zij dat ze anders worden bejegend dan anderen in Nederland. De meerderheid van de respondenten zegt vormen van discriminatie van moslims te kennen in Nederland, die ze ofwel zelf hebben ervaren ofwel verhalen die ze kennen van familie of vrienden.

“Ik bid mijn heer aan, ik bid god aan, ik volg de profeet, dit is gewoon mijn leven dat draait om Allah en zijn profeet. Dat is mijn leven en als iemand daar de spot mee drijft lijkt het net alsof hij de spot drijft met mijn leven.” *Respondent F (bekeerd)*

“Kijk ik heb natuurlijk een buitenlandse achternaam die niet Marokkaans is. En op het moment dat je ergens gaat solliciteren, dan verwachten ze een heel ander persoon. En op moment dat ze mij zien dan ik zie gewoon dat ze dat even niet kunnen plaatsen. Zo van ‘eh, maar ben je nou moslim?’ Ze weten even niet daar mee om te gaan. En, ja, ik moet je eerlijk zeggen, ik ben wel eens afgewezen omdat ik een baard had. En dat ik me moet scheren of zo. En daar had ik gewoon geen zin in, weet je.” *Respondent C (bekeerd)*

Opvallend is dat een aantal respondenten juist sterk benadrukt dat deze discriminatie niet echt een groot probleem betreft. Zij zien ook een grote verantwoordelijkheid bij moslims zelf en denken dat discriminatie niet overdreven moet worden.

“Je kan weliswaar benadeeld worden. Maar ja, dan wordt jij benadeeld vanwege jouw geloof, maar dan wordt een ander weer benadeeld vanwege zijn uiterlijk of een ander weer vanwege zijn huid.” *Respondent H (herboren)*

"Ik denk dat bedrijven echt denken van 'hoe maak ik zoveel mogelijk geld.' Als jij beter gekwalificeerd bent, dan wordt jij eerder aangenomen dan de niet-moslim. Zonder twijfel. Dat ben ik echt van mening.” *Respondent A (herboren)*

“Ik bedoel ik ken genoeg moslims die zeggen 'ik wil niet naar school' en daarna mopperen en zeggen 'ik heb zo'n slechte baan, ik verdien niet genoeg.' En dan denk ik van ja, als je naar school was gegaan... Ik bedoel iedereen roept wel dat ze het hier misschien minder hebben, omdat ze het van een uitkering moeten doen, er zijn natuurlijk genoeg moslims die dat zo roepen. Dan denk ik ja, maar ligt dat niet ook een beetje aan je eigen houding?” *Respondent D (bekeerd)*

Alle respondenten lijken voldoende mogelijkheden en kansen voor hun eigen leven te zien. Ook hebben ze geen gevoelens van relatieve deprivatie op materieel vlak. Enerzijds geven ze aan dat de islam hen heeft geleerd weinig om materiële zaken te geven, anderzijds geven ze aan te kunnen kopen wat zij willen.

“Mogelijkheden genoeg. Ik kan denk ik alles bereiken wat ik wil hier in Nederland. Sommige banen zal ik misschien moeilijk in tussen komen, vanwege mijn uitstraling, vanwege mijn geloofsovertuiging. Maar ik voel me wel in een positie dat ik alles kan doen wat ik wil.” *Respondent C (bekeerd)*

Onzekerheid

De respondenten geven aan dat zij wel onzekerheid kennen omdat zij soms niet voldoende kennis te hebben van de islam om de juiste beslissingen te nemen in hun leven. Tegelijkertijd biedt deze rol van de islam in hun leven ook houvast en zekerheid: zij hoeven immers zelf geen beslissingen te overwegen, hun eigen mening of inzicht is van minimaal belang. Tevens helpt de islam ook met existentiële onzekerheid om te gaan.

“Ik probeer er wel eerst natuurlijk vanuit islamitisch oogpunt naar te kijken. Is het wel oké? Kan ik het doen? Kijk met het kopen van een huis bijvoorbeeld. Ik noem maar iets. Niet zo lang geleden had ik er ook over nagedacht. En nu ik er meer kennis over heb weet ik dat ik geen huis ga kopen, zeg maar.” *Respondent C (herboren)*

“Dit is hoe mijn religie er over denkt en ik kan me daar in vinden, en ik kan, ja ik heb iets om naartoe te werken, want uiteindelijk zoekt toch elk mens een levensdoel. En dit is wel denk ik een deel van mijn doel, het paradijs te halen en uiteindelijk gewoon zo goed mogelijk op deze wereld rond gelopen te hebben, want ik zat me toevallig vandaag in de trein af te vragen, wat nou als er niks is. Maar ja, dan heb ik wel de voldoening dat ik zo goed mogelijk voor mijn gevoel geleefd heb, en geen, zoveel mogelijk positiviteit wat dat aangaande in mijn leven gehad heb.” *Respondent D (bekeerd)*

Groepsdreiging

Er wordt door enkele respondenten expliciete groepsdreiging ervaren. Dit ligt sterk in het verlengde van de door de respondenten ervaren stigmatisering van moslims in Nederland en staat hierboven bij ervaren onrechtvaardigheid beschreven. Eén respondent is heel expliciet over de bedreiging van de moslimgemeenschap die hij ervaart.

"Misschien is het wel overdreven hoor, maar soms ik vergelijk het wel met hoe de Joden zich misschien moeten hebben gevoeld vlak voor de Tweede Wereld Oorlog. Als de Duitsers komen en ze vragen aan de Nederlanders om de Joden aan te pakken en te vervolgen, dan doen ze dat gewoon. Dus als de Amerikanen Nederland zouden overnemen, en ze zouden van de Nederlanders vragen om alle moslims te vervolgen, dan zouden ze dat zo doen. Dat is geen angst, maar een gevoel van wantrouwen."

Respondent A (herboren)

4.2 Rechtsradicalisering

a. Veldwerk

Aanvankelijk werd de doelgroep van het onderzoek als volgt omschreven: Nederlandse jongeren van 13 tot 21 jaar in verschillende stadia van radicalisering binnen zogenaamde Lonsdale-netwerken en binnen organisaties van gevestigde rechtsextremisten.

De volgende methoden zijn gebruikt voor het werven van respondenten in de groep Lonsdale-netwerken:

- Het benaderen van contactpersonen uit eigen kring
- Het benaderen van jongerenwerkers en wijkcentra¹⁴⁹

De volgende methoden zijn gebruikt voor het werven van respondenten binnen extreemrechtse organisaties:

- Het benaderen van contactpersonen uit eigen kring;
- Het bijwonen van extreemrechtse demonstraties en vieringen
- Het aanspreken van zogenaamde rekruteurs of hooggeplaatste leden die met hun voorbeeldfunctie jongeren geïnteresseerd proberen te krijgen voor het extreemrechtse gedachtegoed.

Veldwerk onder fluïde netwerken

Bij fluïde netwerken gaat het om lokale groepen van vermeende rechtsextremistische jongeren die in wisselende samenstellingen bij elkaar komen en die zich vanuit zichzelf organiseren.¹⁵⁰ Zij zijn anders gezegd autonoom, het initiatief komt dus vanuit de jongeren zelf en niet vanuit een volwassene die hen aanstuurt. Deze groepen worden in de volksmond Lonsdale-jongeren genoemd.¹⁵¹

Wij benadrukken dat niet alle Lonsdale-jongeren extreemrechts zijn en niet alle extreemrechtse jongeren Lonsdale-kleding hoeven te dragen. In het jaarverslag over 2005 noemde de AIVD het stempel extreemrechts voor Lonsdalers onterecht. De dienst merkt op dat xenofobie, nationalisme en frustraties ten aanzien van de multiculturele samenleving wel

¹⁴⁹ Donselaar, J. van (2005). *Monitor Racisme en Extremisme: Het Lonsdale-vraagstuk*, p. 44.

¹⁵⁰ Nota "Lonsdale-jongeren" in Nederland. *Feiten en fictie van een vermeende rechtsextremistische subcultuur*. AIVD (2005).

¹⁵¹ Donselaar, J. van (2005). *Monitor Racisme en Extremisme: Het Lonsdale-vraagstuk*.

breed gedragen gevoelens zijn. Zij zag dat als een slecht voorteken: “De grootste dreiging voor de Nederlandse democratische rechtsorde is momenteel het bestaan van een breed sociaal-maatschappelijk probleem waar in een sfeer van frustratie over de Nederlandse multiculturele samenleving zowel van autochtone als van allochtone zijde interetnische confrontaties worden uitgelokt.”¹⁵² Anderzijds zijn er ook fluïde rechtsextremistische netwerken die zich van Lonsdale distantieren. Lonsdale-jongeren staan dus niet synoniem aan extreemrechtse jongeren, maar deze subcultuur is wel relevant voor nader onderzoek naar rechtssympathiserende jongeren.

Voor het huidige kwalitatieve onderzoek hebben we ons van maart tot en met augustus 2008 op verschillende delen in Nederland gericht die in de berichtgeving over Lonsdalersproblematiek naar voren kwamen, waaronder Haarlemmermeer en Venray.

Via Bureau Discriminatiezaken Kennemerland kwamen we terecht bij het politiebureau Zwanenburg. Hier werden we geïnformeerd dat rechtse sympathieën in deze regio breed geaccepteerd worden. Desondanks is er niet sprake van een noemenswaardige harde kern Lonsdalers en evenmin van georganiseerde rechtsextremisten. Via de politie werd contact gelegd met jongerencentrum De Basis in Zwanenburg. Via dit jongerencentrum werd contact gelegd met een jongen die regelmatig racistische uitlatingen deed. Met deze jongen heeft een interview plaatsgevonden.

Venray was ten tijde van het “Lonsdale-tijdperk” regelmatig in het nieuws. Hier hebben in 2005 meerdere incidenten plaatsgevonden waarbij autochtoon en allochtoon tegenover elkaar stonden. Dit leidde tot vechtpartijen en vernielingen, waarbij in de media de indruk werd gewekt dat de Lonsdale-jongeren uit Venray hiervan de oorzaak waren. Dat beeld blijkt achteraf niet geheel correct en de Lonsdalers van toen voelen zich hierdoor onrechtvaardig bejegend en gestigmatiseerd.

Venray is een kleine gemeente waarbij de politiek en jongerenwerk (Jongerencentrum Dingus) slecht met elkaar overweg blijken te kunnen.¹⁵³ De jongeren geven aan zich ‘verraden te voelen door het systeem.’ Venray biedt daarmee een interessante casus voor het huidige onderzoek.

Via de jongerenwerker van Dingus is contact gelegd met negen jongeren die allen zijn geïnterviewd. De politieke ontevredenheid onder de jongeren is hier groot (dat geldt voor iedere gesproken respondent). Allen keuren—hetzij soms genuanceerd gebracht—de multiculturele samenleving af.

Organisaties: Voorpost

Bij organisaties gaat het, anders dan bij fluïde netwerken, om gevestigde extreemrechtse groeperingen. Ze zijn doorgaans geen initiatief van extreemrechtse jongeren zelf, maar kennen een volwassen aansturing. Hierdoor staat ideologie meer centraal dan in wat “puberale rebellie” genoemd zou kunnen worden. We hebben contact gezocht met een rekruteur van de nationalistische actiegroep Voorpost. Hij heeft ons geholpen om respondenten te werven voor ons onderzoek. Hierop werden verschillende (besloten) bijeenkomsten bezocht en werd telefonisch contact onderhouden. Via de Voorpost-actieleider en rekruteur zijn we in contact

¹⁵² AIVD, *Jaarverslag 2005*, p. 50.

¹⁵³ Zie voor een volledige beschrijving van de vete hoofdstuk 4 van: Wijk, A.Ph. van, Bervoets, E.J.A., & Boers, R. (2007). *Trots op Nederland. Achtergronden, kenmerken en aanpak van het Lonsdaleverschijnsel in Venray, Zoetermeer en Aalsmeer*. Politieacademie -Elsevier Overheid.

gekomen met vier jongeren die bij Voorpost betrokken zijn. Deze jongeren zijn allen geïnterviewd.

Voorpost is een extreemrechtse actiegroep met sterk conservatieve en patriottistische neigingen die in 1977 is opgericht in Vlaanderen. Het is een groepering die ook in Zuid-Afrika en Nederland actief is. De Nederlandse tak van Voorpost (Voorpost Nederland) werd in 1978 opgericht. Voorpost streeft een Heel-Nederlandse gemeenschap na. De Heel-Nederlandse (of Dietse) gedachte wil zeggen dat België wordt ontbonden, en Vlaanderen zich bij Nederland voegt. Ten tijde van ons onderzoek kent Voorpost naar eigen zeggen meer dan 150 leden.

b. Respondenten

Er zijn in totaal veertien jongeren geïnterviewd, waarvan zes jongeren gecategoriseerd kunnen worden als georganiseerd nationalist (drie Voorposters, één activist is actief voor Voorpost/NVU/NSA, één betreft een voormalig lid van VNAB en één respondent is een ex-demonstrant voor de NVU) en acht tot zogenaamde jongeren-netwerken.

Het betreft gedeeltelijk jongeren die als rechtsextrem worden gezien, maar het merendeel van de jongeren vindt dat dit label niet bij hen past en een aantal (vooral de Lonsdale-jongeren) ervaart dit als een stigma. Volgens de heersende opinie zouden de huidige respondenten worden gezien als een groep jongeren die varieert van jongeren met gematigd rechtse opvattingen tot jongeren met extreemrechtse, zelfs nationaal-socialistische opvattingen.

Fluide netwerken

Acht respondenten, zeven jongens en één meisje (leeftijd ligt tussen 18 en 26 jaar) zijn te categoriseren als jongeren die betrokken zijn bij de zogenaamde fluide netwerken. Deze “jongeren” voelen zich in meer of mindere mate aangetrokken tot nationalistisch gedachtegoed of bevinden zich minstens in kringen waarin dit gedachtegoed sterk aanwezig is.

Vrijwel alle respondenten hebben een laag opleidingsniveau alhoewel sommige respondenten een VWO- of HBO-opleiding volgen. Opvallend is dat vooral in ongeorganiseerde netwerken de respondenten veel drank en drugs (softdrugs, speed en coke) gebruiken. Ook geven zij aan regelmatig met de politie in aanraking te zijn gekomen, door overtredingen variërend van autorijden onder invloed, de maximumsnelheid overschrijden tot openbare vernieling tijdens dronkenschap.

Vroeger zouden deze jongeren snel tot de zogenaamde “Lonsdale-jongeren” zijn gerekend, maar enkelen van hen hebben deze kleding nooit gedragen of hebben zich geen onderdeel van deze groep gevoeld. Vrijwel alle respondenten dragen momenteel deze kleding niet (meer).

“Ik vind dat als jij zo’n pakje aantrekt je gewoon negativiteit aan het zaaien bent”-
Respondent N

Zeven van de respondenten zijn woonachtig in Venray en hebben daar te maken (gehad) met een conflict tussen jongeren-centrum Dingus en de gemeente Venray.

Georganiseerd extreemrechts

Zes respondenten, vijf jongens en één meisje (leeftijd ligt tussen 18 en 28 jaar) zijn te categoriseren als “jongeren” die betrokken zijn bij nationalistische organisaties. Drie van hen zijn lid van Voorpost, een vierde overweegt lidmaatschap. De rest is bij andere organisaties betrokken geweest.

De opleiding van de respondenten is divers (van afgeronde VWO-opleiding tot deelname aan BBL-traject). Drie van de Voorposters noemen zich nationalist. Twee andere respondenten die niet betrokken zijn bij Voorpost zijn via de gabber-scene in contact gekomen met georganiseerd extreemrechts. In het verleden vertoonden zij rechtsradicaal gedrag (b.v. deelname aan demonstraties van de Nederlandse Volks-Unie of dragen van kleding met nazi-symbolen). Thans kunnen zij als gederadicaliseerd worden beschouwd op het vlak van rechtsextremisme, al hebben ze nog wel uitgesproken ideeën over allochtonen in Nederland.

c. Interviews

Net als bij de interviews met moslimjongeren, hebben we in het interviewen van rechtse jongeren te maken met de factor sociale wenselijkheid. De onderwerpen waarover we de jongeren spreken, zijn beladen en zij lijken zich hiervan bewust. Zo benoemden de rechtse respondenten racisme en extreemrechts expliciet als iets doms en verwerpelijk.¹⁵⁴ Toch bleken zij zich tegelijkertijd negatief uit te laten over allochtonen in Nederland. Respondenten isoleerden zich van de multiculturele samenleving met de stelling “niets mee te maken willen hebben” tot “ik waardeer iedere cultuur, maar deze moet niet vermengd worden met de Nederlandse”. Opvallend is dat de laatste uitspraak vooral door leden van georganiseerd extreemrechts wordt genoemd. Dit laatste argument hangt dan ook veel samen met de scholing van een respondent door deze organisatie, waar ‘racisme’ wordt vervangen door ‘racialisme’: ieder volk heeft zijn eigen plaats in de wereld en moet op die plaats blijven.

Opvallend is dat de respondenten eigen racistisch gedrag en opvattingen lijken te willen minimaliseren door naar anderen te wijzen die ‘echt’ extreemrechts zijn. Vaak gaat het om mensen die naar hun idee radicaler zijn in hun opvattingen of gedragingen dan zij vinden dat zij zelf zijn. Daarbij lijken respondenten bij georganiseerd extreemrechts juist de Lonsdalers extreemrechts te vinden omdat die er als ‘nazi’ bij lopen met hun bomberjacks en vlaggen. Aan de andere zijde noemen de Lonsdalers zich a-politiek en zeggen ze zich juist van extreemrechts te distantiëren.

Aspecten van radicalisering

Rechtsradicaal gedachtegoed

Het valt direct op dat geen van de respondenten zich rechtsextreem noemt. Zo neemt iedere respondent afstand van het begrip extreemrechts, ook bij de georganiseerde groeperingen. Sommige Lonsdalers provoceren wel graag met het imago van extreemrechts, maar noemen dat nu vooral rebels gedrag. Respondent J (*fluïde netwerk*) over het doen van de Hitlergroet op een feest:

“Dat is gewoon grappig man. Ik heb daar verder geen bedoeling bij of zo”

¹⁵⁴ Zodra iets sociaal onwenselijk is, zoals racisme (maatschappelijk én juridisch gezien), komt dit minder in iemands expliciete reacties naar voren, maar zal dit met name uit andere, minder expliciete, uitingen blijken. Er is dan nog steeds sprake van racisme, dit wordt modern of impliciet racisme genoemd. Zie bijvoorbeeld Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (1996). Affirmative action, unintentional racial biases, and intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 52, 51-75.

“Ik ben niet echt rechtsextremist, maar aan buitenlanders heb ik een hekel. Kijk dat ben ik dus.” *Respondent F (georganiseerd)*

De respondenten verschillen sterk in hun gedachtegoed. Het lijkt dat vooral de respondenten die gecategoriseerd kunnen worden als georganiseerd nationalist een duidelijk verwoordbare ideologie hebben. Hun gedachtegoed is duidelijk uitgekristalliseerd, waarschijnlijk door de goed georganiseerde aansturing van bovenaf. Dat is minder zichtbaar bij jongeren in fluïde netwerken. Zij zijn vooral “tegen” (onder meer tegen de huidige politiek en tegen de multiculturele samenleving).

“Voor een groot-Germaans rijk heb je eerst nationaal-socialistische scholen nodig. En daar hebben we er maar één van gehad in Nederland. De ideologie liep gewoon te veel jaren achter om zelf die grote Nederlander te hebben die Nederland zelf zou kunnen leiden. Daar liep Duitsland al tien jaar in voorop.” *Respondent D (georganiseerd)*

“Als ik door de stad loop en ik zie twee Nederlandse ouders met een lief klein Nederlands kindje dan vind ik prachtig, dat inspireert me heel erg, dan weet ik weer waar ik het voor doe. Voor de toekomst en voor het voortbestaan en dat is mijn inspiratie. Een negroïde man of een islamitische man die een Nederlands meisje heeft, dat vind ik erg omdat daar een stuk cultuur verloren gaat, een geschiedenis en identiteit. Ik denk dat dat iets heel waardevols is en dat je dat moet bewaken. Als je dat gaat vermengen met een vreemde cultuur, dan gaat er heel veel verloren.”
Respondent B (georganiseerd)

De mate van radicalisering lijkt te verschillen tussen de respondenten die betrokken zijn bij georganiseerd extreemrechts en de respondenten in fluïde netwerken. Zo benadrukken sommige jongeren uit de laatste groep vooral hun gabberidentiteit en pogen zij zich te onttrekken van een extreemrechts stigma. Anderzijds lijken jongeren die in extreemrechtse organisaties zijn geformeerd zich af te zetten tegen het vertoon van de gabberidentiteit, zoals de bomberjacks en kaalgeschoren hoofden.

“Ik heb wel met Lonsdale op mijn borst gelopen, dat wel, maar dat was meer om dat gabbergevoel uit te dragen dan dat het extreemrechts was. Bijvoorbeeld, ik ben nooit echt een wrede racist of nationalist geweest, daar heb ik me nooit in kunnen vinden. Ik was juist voor de gabbers, weet je.” - *Respondent I (fluïde netwerk)*

“Want je kan nog zo'n goede visie krijgen, je kan er nog zo goed over nagedacht hebben, maar op het moment dat jij voor mensen staat in je bomberjack met opgerolde broekspijpen boven je kisten en je loopt te schreeuwen, dan zul je niemand bereiken. En de paar mensen die je dan bereikt, zijn niet de mensen waar ik naar op zoek ben.” -
Respondent A (georganiseerd)

Opvallend is dat de respondenten zich bezig houden met, ook al zijn ze nog niet of nauwelijks de 20 gepasseerd, met een toekomst waarin ze willen samenwonen en kinderen willen krijgen. Dit lijkt een groter goed dan de ideologie die ze nu aanhangen. Tegelijkertijd past deze toekomstwens ook goed in hun ideologie (bijvoorbeeld van de “volksidentiteit”).

Alle respondenten zijn negatief over allochtonen in Nederland. Zij hebben hier naar eigen zeggen reden toe, omdat zij in hun dagelijks leven hinder ondervinden van hen. De

opvattingen over de multiculturele samenleving worden door respondenten dikwijls toegeschreven aan ervaringen die ze zelf ‘op straat’ meemaken.

“Ja dat is natuurlijk helemaal niet goed, ik bedoel vooral Marokkaanse jongeren. Ik vind het echt een plaag. Ze hangen voor mijn deur en ik vind het helemaal niks. We zijn allemaal gierig en kut-Nederlanders. Terwijl zij op onze grond staan, onze plekken innemen, alles slopen en bedreigen en dan zijn wij gierig? Nee, ik heb helemaal niks met dat volk.” – *Respondent C (georganiseerd)*

“Ja op basisscholen hier in Venray in principe heb ik geen last, maar ik ben laatst naar Venlo gegaan en daar zitten allemaal van die rare kinderen en daar ben ik flink gepest en zo. Ik ben alleen maar door Marokkanen gepest, en zo werd de haat groter.”
Respondent E (georganiseerd)

Er is een onderscheid tussen de twee groepen respondenten in de informatiebehoefte die zij hebben. De respondenten uit de fluïde netwerken geven nadrukkelijk aan ‘de media’ maar niets te vinden, omdat de media hen naar eigen zeggen heeft gestigmatiseerd vanwege hun Lonsdaler identiteit. Bij hen zie je een distantie van klassieke nieuwsbronnen als kranten, het journaal of de publieke omroep. Zij zoeken liever hun nieuws op internet. Sommige respondenten sluiten zich zelfs voor alle informatiestromen af en geven aan dat het ze niets kan schelen wat ‘de kranten en Den Haag over hen te zeggen hebben’. Zij lijken niet gericht informatie te zoeken om een ideologie te vormen. Bij de georganiseerde jongeren aangesloten bij Voorpost lijken hier juist een ware studie van te maken. Scholing is dan ook een essentieel onderdeel van Voorpost.

“Toen ik bij de NVU zat ben ik meer artikelen gaan lezen, het partijblad, andere partijbladen. Ook dingen op internet. En eigenlijk vanaf vorig jaar ben ik echt ook boeken gaan bestellen en nou lees ik echt iedere dag ja een half uur, drie kwartier soms een uur en verslind ik boeken bij het leven.” *Respondent D (georganiseerd)*

Waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten

De Nederlandse overheid wordt algemeen geaccepteerd door de respondenten als de gezaghebbende autoriteit. De Nederlandse regering zien ze over het algemeen als een gevestigde orde die ze respecteren, deze staat alleen wel heel ver van ze af. Wanneer concreter wordt doorgevraagd op specifieke onderwerpen, blijkt dat er weinig vertrouwen is in de Nederlandse politiek en dat de politie harder op zou moeten treden.

Alle jongeren zien veel problemen om zich heen vooral de in hun ogen lage gevangenisstraffen, een weinig daadkrachtige politie en een dominante islam. Aan de andere kant denken ze dat politici van alles beloven maar dat ze niet de daadkracht hebben om die verandering ook daadwerkelijk door te zetten.

De schuld van de aanwezigheid van moslims in Nederland wordt doorgaans bij de regering gelegd. Aan de andere kant zeggen sommige respondenten ook dat ondanks dat de regering de buitenlanders hier naar toe hebben gehaald om te werken, deze buitenlanders die belofte niet nakomen en alleen maar van de voordelen van Nederland profiteren.

“Nee, mij hebben ze niks gedaan. Ik heb er een hekel aan dat ze hier zijn, maar hun kunnen er niks aan doen dat ze hier zijn. Dat is de schuld van de regering, die ze hier

heeft gehaald. En in dat oogpunt heb ik er een hekel aan dat ze hier zijn dat is omdat ik ze zie als een mislukking van ons volk.” *Respondent D (georganiseerd)*

“Mijn vertrouwen in de politiek is niet al te groot meer” *Respondent I (ongeorganiseerd)*

“Ik heb geen respect voor de Nederlandse regering. Voor mij zijn het gewoon allemaal zakkenvullers. Vanuit het CDA of zo zie ik geen veranderingen. Ik zie absoluut geen veranderingen. Het wordt er alleen maar duurder om.” *Respondent F (georganiseerd)*

“Ik sta helemaal niet meer achter de politiek. Als ik dat een rapportcijfer zou moet geven, dan zou ik dat echt een 1 geven.” *Respondent N (ongeorganiseerd)*

“Natuurlijk zijn er ook dingen die wel goed gaan. Maar de straffen die zijn voor mij te licht. Ik heb wel vertrouwen in dat de rechtspraak goed gebeurt en dat dat echt op formulieren netjes allemaal bewerkt wordt door intelligente mensen die nog een keer een boek hebben opengetrokken weet je wel, maar de politie moet geschikte, gekwalificeerde goede mensen hebben die hun werk goed kunnen, dat maakt niet uit een Turk een Nederlander, een moslim een christen of wat dan ook, als het maar een goeie politieagent is. Alleen als daar dan niet op geselecteerd wordt, ja dan vraag ik mij af waar we mee bezig zijn. Dat vind ik ook echt diep triest gewoon.” *Respondent K (ongeorganiseerd)*

Als er gestemd wordt dan gaat het vaak om protestpartijen als de PVV van Geert Wilders, TON van Rita Verdonk of de SP. Opvallend is dat leden van georganiseerd extreemrechts toch "flirten" met parlementaire partijen. Dat stemgedrag is opvallend want als de jongeren (hetzij voorheen) aangesloten bij georganiseerd extreemrechtse groeperingen gevraagd wordt hoe ze Nederland willen inrichten, komt naar voren dat ze de democratie drastisch omver willen werpen. Ook wordt veel getwijfeld aan de daadkracht van politici, ook van politici als Wilders en Verdonk. Vrijwel alle respondenten zijn tegen de Europese Unie. De Europese Unie wordt gezien als het instrument waardoor Europeanen uit het Oostblok hier kunnen komen. In directe zin ervaren vooral de respondenten met een lager sociaal-economische status daar hinder van.

“Wij-zij” denken

Niet verbazingwekkend blijkt er sprake te zijn van veel wij-zij denken. Zoals een van de respondenten opmerkte:

“Ik heb wel mijn vooroordelen en als ik een Nederlandse jongen zoals jou tegenkom dan heb ik daar sneller een positief oordeel over als dat ik een Marokkaanse jongen tegenkom. Dan heb ik altijd zoiets van nou, die wil ik liever even, liever niet alleen in mijn woonkamer laten weet je wel. Dan let ik er toch meer mee op. Dus dat zijn toch vooroordelen die in mij zitten die er nooit meer uitgaan. Ook blijkt toch wel dat je veel buitenlandse mensen echt niet zomaar moet vertrouwen. Er zijn er ook wel die je wel kunt vertrouwen maar er zijn er ook echt die je die je voor een kwartje in de rug zouden steken. Dat is mijn ervaring.” *Respondent K (ongeorganiseerd)*

Dat denken in ingroups en outgroups is ook merkbaar in de relatie die respondenten leggen tussen confrontaties op straat met Marokkaanse jongeren en het vermeende opdringen van de islam door een moskee in de wijk waar zij wonen of de Taliban in de wereld.

Superioriteitsgevoelens

Door veel respondenten wordt expliciet genoemd dat zij zich niet beter voelen dan anderen. Ook als zij negatief zijn over allochtonen in Nederland, vermelden ze vaak dat zij zich niet beter voelen dan hen. Maar dit kan sterk zijn beïnvloed door sociale wenselijkheid. Vaak komt later in het gesprek wel naar voren dat de respondent zich eigenlijk wel verheven voelt boven anderen. Deze ‘anderen’ betreffen zowel allochtonen als autochtonen met een andere mening. De cultuur van het westen wordt in bijna alle gevallen superieur geacht boven die van met name de islam.

“Ik denk dat de moslimwereld gewoon een beetje achterloopt op de westerse wereld. Als ik denk aan uithuwelijken en eerwraak en zo. Ja, sorry, maar dat vergelijk ik met de Middeleeuwen. Mensen zijn nooit beter als andere mensen, maar moslims willen wel samenleven met andere mensen maar alleen als ze andere mensen kunnen onderdrukken heb ik het idee. Want andere mensen moeten ook moslim worden in, de denkwereld van de moslim. En dat vind ik heel erg slecht.” *Respondent K (ongeorganiseerd)*

“Ik bedoel je hele rasprincipe gaat gewoon verloren. Niemand leeft meer volgens de normale wijze, dat gaat allemaal onder door die minder geëvolueerde mensen. Kijk in Afrika zijn ze nog lang niet zo ver ontwikkeld als ons, zeker een minderwaardige cultuur. Het blanke ras is een cultuurscheppend ras. En dan heb je cultuurvernietigende rassen. Dat is het grote verschil. Ze kunnen eruitzien als mens, maar ze horen daar niet.” *Respondent D (georganiseerd)*

De respondenten die aangesloten zaten bij georganiseerd extreemrechts voelen zich ook verheven boven de niet-leden. Zij ervaren dat ze wat aan de problematiek doen die ze menen te constateren.

Betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving

De respondenten voelen zich allen sterk Nederlander en lijken zich van daaruit ook allen redelijk betrokken te voelen bij de samenleving. Slechts een enkele respondent geeft aan zich verwijderd te voelen van de samenleving.

“Het zou best eens kunnen dat er in Nederland over dertig jaar minder Nederlanders wonen dan allochtonen. Het zou best kunnen dat Nederland dadelijk niet het Nederland meer is, zoals mijn ouders het hebben gekend. Ik wil hier in Nederland blijven en ik voel me thuis in Nederland en ik ben blij als ik hier met de trein uit naar de grote stad kan gaan. Dat ik gewoon echt lekker, echt lekker Nederlandse mensen kan tegenkomen en zo, dat vind ik heerlijk gewoon. Ik vind Nederland is mijn land en dat verdient een dikke 10, maar de manier waarop het bestuurd wordt en de manier waarop er normen en waarden en de manier waarop mensen er mee omgaan. Respect voor je eigen land en nationalisme en het volkslied en het staatsgevoel ik geef daar een dikke 3 voor gewoon, want het is gewoon niemand durft zijn bek nog open te trekken en ja het is gewoon iedereen voor zichzelf en als Nederland een keer kut voetbalt, dan is het ineens een kut-elftal en als het ineens goed gaat, staat iedereen te juichen. Ik sta altijd te juichen!” *Respondent K (ongeorganiseerd)*

“Ik vind niet dat ik deel ben van de Nederlandse samenleving omdat ik het idee heb dat ik (het klinkt heel stom om dat over mezelf te zeggen) het vaak beter weet dan veel

mensen. In deze maatschappij voel ik me er inderdaad een beetje buiten vallen.”
Respondent N (ongeorganiseerd)

Opvallend is dat veel respondenten aangeven zich ver van de stad af te voelen staan. De grote stad wordt gezien als een grote grijze massa, waar geen tijd is voor elkaar. Waar geld en individuele prestaties boven de belangen gaan die in een kleinere gemeenschap centraal staan.

Attitude ten aanzien van rechtsextremisme

De respondenten geven aan wel enigszins te begrijpen waarom sommige individuen radicaliseren, maar geven tegelijkertijd aan zelf niet zo te handelen. Voor de meeste respondenten geldt dat voor zover zij zichzelf als radicaal hebben gezien, dat verleden tijd is en dat zij gematigder zijn geworden doordat zij een meer “volwassen” kijk op dingen hebben gekregen.

“Ik denk dat het gewoon te maken heeft met wat mensen meemaken. Bijvoorbeeld die kameraad van mij die wel rechtsradicaal is. Die geef ik groot gelijk, want ik heb het wel meegemaakt dat wij werden vastgehouden en dat hij door een bende Marokkanen in elkaar werd geslagen. Omdat hij een kale kop had. Nederlanders hebben het zelf moeilijk en krijgen zelf geen hulp. Maar zien wel hoeveel er gedaan wordt voor buitenlanders.” *Respondent L (ongeorganiseerd)*

“Ik denk dat dat heel vaak door de regering zelf komt. Bijvoorbeeld door bepaalde regeltjes en dat wordt opgelegd dat je niet mag roken in het café. Heel veel mensen gaan daar toch rebels op reageren, vanwege die mensen die het land regeren.”
Respondent N (ongeorganiseerd)

“Je wordt rechtsextremist als je elke dag in elkaar wordt getrapt en die beelden op tv ziet. Als dat ook nog eens wordt versterkt door je vriendengroep, dan begrijp ik best dat je dat wordt, vooral als je nog jong bent. Dan ga je daar echt in geloven en dan voel je je daar ook weer sterker door omdat je je goed voelt en omdat je een doel hebt, zeg maar weet je. Dus dan begrijp ik dat best dat je extremistisch wordt of radicaal. Maar als je opgroeit in een normale omgeving waar eerlijk tegen elkaar gepraat wordt en waar ouders een goeie controle over je hebben dan word je nooit radicaal of extremistisch, daar ben ik heilig van overtuigd. Als je een fatsoenlijke opvoeding krijgt van je ouders en gewoon openstaat in het leven, dan word je nooit radicaal.” *Respondent K (ongeorganiseerd)*

De georganiseerde jongeren bestempelen zichzelf expliciet als radicaal en zien dat als een positieve eigenschap. “Niet extreem, wel radicaal” is hun credo. Wat wil zeggen dat ze de maatschappij om hun heen als zo verwerpelijk ervaren, dat hun antwoord in vormen van actie daardoor gerechtvaardigd wordt. In hun optiek rechtvaardigt het doel de middelen.

“Ik zie mij als radicaal, ik ben bereid om alles te geven. Daarom wel radicaal, niet extreem.” *Respondent B (georganiseerd)*

Bereidheid tot gebruik van geweld

De respondenten lijken allen van actie te houden. Wel verschillen de respondenten in de bereidheid om geweld te gebruiken. Jongeren in fluïde netwerken vinden geweld als verdediging of vergeldingsmiddel doorgaans rechtvaardig maar behouden hier toch een bepaalde reserve. Andere respondenten geven aan *in principe* (bepaalde situaties zijn

uitzonderingen) niet positief over het gebruik van geweld te denken. Sommigen hebben hier wel ervaringen mee.

"Ik had drie keer mot gehad met een Turkse collega. Toen ben ik hem op een gegeven moment echt gewoon naar zijn keel gevlogen. Hij kreeg het gewoon terug van mij. Ik zou dat niet snel herhalen. Ik denk dat ik dan wel beter ga nadenken. Want je werkt jezelf zo alleen maar in de problemen." *Respondent G (ongeorganiseerd)*

"Ja, kijk over radicalisering. Die burgemeester hier. Als ik echt iets heel radicaals zou willen doen, dan zou ik echt zijn kop af willen snijden Ja echt. Dat meen ik serieus. Serieus, da's ook ik heb wat ik al zeg: ik heb nooit iemand pijn gedaan, maar als ik het mocht. Als de hele wereld zou zeggen: 'Doe maar'. Dan zou ik het doen hoor, echt. Ik zou hem echt zijn kop afsnijden." *Respondent K (ongeorganiseerd)*

Jongeren aangesloten bij Voorpost zeggen juist dat er beperkingen zitten aan hun actiebereidheid. Deels ligt dat ook besloten in hun motto "niet extreem, wel radicaal". De respondenten geformeerd in een organisatie "doen" wel graag iets, maar vooral in de vorm van vreedzame demonstraties of andere acties zoals folders uitdelen.

"Ik ben natuurlijk nou vooral veel aan thuis gebonden. Mijn kind gaat natuurlijk voor alles. Eigen volk eerst, ja, maar ik probeer ook vooral vanuit thuis te bedenken van wat zou ik hier nou toch nog kunnen doen. Ik zou sowieso niet veroorzaken dat andere mensen gewond raken door mijn sterke wil en mening. Ik bedoel, dan heb je gewoon de makkelijkste weg gekozen en ik denk dat je dan niet echt je doel bereikt maar eerder veel verder van huis bent. Mensen stellen een folder met informatie veel meer op prijs dan als stenen door de ruit gaan gooien." *Respondent C (georganiseerd)*

De respondenten in fluïde netwerken associëren geweld als toepassing voor het krijgen van hun zin met terrorisme en verwijzen daarvoor dikwijls naar het gedrag van Al Qaida. "Geweld en terreur dat doen de moslims maar." De respondenten in extreemrechtse organisaties, zeggen geweld wel toe te willen passen als de tijd rijp is.

"Ik vind terrorisme een vorm van extremisme, ik vind het een exces. Terrorisme zou alleen gerechtvaardigd zijn als er geen enkele andere oplossing meer is. Als alles, alle hoop verloren lijkt, alleen dan. Dan zou ik ook bereid zijn om materieel terrorisme toe te passen, levensbedreigend terrorisme niet. Ik zou bereid zijn om als echt alle hoop verloren is dat torentje van de minister-president dat plat te leggen, of de ruiten van het koninklijk huis in te gooien. Prima zolang er maar geen mensen in de buurt zijn, geen levens bedreigd worden. Ik vind dat je de staat mag bevechten. Alleen wel met gepaste mate." (...) *Respondent B (georganiseerd)*

Sociaal-psychologische factoren

Ervaren onrechtvaardigheid

Terugkerend thema is dat de respondenten niet alleen allochtonen als een *outgroup* zien, maar dat linkse of concurrerende rechtse organisaties hen tevens bezighouden, en dat zij vaak vinden dat die andere organisaties meer mogen.

"Als je links bent dan word je meestal veel beter behandeld. Als je ergens komt en je bent rechts, dan mag je ergens wel gaan werken. Maar als je extremer dan een beetje

rechts bent, kom je er niet te werken omdat er heel veel buitenlanders werken.”
Respondent G (ongeorganiseerd)

“Je komt op straat om te demonstreren, om je mening te laten horen, en dan komen altijd van die linkse flikkers die je tegenwerken zodat jij niet je mening normaal kan uitbrengen. Je zal ook nooit zien dat linksen zich misdragen en dat links wordt opgepakt.” *Respondent D (georganiseerd)*

De respondenten die Lonsdale dragen of hebben gedragen hebben geven aan erg veel last te hebben van negatieve vooroordelen. Dat heeft ertoe geleid dat vrijwel geen respondent nog Lonsdale kleding draagt.

“In Zoetermeer zijn ze toen heel hard bezig geweest om toen Lonsdale jongeren aan te pakken. Ze werden gewoon allemaal aangepakt en er werd heel veel op ze gelet en was er niet veel vrijheid meer.” *Respondent C (georganiseerd)*

Alle jongeren voelen dat ze worden aangesproken op hun identiteit. Door de politiek en de media voelen de jongeren zich gestigmatiseerd. De jongeren menen te makkelijk als ‘Lonsdalers’ en racist of rechtsextremist te worden afgeschreven. Dat geldt zowel voor jongeren aangesloten bij formaties, als jongeren in fluïde netwerken.

“Er is puur en alleen door de media wijsgemaakt dat iedereen die daar zit, extreemrechts is, geweld pleegt en vandalistisch is en weet ik veel wat. En dan denk ik dat bepaalde groepen inderdaad tegenover elkaar staan, maar dat dat ook wel mede door de media komt en door de gemeente. Het is zo dat er 10 echt diehard racist waren en een heel aantal die er een beetje achteraan liepen met Lonsdale. Maar er zaten ook gewoon 200 a 300 mensen die er echt niks mee te maken hadden, die echt PvdA'er waren, weet je wel en al die mensen zijn in gevaar gebracht door de uitspraken door de politiek in de media. Dan denk ik, ja, groepen staan tegenover elkaar, maar mede door de media en politiek.” *Respondent K (georganiseerd)*

Jongeren aangesloten bij georganiseerd extreemrechts ervaren dit stigma ook. Zij zien dat juist als reden om de fluïde netwerken, de gematigde Lonsdalers met hun radicalere voorkomen, buiten de deur te houden.

“Ik zelf vind dat heel erg belangrijk. Ik denk dat als je klaagt dat je er buiten geplaatst wordt door media of dat ze je extreem noemen dat je er dan voor moet zorgen dat ze zo min mogelijk punten hebben om je erbuiten te plaatsen en dat je ook wel echt je best doet om je in de maatschappij te betrekken. Daarom denk ik dat het ook belangrijk is om je netjes en normaal te kleden.” *Respondent B (georganiseerd)*

Relatieve deprivatie

Vrijwel alle respondenten geven aan het goed te hebben in Nederland, voldoende mogelijkheden te zien voor hun eigen leven en plannen te hebben voor opleiding of baan. Toch geven ze tevens aan waar te nemen dat anderen, voornamelijk allochtonen maar soms ook algemeen gericht op het sociale zekerheidsstelsel in Nederland, het beter hebben in Nederland.

“En toen met het huisje ook, ik heb drie jaar heb ik ingeschreven gestaan voor een woning. Er komt een buitenlander en een familie en een gezin en die krijgen wel een

huis. Terwijl ik boven in stond in die lijst, hun kregen die. Waarom weet ik niet.”
Respondent F (georganiseerd)

Discriminatie

Naast de negatieve vooroordelen waarmee respondenten zich geconfronteerd voelen, ervaren een aantal ook expliciet dat niet de outgroup maar juist zij worden gediscrimineerd. Van de gematigde jongeren in de fluïde netwerk tot de activisten bij de organisatiestructuren waren die mening toegedaan.

“Wat ook is, ze voelen zich racistisch behandeld of gediscrimineerd. Ik denk dat het wel bijna zo ver begint te komen dat wij blanken worden gediscrimineerd, want je mag nog geen fout woordje meer zeggen tegen hun of je bent discriminerend bezig. En hun kunnen zo zeggen: blanke of kaaskop noem maar op.” *Respondent K (ongeorganiseerd)*

“Kerkklokken mogen niet meer luiden bij ons in het dorp omdat mensen zich er aan storen. Maar de imam mag wel van de minaret afschreeuwen. Dan begin ik er sterke problemen mee te krijgen. Voorrang willen bij de Nederlanders dat zie je ook vooral. Waar je ook kijkt. Je ziet het in de supermarkt. Een islamitische vrouw die niet achter een Nederlandse man wil wachten. Of een islamitische vrouw die niet geholpen wil worden door een Nederlandse mannelijke arts, dan hoop ik dat ze een dodelijke ziekte heeft en dat ze geen keuze heeft of dat ze inderdaad voor haar eigen dood kiest.”
Respondent B (georganiseerd)

“In mijn stamkroeg word ik beter behandeld dan een moslim die er binnenkomt, dat is gewoon zo. Maar bijvoorbeeld op het werk, dan wordt een islamiet over het algemeen beter behandeld omdat zij de mogelijkheid hebben om meteen te beginnen te schreeuwen dat zij worden gediscrimineerd. En in het ziekenhuis krijgen ze soms voorrang als ze maar roepen dat ze gediscrimineerd worden. Dan word je als etnisch Nederlander minder behandeld als een vreemdeling en dat is helemaal fout.”
Respondent B (georganiseerd)

“Stel dat wij hier buiten ’s avonds met een groep staan. Buiten biertje drinken, doordeweeks doen we dat echt vaak. Werden wij aangesproken door de politie. We mogen er niet staan. Iets verderop staat een groep Marokkanen en die staan hier elke avond en er wordt niks van gezegd. Hun kunnen gewoon doen wat ze willen en Nederlandse jongeren mogen dat niet. Dus eigenlijk worden wij gediscrimineerd.”
Respondent F (georganiseerd)

Onzekerheid

Volgens Gielen hebben radicalen hun gedachtegoed nodig om onzekerheid over hun identiteit weg te nemen.¹⁵⁵ Dit volgt ook uit het onderzoek van Hogg¹⁵⁶ en van Kruglanski¹⁵⁷ dat

¹⁵⁵ Gielen, A.J. (2008) *Radicalisering en identiteit. Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Aksant.

¹⁵⁶ Hogg, M. A. (2004). Uncertainty and extremism: Identification with high entativity groups under conditions of uncertainty. In: V. Yzerbyt, Judd, C. M., & Corneille, O. *The Psychology of Group Perception: Perceived Variability, Entativity, and Essentialism*. New York: Psychology Press: 401-418.

bepaalde groepen en ideeën aantrekkelijker zijn wanneer iemand zich onzeker voelt. Dit komt bij onze respondenten niet heel sterk naar voren. Wel vertellen enkele respondenten over ervaringen die met onzekerheid te maken zouden kunnen hebben.

“Ik weet dat ik er zelf ook niet echt sierlijk uitzie dus [laat zijn buik zien]. Ik weet dat ik zelf ook een vaag jongetje ben, dat ik gewoon de verkeerde antwoorden geef op bepaalde momenten en dat komt bij de meeste mensen gewoon bij het verkeerde keelgat en dan eh... ja...” *Respondent G (ongeorganiseerd)*

Eén respondent geeft expliciet aan dat zij zeer verlegen is en dat enkel het actievoeren voor Voorpost haar minder verlegen maakt.

“Als je met een groep bent en je gaat bijvoorbeeld handtekeningen verzamelen vanwege een drugsband of een afkickkliniek dan geeft dat je een bepaalde status.” *Respondent C (georganiseerd)*

Ervaren groepsdreiging

Er wordt door de respondenten groepsdreiging ervaren door de aanwezigheid van moslims in Nederland, door de aanwezigheid van allochtonen, maar ook door de aanwezigheid van extreemlinkse organisaties en door de gematigde politieke partijen “die de grenzen van Nederland open houden”.

De respondenten vrezen vooral dat moslims zich niet aan gaan passen aan de Nederlandse cultuur en dat ze de Nederlanders gaan domineren. Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen de aanwezigheid van Marokkaanse jongeren in Nederland en de aanwezigheid van bijvoorbeeld de islam. De jonge materialistische Marokkaan die een keer bidt per week omdat het van zijn ouders moet is dezelfde moslim als zijn opa die een vrome imam is. Het zijn dezelfde onderdelen van een groot fenomeen dat de Nederlandse cultuur als het ware wil opslokken. Juist group threat is daarmee onvoorwaardelijk aanwezig bij iedereen in de onderzochte groep.

“Ik vind Marokkanen absoluut bedreigend. Van vroeg af aan, worden wij allemaal normen en waarden aangeleerd en ik denk hun niet, want dat hebben ze niet. En dat vind ik intimiderend.” *Respondent L (ongeorganiseerd)*

“De meeste moslims hebben volgens mij wel zoiets van willen heersen, niet delen. Terwijl wij wel willen delen en heel veel al hebben gedeeld.” *Respondent K (ongeorganiseerd)*

“Ik ben niet bang voor moslims. Ik ben alleen bang dat het op een gegeven moment misschien te laat is. En dat je zo'n groot deel van je cultuur kwijt bent geraakt. Dat het heel moeilijk wordt om weer terug te halen.” *Respondent B (georganiseerd)*

“Ik zie moslims niet als een probleem, ik zie ze als een bedreiging van onze identiteit.” *Respondent A (georganiseerd)*

¹⁵⁷ Kruglanski, A. W. (1989) *Lay Epistemics and Human Knowledge: Cognitive and Motivational Bases*. New York: Plenum.

“Het is te veel en ze nemen overmacht en van kinderen nemen zijn ze ook niet echt vies. Nederlanders kijken toch meer van het budget, van wij kunnen wel twee kinderen op laten groeien en dan redden we het niet meer. Bij hun schijnt het niet zoveel uit te maken. Als er vier kunnen eten, dan kunnen er waarschijnlijk ook acht eten. Nee, het raakt echt vol en dat vind ik best wel erg. Ik denk ook op den duur dat de blanke populatie, dat we gewoon ook echt aan het uitsterven zijn.” *Respondent C (georganiseerd)*

4.3 Samenvatting en conclusie

Er zijn gesprekken gehouden met tien moslimjongeren en met veertien rechtse jongeren. Gezien het kleine aantal respondenten is voorzichtigheid geboden in de interpretatie van de huidige bevindingen. Ook moet geconstateerd worden dat in ieder geval sommige van de respondenten waarschijnlijk slechts gematigd radicaal genoemd kunnen worden.

Binnen de groep moslimjongeren is een onderscheid te maken tussen bekeerlingen en “herborenen”. Binnen de groep autochtone nationalistische jongeren is een onderscheid te maken naar jongeren binnen nationalistische organisaties en jongeren in lossere jongeren netwerken (zoals de zogenaamde (ex-)“Lonsdale-jongeren”). Binnen de groep moslimjongeren geven bekeerlingen en herborenen nagenoeg dezelfde antwoorden. Binnen de groep rechtse jongeren is het verschil tussen georganiseerd en ongeorganiseerd groter: de groep als geheel is meer gevarieerd.

Attitudes

Over de attitudes van de respondenten ten aanzien van onderwerpen relevant voor radicalisering en terrorisme kan het volgende worden opgemerkt:

De attitudes die de jongeren hebben ten aanzien van radicalisme en terrorisme alsmede hun eigen inzichten in radicaliseringprocessen verschillen sterk tussen de verschillende groepen en tussen de individuele jongeren. Dit benadrukt nog eens extra hoe grillig het proces van radicalisering is.¹⁵⁸

De jongeren houden zich erg bezig met hoe het leven eruit zou moeten zien, ook voelen zij zich sterk betrokken bij wat er om hen heen speelt. Bij de moslimjongeren komt in het algemeen wel een bewustere houding naar voren in hoe zij in het leven staan en hoe zij dit vorm proberen te geven met de islam als leidraad. Hun gedachtegoed is in die zin sterker bepalend voor hoe zij hun leven leiden en is vooral concreter op gebied van hoe zij zich zouden moeten gedragen. De rechtse jongere—en dan met name de jongere die zichzelf niet tot een organisatie rekent—gunt zichzelf een lossere manier van in het leven staan waarbij drank en/of drugs ook zeker een rol spelen.

Rechtsextremistisch gedachtegoed is lastiger te vatten onder één noemer; er is veel variatie en de jongeren verschillen sterk in wat zij belangrijk vinden en wat niet. "Nationalistisch" is wellicht het beste label wat op de gehele groep geplakt kan worden.

De houding ten aanzien van de Nederlandse overheid is gematigd, al blijkt geen van de jongeren veel vertrouwen te hebben in de overheid. Nederland wordt volgens onze

¹⁵⁸ Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161-169.

respondenten op een verkeerde manier geregeerd en de politiek is incompetent in de ogen van deze jongeren. Opvallend is dat zowel moslimjongeren als rechtsextremistische jongeren aangeven last van stigmatisering door de media te maken te hebben. Voor moslimjongeren is dit een reden om te overwegen in de toekomst naar een ander land te emigreren waarin zij zich beter op hun plaats zullen voelen. Bij voormalig zogenaamde “Lonsdale-jongeren” heeft dit ertoe geleid dat zij ervoor kiezen geen Lonsdale kleding meer te dragen.

Sociaal-psychologische variabelen

Wat betreft de sociaal-psychologische factoren die ten grondslag kunnen liggen aan attitudes en radicaal of terroristisch gedrag kan het volgende worden opgemerkt:

Onrechtvaardigheid speelt zeker een rol. Relatieve deprivatie ook, al geven jongeren aan voldoende individuele kansen en mogelijkheden te zien, maar groepsdeprivatie wordt wel ervaren: zij ervaren dat hun groep wordt achtergesteld ten opzichte van andere groepen (al leggen enkele moslimrespondenten hiervoor ook de verantwoordelijkheid bij de eigen groep). Stigmatisering en discriminatie lijkt bij zowel moslimjongeren als rechtse jongeren in gelijke mate te worden ervaren.

Onzekerheid komt onvoldoende naar voren in de gesprekken om hier een duidelijke rol te ontdekken in verschillende aspecten van radicalisering. Dat blijft ook lastig in een interviewsetting: het is vervelend om openlijk over de onzekerheid die je ervaart te praten. En vaak zullen juist de individuen die slecht tegen onzekerheid kunnen dit onderwerp vermijden of ontkennen.

Groepsdreiging komt zeker naar voren in de gesprekken met moslimjongeren en autochtone rechtse jongeren. Een enkele moslimrespondent geeft aan dat de overheid gericht bezig is de moslimgemeenschap te bestrijden. In vergelijking hiermee speelt bij de autochtone rechtse jongeren groepsdreiging een grotere rol. Zij ervaren veel symbolische dreiging in de bedreiging van de Nederlandse identiteit door de aanwezigheid van andere culturen in Nederland. Zo zijn vrijwel alle autochtone rechtse respondenten uitgesproken negatief over de aanwezigheid van moskeeën die in het straatbeeld verrijzen en keuren een aantal respondenten “gemengde relaties” ook sterk af. Daarbij komt dat deze dreiging ook wordt waargenomen aan de hand van het aantal kinderen dat wordt geboren binnen de moslimgemeenschap.

De groep moslimjongeren en de groep rechtse jongeren verschillen in kenmerken als opleidingsniveau en etniciteit. Het is lastig precieze uitspraken te doen over de rol van deze factoren in radicaliseringprocessen. Het lijkt dat een laag opleidingsniveau jongeren kwetsbaar maakt voor gevoelens van relatieve deprivatie; dit wordt vaker genoemd bij de rechtse respondenten. Dat gezegd hebbende, veel jongeren lijken in hun persoonlijke leven voldoende mogelijkheden te zien op het gebied van opleiding en werk. De relatieve deprivatie wordt vooral collectief waargenomen en ligt hiermee dicht tegen ervaren groepsdreiging aan, dat ook sterker door rechtse jongeren lijkt te worden waargenomen. Het doen van uitspraken over de invloed van demografische kenmerken in dergelijke processen blijft echter een riskante bezigheid gezien het geringe aantal respondenten in het huidige onderzoek.

Inzichten van jongeren zelf

Over de inzichten die jongeren zelf hebben over radicalisering, welke factoren daartoe bijdragen, en welke alternatieven zij zien kan het volgende opgemerkt worden:

De jongeren keuren vrijwel allemaal expliciet terrorisme af. Wel geven ze aan te begrijpen hoe het proces waardoor iemand terrorist wordt, eruit ziet. Hiervoor worden verschillende redenen genoemd. Moslimjongeren zoeken vooral interne oorzaken—binnen de groep moslims: dit zijn onwetendheid, onvoldoende kennis van de islam en af en toe wordt de combinatie met frustratie door stigmatisering in de media of onderdrukking door “het westen” genoemd. De moslimjongeren zijn allen expliciet tegen geweld; geweld lijkt niet overeen te komen met het gedachtegoed dat zij aanhangen. Rechtsextreme jongeren lijken de oorzaken vooral extern te zoeken, al geven zij ook aan dat zijzelf door het ouder worden en “volwassen” worden minder snel zo’n proces zouden doorlopen. Redenen als gepest of “in elkaar geslagen” worden door “buitenlanders” zou volgens hen de belangrijkste kunnen zijn om uiteindelijk rechtsextremistisch geweld te gebruiken. Zelf geven sommige van deze respondenten aan wel eens geweld te hebben gebruikt, maar dat dit voor hen geen gewoonte is en ze dit liever ook niet doen.

Hoofdstuk 5. Algemene conclusies

In dit rapport wordt bestudeerd waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme. In het bijzonder bestuderen we hoe in Nederland levende jongeren van 13 tot 21 jaar denken over moslimradicalisme en over rechtsextreme ideeën.

In paragraaf 3.7 zijn uitgebreide conclusies getrokken uit de bevindingen van de door ons uitgevoerde internetsurvey. Daarnaast zijn in paragraaf 4.3 conclusies getrokken over de gehouden interviews met meer radicale jongeren. In aanvulling op deze twee paragrafen worden in het huidige hoofdstuk enkele algemene conclusies getrokken:

Theoretisch model

Demografische kenmerken verklaren gedeeltelijk of jongeren positieve attitudes hebben over onderwerpen die te maken hebben met radicaal gedrag. Deze kenmerken betreffen onder meer opleiding, sekse, leeftijd, of men wel of niet een religie aanhangt, en etnische en culturele achtergrond. Echter, er bestaat geen objectief demografisch beeld van "de" jongere die radicaliseert. Wil goed begrepen worden waarom en wanneer jongeren radicaliseren en/of sympathie voor terroristisch geweld ontwikkelen, dan dient er zorgvuldig aandacht te moeten worden geschonken aan hoe de situatie wordt waargenomen door de jongeren in kwestie. Hieraan schenkt dit rapport aandacht.

Het sociaal-psychologische model dat in Hoofdstuk 2 is gepresenteerd (zie Figuur 2.1, p. 9) wordt grotendeels ondersteund in onze onderzoekingen (zie Hoofdstuk 3 en 4). Dat wil zeggen, waargenomen onrechtvaardigheid speelt een belangrijke rol in het radicaliseringsproces van jongeren. Heeft een jongere het idee dat zijn/haar groep op een onrechtmatige wijze wordt achtergesteld ten opzichte van andere groepen, en/of voelt de jongere zich op een oneerlijke manier bejegend in de samenleving, dan kan dit een belangrijke aanleiding zijn tot het krijgen van radicalere denkbeelden. Jongeren kunnen dan onder meer positiever oordelen over inhoudelijke aspecten van radicale gedachtegoeden, Nederlandse autoriteiten als minder legitiem ervaren, zich meer met hun groep afzetten tegen andere groepen in de samenleving ("wij-zij" denken), zich superieur voelen ten opzichte van anderen, en zich minder betrokken voelen bij de Nederlandse maatschappij.

Wanneer deze gevoelens van onrechtvaardigheid optreden kan dit er gemakkelijk toe leiden dat mensen boos worden op de maatschappij, en deze negatieve emoties kunnen zich gemakkelijk vertalen in intenties tot en daadwerkelijk vertonen van gewelddadig en anderszins kwetsend gedrag. Daarnaast speelt in radicaliseringsprocessen ook een belangrijke rol of mensen sterk emotioneel reageren op onzekerheden die zij tegenkomen in de moderne samenleving, en ook of zij het idee hebben dat de groep waar zij lid van zijn door andere groepen wordt bedreigd.

Internetsurvey

Om het model te toetsen dat in Hoofdstuk 2 werd beschreven is een internetsurvey afgenomen onder 1341 Nederlandse jongeren. Hoofdstuk 3 beschrijft dit onderzoek. In de internetsurvey zijn zes verschillende aspecten van moslimradicalisme en rechtsradicalisme geïnventariseerd. Twee van deze aspecten (het inhoudelijk radicale gedachtegoed en de attitude ten aanzien van de betreffende vorm van radicalisme) verschillen tussen moslim- en rechtsradicale groepen. Daarom werden twee groepen in de steekproef afzonderlijk beschreven: de groep moslimjongeren waarin moslimradicalisering wordt bestudeerd en de groep niet-moslimjongeren waarin rechtsradicalisering wordt bestudeerd.

De gebruikte methode van steekproeftrekking zorgt ervoor dat geen zuivere beschrijving van de gehele groep Nederlandse jongeren in de leeftijd 13-21 jaar gegeven kan worden. Voorzichtigheid bij het interpreteren van de resultaten is daarom geboden. De steekproeftrekking heeft echter geen consequenties voor het analyseren van bestaande verbanden in de steekproef.

In totaal hebben 1341 jongeren (753 jongens en 588 meisjes) de gehele vragenlijst ingevuld. Zij hadden een gemiddelde leeftijd van 16.7 jaar.

Moslimradicalisering is bestudeerd bij de 131 respondenten die aangaven moslim te zijn. Er zijn 6 verschillende aspecten van moslimradicalisering gemeten: politiek islamitisch gedachtegoed, waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten, “wij-zij” denken, superioriteitsgevoelens, betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving, en de attitude ten aanzien van moslimradicalisme.

Rechtsradicalisering is bestudeerd bij de 1210 respondenten die aangegeven hebben geen moslim te zijn. Er zijn 6 verschillende aspecten van rechtsradicalisering gemeten: rechtsradicaal gedachtegoed, waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten, “wij-zij” denken, superioriteitsgevoelens, betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving en de attitude ten aanzien van rechtsextremisme.

Het volgende kan geconcludeerd worden over het door in Hoofdstuk 3 getoetste model en met name de rol van *sociaal-psychologische variabelen* in radicaliseringsprocessen:

Onrechtvaardigheid speelt een belangrijke rol in de reacties van jongeren en hun attitude en houding ten opzichte van moslim- en rechtsradicalisering. Vooral het als groep achtergesteld worden (groepsdeprivatie) speelt een belangrijke rol. Zowel radicale moslimjongeren als rechtse jongeren ervaren dat hun groep wordt achtergesteld ten opzichte van andere groepen, al leggen enkele moslimrespondenten hiervoor ook de verantwoordelijkheid bij de eigen groep. Een lager opleidingsniveau maakt jongeren kwetsbaarder voor gevoelens van relatieve deprivatie.

Onzekerheid speelt ook een rol, maar minder sterk dan op basis van eerder uitgevoerd onderzoek aangenomen mocht worden. Misschien speelt hierbij een rol dat het voor jongeren moeilijk kan zijn om open toe te geven dat zij onzeker over zichzelf zijn of om te erkennen dat zij persoonlijke onzekerheid emotioneel bedreigend vinden.

Groepsdreiging (het als groep bedreigd worden door andere groepen in de samenleving) speelt ook een rol. Sommige moslimrespondenten, maar niet veel, geven aan dat de overheid gericht bezig is de moslimgemeenschap te bestrijden. Vooral bij autochtone rechtse jongeren speelt groepsdreiging een grote rol. Zij ervaren veel symbolische dreiging ten aanzien van hun Nederlandse identiteit door de aanwezigheid van andere culturen in Nederland.

Over de in Hoofdstuk 3 en 4 bestudeerde attitudes ten aanzien van *geweld en terrorisme* kan het volgende geconcludeerd worden:

Zowel moslimjongeren als autochtone rechtse jongeren keuren vrijwel allemaal expliciet terrorisme af. Wel geven meer radicale jongeren in onze interviews aan te begrijpen hoe het proces waardoor iemand terrorist wordt, eruit ziet. Moslimjongeren zoeken de oorzaken

daarbij vooral binnen hun eigen groep (b.v. onwetendheid of onvoldoende kennis van de islam), maar soms wordt ook onderdrukking door “het westen” genoemd. Rechtsextreme jongeren lijken de oorzaken vooral buiten hun groep te zoeken en de oorzaken meer in vervelende ervaringen met “buitenlanders” te zoeken.

Politiek islamitisch gedachtegoed blijkt niet samen te hangen met de bereidheid van moslimjongeren om geweld te gebruiken. Ook het onderschrijven van inhoudelijke aspecten van rechtsextrem ideologisch gedachtegoed blijkt niet samen te hangen met de intentie tot het vertonen van rechtsextrem geweld. Wel blijken alle jongeren (zowel moslimjongeren als niet-moslim jongeren) sterker bereid te zijn gewelddadig gedrag te vertonen wanneer zij de Nederlandse autoriteiten als minder rechtvaardig (minder legitiem) beschouwen en wanneer zij meer afstand ervaren en zich superieur wanen ten opzichte van andere groepen.

Onrechtvaardigheid en gedrag ten opzichte van andere groepen spelen een dus een belangrijke rol in radicaliseringsprocessen. Dit lijkt aan te geven dat mocht het zo zijn dat mensen radicaal of zelfs terroristisch gedrag gaan vertonen dat dan onrechtvaardigheid (en met name achtergesteld worden als groep ten opzichte van andere groepen) en de vijandige relatie die groepsleden ervaren ten opzichte van andere groepen in de samenleving kernfactoren kunnen zijn. Onderzoek en beleid zou zich dus met name op onrechtvaardigheid ten opzichte van groepen in de samenleving kunnen richten en de vijandige relatie tussen groepen in de Nederlandse samenleving die hiervan het gevolg kan zijn.

Interviews

Aansluitend op de grootschalige kwantitatieve internetsurvey die in Hoofdstuk 3 werd beschreven is een kleinschaliger kwalitatief onderzoek uitgevoerd. Dit kwalitatieve onderzoek beschrijft meer extreme meningen van jongeren over de radicale islam en extreem rechts. Hiertoe zijn 10 relatief radicale moslimjongeren en 14 relatief rechtse jongeren geïnterviewd. Hoofdstuk 4 beschrijft de resultaten van deze interviews in de vorm van illustratieve uitspraken die door de respondenten gedaan zijn en die de gevonden resultaten uit Hoofdstuk 3 verder onderbouwen of nader kwalificeren.

Gegeven het kleine aantal respondenten is voorzichtigheid geboden in de interpretatie van de bevindingen. Ook moet geconstateerd worden dat in ieder geval sommige van de respondenten waarschijnlijk slechts gematigd radicaal genoemd kunnen worden.

Opvallend is dat zowel binnen de groep radicale moslimjongeren als binnen de groep extreemrechtse jongeren sterke verschillen zijn. Ook valt op dat tussen de twee groepen radicaliseringsprocessen anders lijken te verlopen. Bij de radicale moslimjongeren komt in het algemeen een bewustere houding naar voren in hoe zij in het leven staan en hoe zij dit vorm proberen te geven met de Islam als leidraad. Hun gedachtegoed is in die zin sterker bepalend voor hoe zij hun leven leiden en is vooral concreter op gebied van hoe zij zich zouden moeten gedragen. De rechtsextreme jongeren gunnen zichzelf een lossere manier van in het leven staan waarbij drank en/of drugs ook zeker een rol spelen. Rechtsextremistisch gedachtegoed is lastiger te vatten onder één noemer, er is veel variatie en de jongeren verschillen sterk in wat zij belangrijk vinden en wat niet. Nationalistisch is wellicht het beste label wat op de gehele groep geplakt kan worden.

De houding ten aanzien van de Nederlandse overheid bij beide groepen is gematigd, al blijkt geen van de jongeren veel vertrouwen te hebben in de overheid. In de ogen van deze (radicale) jongeren wordt Nederland op een verkeerde manier geregeerd en de politiek is

incompetent. Opvallend is dat zowel moslimjongeren als rechtsextremistische jongeren aangeven last van stigmatisering door de media te maken te hebben.

Procedurele onrechtvaardigheid speelt zeker een rol in het radicaliseringsproces van de geïnterviewde jongeren. Relatieve deprivatie ook, in die zin dat de jongeren ervaren dat hun groep wordt achtergesteld ten opzichte van andere groepen in de samenleving (enkele moslimrespondenten leggen hiervoor ook de verantwoordelijkheid bij de eigen groep). Stigmatisering en discriminatie lijkt bij beide groepen in gelijke mate te worden ervaren.

In tegenstelling tot de bevindingen van het surveyonderzoek, komt onzekerheid onvoldoende naar voren in de interviews met radicale jongeren als zijnde een belangrijk element in hun radicaliseringsprocessen. Groepsdreiging komt zeker wel naar voren in de gesprekken met moslimjongeren. Bij de rechtsextreme jongeren speelt groepsdreiging ook een grote rol. Zij ervaren veel symbolische dreiging in de bedreiging van de nationale Nederlandse identiteit door de aanwezigheid van andere culturen in Nederland.

De geïnterviewde jongeren keuren vrijwel allemaal expliciet terrorisme af. Wel geven ze aan te begrijpen hoe het proces waardoor iemand terrorist wordt, eruit ziet. Hiervoor worden verschillende redenen genoemd. De radicale moslimjongeren zoeken vooral interne oorzaken—binnen de groep moslims—hiervan: dit zijn onwetendheid, onvoldoende kennis van de Islam en af en toe wordt de combinatie met frustratie door stigmatisering in de media of onderdrukking door “het westen” genoemd. Autochtone nationalistische jongeren zoeken de oorzaken vooral extern, al geven zij ook aan dat zijzelf door het ouder worden en “volwassen” worden minder snel zo’n proces zouden doorlopen. Redenen als gepest of “in elkaar geslagen” worden door “buitenlanders” zou volgens hen de belangrijkste kunnen zijn om uiteindelijk rechtsextremistisch geweld te gebruiken. Zelf geven sommige van deze respondenten aan wel eens geweld te hebben gebruikt, maar dat dit voor hen geen gewoonte is en ze dit liever ook niet doen.

Ten slotte

Concluderend en ter afsluiting zou in navolging van het in Hoofdstuk 2 gepresenteerde model kunnen worden geopperd dat sympathie voor moslim- of rechtsradicaal gedachtegoed met name dan een grote kans van ontstaan heeft wanneer fundamentele aspecten omtrent de levenssituatie van de jongere en zijn/haar groep door hem/haar als onrechtvaardig wordt waargenomen. Samen met gevoeligheid voor onzekerheid en ervaren groepsbedreigingen kan dit gemakkelijk leiden tot extern gerichte negatieve emoties zoals boosheid en intenties tot en daadwerkelijk verrichten van radicaal en gewelddadig gedrag.

Voor het nagaan van de invloed van onrechtvaardigheid, onzekerheid en groepsdreiging op daadwerkelijk radicaal en terroristisch gedrag zijn andere onderzoeksmethoden noodzakelijk. Hierbij dient een duidelijke afstemming plaats te vinden tussen wensen van beleidsmakers en de mogelijkheden van wetenschappelijke onderzoekers. De psychologie van onrechtvaardigheid¹⁵⁹ en groepsgedrag¹⁶⁰ lijkt belangrijke aanknopingspunten te bieden om radicaliseringsprocessen en terrorisme beter te begrijpen.

¹⁵⁹ Zie bijvoorbeeld Bos, K. van den (2007). Procedurele rechtvaardigheid: Beleving bij burgers en implicaties voor het openbaar bestuur. In A. F. M. Brenninkmeijer, M. van Dam & Y. van der Vlugt (red.), *Werken aan behoorlijkheid: De Nationale ombudsman in zijn context* (pp. 183-198). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

¹⁶⁰ Zie bijvoorbeeld Meertens, R. W., Prins, Y. R. A. & Doosje, B. (2006). *In iedereen schuilt een terrorist: Een sociaal-psychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen*. Schiedam: Scriptum.

Meer in het algemeen lijkt het gewenst om zorgvuldige aandacht te besteden aan hoe objectieve sociale situaties worden waargenomen. Met deze gedragswetenschappelijke en sociaal-psychologische inzichten kan beter worden begrepen hoe Nederlandse jongeren zich gedragen en kan beleid hiertoe beter worden onderbouwd. Naast onzekerheid lijken met name waargenomen onrechtvaardigheid in de samenleving en de dreiging die andere groepen op groepsleden kunnen uitoefenen hierbij een belangrijke rol te spelen. Van deze inzichten kunnen beleidsmakers gebruiken maken om beter in te spelen op de processen die ertoe leiden dat mensen terrorist kunnen worden.

Bijlage 1. Codeboek

In deze bijlage staan de gebruikte kwantitatieve variabelen weergegeven. Deze variabelen zijn in de beschrijvende analyses gebruikt en/of in de analyses waarin het model wordt getoetst.

De betrouwbaarheid wordt weergegeven met de Cronbach's alfa. Dit is een maat voor de onderlinge samenhang van de items binnen een schaal en geeft dus aan of de meting voldoende consistent is. De verschillende schalen zijn geconstrueerd op basis van de voorwaarden dat de schaal a) inhoudelijk zinnig en b) voldoende betrouwbaar¹⁶¹ moet zijn.

Een Cronbach's alfa van kleiner dan .60 geeft aan dat de schaal onbetrouwbaar is en wordt niet geaccepteerd. In dit geval wordt er geen schaal geconstrueerd, maar worden enkele items uit de schaal gehaald en afzonderlijk gebruikt in de analyses. Een alfa tussen de .60 en .70 is redelijk betrouwbaar indien er, zoals in het huidige onderzoek, theoretische modellen worden getoetst. Een alfa groter dan .70 wordt als goed betrouwbaar gezien. Een schaal die redelijk betrouwbaar is, wordt geaccepteerd wanneer er geen mogelijkheden zijn om de betrouwbaarheid te verhogen (door items uit de schaal weg te laten).

Wanneer een schaal bestaat uit 2 items, wordt de samenhang tussen deze items weergegeven met de Pearson's r. Deze correlatie moet voldoende groot en significant zijn.

De volgende antwoordschaal wordt—indien anders vermeld—bij alle kwantitatieve vragen gebruikt:

1 = *helemaal mee oneens*

2 = *mee oneens*

3 = *niet mee oneens / niet mee eens*

4 = *mee eens*

5 = *helemaal mee eens*

¹⁶¹ Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill.

Variabele	Onderdeel	Items	Berekening	Waarden
leeftijd	demografisch kenmerk	Mijn leeftijd is (____ <i>jaar</i>)	gecategoriseerd naar verschillende waarden	1 = 12 - 15 jaar; 2 = 16 - 18 jaar; 3 = 19 - 21 jaar
seks	demografisch kenmerk	Ik ben (<i>man / vrouw</i>)		1 = man; 2 = vrouw
woonregio	demografisch kenmerk	Ik woon in (woonplaats (____))	gecategoriseerd naar regio ¹⁶²	1 = noord Nederland; 2 = oost Nederland;
stedelijkheid			gecategoriseerd naar stedelijkheid ¹⁶³	3 = west Nederland; 4 = zuid Nederland 1 = niet stedelijk 2 = weinig stedelijk 3 = matig stedelijk 4 = sterk stedelijk 5 = zeer sterk stedelijk
opleidingsniveau	demografisch kenmerk	1. Volg je een opleiding / zit je op school? (<i>ja / nee</i>) <u>–zo ja: dan door naar:</u> a. Welke opleiding doe je / op welk niveau zit je? 2. Heb je al een opleiding / school afgemaakt? <u>–zo ja: dan door naar:</u> a. Welke opleiding / school heb je afgemaakt? (____)	gecategoriseerd naar verschillende waarden ¹⁶⁴	1 = laag; 2 = middelbaar; 3 = hoog

¹⁶² Noord-Nederland = Groningen, Friesland, Drenthe; Oost-Nederland = Overijssel, Flevoland, Gelderland; West-Nederland = Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland; Zuid-Nederland = Noord-Brabant, Limburg

¹⁶³ Regionale Kerncijfers Nederland op 1 januari 2008 (CBS): *zeer sterk stedelijk* = 2500 en meer adressen/km²; *sterk stedelijk* = 1500-2500 adressen/km²; *matig stedelijk* = 1000-1500 adressen/km²; *weinig stedelijk* = 500-1000 adressen/km²; *niet stedelijk* = minder dan 500 adressen/km²

¹⁶⁴ Opleidingsniveau wordt hier bepaald door de opleiding met het hoogste niveau dat een jongere momenteel volgt of heeft afgerond (aangezien de respondenten in het huidige onderzoek enkel jongeren zijn, is deze definitie meer geschikt dan het opleidingsniveau enkel te baseren op het niveau van een afgeronde opleiding): *laag opleidingsniveau* = geen opleiding, vmbo, praktijkopleiding; *middelbaar opleidingsniveau* = havo, vwo, mbo; *hoog opleidingsniveau* = hbo, wo

geloof	demografisch kenmerk	1. Heb je een geloof? (<i>ja / nee</i>) <u>–zo ja: dan door naar:</u> a Welk geloof is dit? Rooms-Katholiek Nederlands Hervormd Gereformeerd Islam Anders, namelijk (___)	gecategoriseerd naar verschillende waarden	1 = christelijk; 2 = moslim; 3 = overig; 4 = niet
frequentie moskee-/kerkbezoek	demografisch kenmerk	Ga je regelmatig naar de kerk of de moskee?		1 = iedere dag; 2 = zo'n één keer per week; 3 = zo'n één keer per maand; 4 = zo'n één keer per halfjaar; 5 = zo'n één keer per jaar; 6 = nooit
etnische achtergrond eerste/tweede generatie allochtoon	demografisch kenmerk	1. Ik ben geboren in (<i>Nederland / ergens anders, namelijk</i> (___)) 2. Mijn vader is geboren in (<i>Nederland / ergens anders, namelijk</i> (___)) 3. Mijn moeder is geboren in (<i>Nederland / ergens anders, namelijk</i> (___))	gecategoriseerd naar etnische achtergrond ¹⁶⁵ gecategoriseerd naar eerste/tweede generatie allochtoon ¹⁶⁶	1 = autochtoon; 2 = Turkse achtergrond; 3 = Marokkaanse achtergrond; 4 = overig niet-westers allochtoon; 5 = westers allochtoon 1 = eerste generatie allochtoon 2 = tweede generatie allochtoon
(bij)baan	demografisch kenmerk	1. Heb je een baan (dit kan ook een bijbaantje zijn)? (<i>ja / nee</i>) <u>–zo ja: dan door naar:</u> a. Is dit een bijbaantje?	gecategoriseerd naar verschillende waarden	1 = bijbaan 2 = "echte" baan (niet op school); 3 = geen baan
Ervaren onrechtvaardigheid Cronbach's α	sociaal-psychologische factor	[In alle items die aan niet-moslimjongeren werden voorgelegd is "moslims" vervangen	Gemiddelde score op items	1-5 antwoordschaal (zie boven tabel)

¹⁶⁵ *Autochtoon* = beide ouders in Nederland geboren; *Turkse achtergrond* = (één van) de ouders in Turkije geboren; *Marokkaanse achtergrond* = (één van) de ouders in Marokko geboren; *overige niet-westerse achtergrond* = (één van) de ouders in niet-westerse gebieden behalve in Turkije en Marokko (Latijns-Amerika, Afrika, Suriname, de Nederlandse Antillen en Azië met met uitzondering van Indonesië en Japan) geboren; *westerse achtergrond* = (één van) de ouders in overige gebieden geboren

¹⁶⁶ *Eerste generatie allochtoon* = de jongere en minstens één van de ouders is niet in Nederland geboren; *tweede generatie allochtoon* = de jongere is in Nederland geboren, maar minstens één van de ouders is niet in Nederland geboren

= .90 voor
moslimjongeren en
.88 voor niet-
moslimjongeren

door “de groep waar
ik bij hoor”]

1. Ik denk dat ik in mijn leven hetzelfde behandeld word als iedereen.
(gehercodeerd)
2. Ik denk dat ik meestal eerlijk behandeld word.
(gehercodeerd)
3. Ik denk dat mensen in het algemeen goed naar mij luisteren.
(gehercodeerd)
4. Ik denk dat wanneer mensen beslissingen nemen over mij, zij dat altijd goed voorbereid doen.
(gehercodeerd)
5. Ik denk dat ik normaal gesproken rechtvaardig behandeld word.
(gehercodeerd)
6. Ik denk dat ik gewoonlijk met respect behandeld word.
(gehercodeerd)
7. Als ik het ergens niet mee eens ben krijg ik voldoende kans om mijn zegje te doen.
(gehercodeerd)
8. Ik denk dat als ik ergens klachten over heb er over het algemeen goed naar mijn mening wordt geluisterd.
(gehercodeerd)
9. Het maakt me boos als ik denk aan hoe ik word behandeld vergeleken met anderen in Nederland.
10. Ik denk dat ik het minder goed heb

- dan anderen in
Nederland.
11. Ik heb het gevoel
dat ik
gediscrimineerd
word.
 12. Als ik mezelf met
anderen in
Nederland
vergelijk, heb ik
het idee dat ik
oneerlijk word
behandeld.
 13. Ik denk dat ik niet
zoveel kansen krijg
als anderen in
Nederland.
 14. Ik denk dat ik
minder kan kopen
dan anderen in
Nederland.
 15. Het maakt me boos
als ik denk aan hoe
Moslims [de groep
waar ik bij hoor]
worden [wordt]
behandeld
vergeleken met
andere groepen in
Nederland.
 16. Ik denk dat
Moslims [de groep
waar ik bij hoor]
het minder goed
hebben [heeft] dan
andere groepen in
Nederland.
 17. Volgens mij
worden Moslims in
Nederland [wordt
de groep waar ik
bij hoor]
gediscrimineerd.
 18. Als ik Moslims [de
groep waar ik bij
hoor] met andere
groepen in
Nederland
vergelijk, heb ik
het idee dat wij
oneerlijk worden
behandeld.
 19. Ik denk dat mensen
die Moslim zijn [de
groep waar ik bij

		<p>hoor] niet zoveel kansen krijgen [krijgt] als anderen in Nederland.</p> <p>20. Ik denk dat mensen die Moslim zijn [de groep waar ik bij hoor] minder kunnen kopen dan anderen in Nederland.</p>		
onzekerheidsgevoeligheid	sociaal-psychologische factor	<p>1. Ik krijg het benauwd als dingen veranderen.</p> <p>2. Ik ga me zorgen maken als een situatie onzeker is.</p> <p>3. Onzekerheid maakt me bang.</p> <p>4. Als ik onzeker ben over wat ik moet gaan doen dan voel ik me gauw onrustig.</p> <p>5. Als situaties niet duidelijk zijn word ik ongerust.</p> <p>6. Onzeker zijn is een vreselijke ervaring.</p> <p>7. Als ik een beslissing moet nemen ben ik bang om fouten te maken.</p> <p>8. Van plotselinge veranderingen raak ik in de war</p> <p>9. Denken aan onzekerheid geeft me een depressief gevoel.</p> <p>10. Ik ben voorzichtig als het gaat om het maken van veranderingen.</p> <p>11. Ik word heel erg bezorgd als ik niet weet wat iemand van me vindt.</p> <p>12. Als ik niet zeker ben van iemands bedoelingen naar mij toe, dan raak ik in de war of word ik boos.</p> <p>13. Als de toekomst</p>	Gemiddelde score op items	1-5 antwoordschaal
Cronbach's α = .89				

ervaren groep- dreiging	sociaal- psychologische factor	<p>onzeker is dan verwacht ik in het algemeen het ergste.</p> <p>14. Als een situatie onduidelijk is dan word ik boos.</p> <p>15. Ik geef snel op als ik een situatie niet goed begrijp.</p> <p>[Aan moslimjongeren zijn alle items op tegenovergestelde wijze—waar nu moslim staat dan niet-moslim en vice versa—gepresenteerd]</p> <p>1. Moslims hebben in vergelijking met niet-moslims teveel macht in Nederland.</p> <p>2. Veel bedrijven in Nederland zullen eerder moslims aannemen, ook al is een niet-moslim geschikter voor deze baan.</p> <p>3. Moslims krijgen van de Nederlandse regering teveel geld in vergelijking met niet-Moslims.</p> <p>4. De wetten in Nederland zijn eerlijk voor zowel Moslims als voor niet-Moslims (<i>gehercodeerd</i>)</p> <p>5. In Nederland hebben moslims andere normen en waarden dan niet-moslims.</p> <p>6. In Nederland hebben moslims geen recht om te denken dat zij betere waarden hebben dan niet-moslims.</p> <p>7. In Nederland willen moslims dat hun rechten belangrijker zijn dan die van niet-moslims.</p> <p>8. In Nederland begrijpen moslims niet hoe niet-moslims</p>	Gemiddelde score op items	1-5 antwoordschaal
Cronbach's α = .88 voor moslimjongeren en .86 voor niet-moslimjongeren				

		de wereld zien.		
		9. In Nederland waarden moslims niet wat er in onze grondwet staat (zoals dat iedereen mag zeggen wat hij of zij vindt en dat iedereen gelijk moet worden behandeld).		
		10. In Nederland hebben moslims andere normen en familiewaarden dan niet-moslims.		
		11. In Nederland waarden moslims de tradities van hun eigen groep minder dan niet-moslims dat doen.		
		12. In Nederland beschouwen moslims zichzelf als beter dan niet-moslims.		
		13. In Nederland hebben moslims andere waarden over hun werk dan niet-moslims.		
		14. De meeste moslims zullen in Nederland nooit begrijpen hoe niet-moslims zijn.		
		15. Moslims moeten in Nederland niet proberen de normen en waarden van andere Nederlanders te veranderen.		
		16. Niet-moslims krijgen in Nederland van moslims niet het respect dat ze verdienen.		
inhoudelijke aspecten van radicaal gedachtegoed gerelateerd aan moslimradicalisme	Aspect van radicalisering	1. Het is voor mij belangrijk om Moslim te zijn. 2. Ik ben er trots op om moslim te zijn. 3. De Islam is helemaal niet belangrijk in mijn leven.	Gemiddelde score op items	1-5 antwoordschaal Enkel bij item 6: 1 = heel negatief; 2 = negatief; 3 = niet negatief en niet positief;
Cronbach's α = .84				

Cronbach's α
= .84 voor voor
schaal analyses van
gedrag: isoleren vd
samenleving)

- (gehercodeerd) 4 = positief;
5 = heel positief
4. Ik denk dat er alleen een mooie wereld kan bestaan als iedereen Moslim zou zijn.
 5. Het maakt me boos als mensen niet trots zijn op hun Islamitische afkomst. *(Dit item is vervangen door "Het maakt me bang als mensen niet trots zijn op hun Islamitische afkomst" voor de analyses van gedrag: isoleren vd samenleving)*
 6. Hoe denk je over de Islam?
 7. Ik vind dat er meer Islamitische scholen in Nederland moeten komen.
 8. Ik vind dat er meer Islamitische politieke partijen in Nederland moeten komen.
 9. Ik zou mijn (eventueel toekomstige) kinderen niet graag naar een school sturen waar de meeste leerlingen Moslim zijn.
(gehercodeerd)
 10. Ik zou het slecht vinden als er steeds meer Islamitische leraren in Nederland komen.
(gehercodeerd)
 11. Ik vind dat Moslims Nederlands onderwijs moeten volgen.
(gehercodeerd)
 12. Ik vind dat Moslims veel contact met Nederlanders moeten hebben

-
- (gehercodeerd)*
13. Ik vind dat Moslims hun kinderen volgens Nederlandse normen en waarden moeten opvoeden.
- (gehercodeerd)*
14. Ik vind dat Moslims goed Nederlands moeten kunnen spreken.
- (gehercodeerd)*
15. Ik vind dat Moslims er alles aan moeten doen om zoveel mogelijk Nederlands te worden.
- (gehercodeerd)*
16. Ik vind dat Moslims zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur.
- (gehercodeerd)*
17. Ik vind dat Moslims in Nederland hun eigen cultuur zoveel mogelijk moeten kunnen behouden.
18. Ik vind dat Moslims in Nederland onderwijs in hun eigen taal moeten volgen.
19. Ik vind dat Moslims in Nederland veel contact moeten hebben met elkaar.
20. Ik vind dat Moslims in Nederland hun kinderen moeten opvoeden volgens de normen en waarden die in hun moedercultuur gelden.
21. Ik vind dat Moslims in Nederland goed hun moedertaal moeten spreken.
22. Ik vind dat Moslims in Nederland er alles aan moeten

		doen om de tradities van hun eigen cultuur te behouden.		
inhoudelijke aspecten van radicaal gedachtegoed gerelateerd aan rechtsextremisme	Aspect van radicalisering	1. Het is voor mij belangrijk om Nederlander te zijn.	Gemiddelde score op items	1-5 antwoordschaal
Cronbach's α = .88		2. Ik ben er trots op om Nederlander te zijn.		Enkel bij item 6 en 11: 1 = heel negatief; 2 = negatief; 3 = niet negatief en niet positief; 4 = positief; 5 = heel positief
<i>Cronbach's α = .89 voor voor schaal analyses van gedrag: isoleren vd samenleving)</i>		3. Het feit dat ik Nederlander ben, is helemaal niet belangrijk in mijn leven. <i>(gehercodeerd)</i>		
		4. Ik denk dat er alleen een mooie wereld kan bestaan wanneer iedereen trots op Nederland zou zijn.		
		5. Het maakt me boos als mensen niet trots zijn op Nederland. <i>(Dit item is vervangen door "Het maakt me bang als mensen niet trots zijn op Nederland." voor de analyses van gedrag: isoleren vd samenleving)</i>		
		6. Hoe denk je over Nederland?		
		7. Ik vind dat er eigenlijk geen buitenlanders in Nederland zouden mogen wonen.		
		8. Ik zou mijn (eventueel toekomstige) kinderen niet graag naar een school sturen waar de meeste leerlingen Moslim zijn.		
		9. Ik zou het slecht vinden als er steeds meer Islamitische leraren in Nederland komen.		
		10. Hoe denk je over		

- de Islam?
(gehercodeerd)
11. Ik vind dat Moslims Nederlands onderwijs moeten volgen.
 12. Ik vind dat Moslims veel contact met Nederlanders moeten hebben
 13. Ik vind dat Moslims hun kinderen volgens Nederlandse normen en waarden moeten opvoeden.
 14. Ik vind dat Moslims goed Nederlands moeten kunnen spreken.
 15. Ik vind dat Moslims er alles aan moeten doen om zoveel mogelijk Nederlands te worden.
 16. Ik vind dat Moslims zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur.
 17. Ik vind dat Moslims in Nederland hun eigen cultuur zoveel mogelijk moeten kunnen behouden.
(gehercodeerd)
 18. Ik vind dat Moslims in Nederland onderwijs in hun eigen taal moeten volgen.
(gehercodeerd)
 19. Ik vind dat Moslims in Nederland veel contact moeten hebben met elkaar.
(gehercodeerd)

<p>legitimiteit van Nederlandse autoriteiten</p> <p>Cronbach's α = .71</p> <p><i>Cronbach's α = .62 voor voor schaal analyses van gedrag: isoleren vd samenleving)</i></p>		<p>20. Ik vind dat Moslims in Nederland hun kinderen moeten opvoeden volgens de normen en waarden die in hun moedercultuur gelden. <i>(gehercodeerd)</i></p> <p>21. Ik vind dat Moslims in Nederland goed hun moedertaal moeten spreken. <i>(gehercodeerd)</i></p> <p>22. Ik vind dat Moslims in Nederland er alles aan moeten doen om de tradities van hun eigen cultuur te behouden. <i>(gehercodeerd)</i></p>	<p>Gemiddelde score op items</p>	<p>1-5 antwoordschaal</p>
<p>superioriteitsgevoelens bij moslimjongeren</p> <p>Cronbach's α = .79</p>	<p>Aspect van radicalisering</p>	<p>1. Ik vind dat iedereen zo zou moeten denken als ik.</p> <p>2. Ik denk dat als iedereen goed zou nadenken, zij hetzelfde zouden</p>	<p>Gemiddelde score op items</p>	<p>1-5 antwoordschaal</p>

<p><i>Cronbach's α</i> = .78 voor voor schaal analyses van gedrag: isoleren vd samenleving)</p>		<p>vinden als ik.</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Wat ik vind van dingen, is de waarheid. 4. Mensen die anders denken dan ik zijn minder waard dan ik. 5. Het maakt me boos als mensen anders denken dan ik. <i>(Dit item is vervangen door "Het maakt me bang als mensen anders denken dan ik." voor de analyses van gedrag: isoleren vd samenleving)</i> 6. Ik vind dat iedereen Moslim zou moeten zijn. 7. Ik denk dat Moslims heel bijzondere mensen zijn. Ze zijn voorbestemd om dingen te veranderen in de wereld. 8. De Islam is beter dan andere geloven. 9. Ik vind dat mensen die ook Moslim zijn betere mensen zijn dan mensen die een ander geloof hebben. 		
<p>Superioriteitsgevoelens bij niet-moslimjongeren</p> <p>Cronbach's α = .86</p>	<p>Aspect van radicalisering</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ik vind dat iedereen zo zou moeten denken als ik. 2. Ik denk dat als iedereen goed zou nadenken, zij hetzelfde zouden vinden als ik. 3. Wat ik vind van dingen, is de waarheid. 4. Mensen die anders denken dan ik zijn minder waard dan ik. 5. Het maakt me boos als mensen anders denken dan ik. <i>(Dit item is vervangen</i> 	<p>Gemiddelde score op items</p>	<p>1-5 antwoordschaal</p>
<p><i>Cronbach's α</i> = .85 voor voor schaal analyses van gedrag: isoleren vd samenleving)</p>		<ol style="list-style-type: none"> 3. Wat ik vind van dingen, is de waarheid. 4. Mensen die anders denken dan ik zijn minder waard dan ik. 5. Het maakt me boos als mensen anders denken dan ik. <i>(Dit item is vervangen</i> 		

door “Het maakt me bang als mensen anders denken dan ik.” voor de analyses van gedrag: isoleren vd samenleving)

6. Ik denk dat mensen die er echt trots zijn om Nederlander te zijn heel bijzondere mensen zijn. Ze zijn voorbestemd om dingen te veranderen in de wereld.
7. Het is beter trots te zijn op de Nederlandse nationaliteit dan op andere dingen.
8. Ik vind mensen die net als ik ook trots zijn op onze Nederlandse nationaliteit beter dan mensen die dat niet zijn.

“wij-zij” denken: ervaren afstand tot anderen

Aspect van radicalisering

1. Ik heb eigenlijk nooit te maken met mensen die anders denken dan ik.

Gemiddelde score op items

1-5
antwoordschaal

“wij-zij” denken: negatieve emoties bij intergroep contact

Aspect van radicalisering

2. Stel je voor dat je praat met iemand uit een andere groep. Bijvoorbeeld, dat als je zelf geen Moslim bent en dat je praat met een Moslim. Of dat als je zelf Moslim bent, je praat met een andere Nederlander. Wat voel je dan? Ik voel me dan ...
(meerdere antwoorden mogelijk)

Somscore van negatieve emoties

0 = geen negatieve emoties;
6 = maximaal aantal negatieve emoties

1. zenuwachtig
2. onzeker
3. bedreigd
4. ongemakkelijk
5. raar
6. angstig

betrokkenheid bij de samenleving

Aspect van radicalisering

1. Ik voel mij een echte Nederlander.
2. Ik voel mij

Gemiddelde score op items

1-5
antwoordschaal

Cronbach's α = .80		verbonden met andere Nederlanders.		
		3. Ik voel me thuis in Nederland.		
		4. Ik voel me betrokken bij de Nederlandse samenleving in het algemeen.		
attitude ten aanzien van moslimradicalisme	Aspect van radicalisering	1. Ik begrijp best dat sommigen geweld gebruiken tegen de mensen die de macht hebben in Nederland	Gemiddelde score op items	1-5 antwoordschaal
Cronbach's α = .87		2. Ik kan Moslims die de orde verstoren wel begrijpen.		Enkel bij item 7: 1 = heel negatief; 2 = negatief; 3 = niet negatief en niet positief; 4 = positief; 5 = heel positief
		3. Ik begrijp helemaal niets van Moslims die dingen vernielen om hun zin te krijgen. (gehercodeerd)		
		4. Ik kan Moslims die geweld tegen andere mensen gebruiken wel begrijpen		
		5. Wat vind jij van de moord op Theo van Gogh (dat was in november 2004)?		
		6. Wat vind jij ervan dat mensen bedreigd worden, zoals Ayaan Hirsi Ali of Geert Wilders?		
		7. Hoe denk je over moslimradicalisme? (dit zijn Moslims die de Islam zo belangrijk vinden dat zij daardoor niets te maken willen hebben met mensen die anders denken. Soms zullen ze ook geweld tegen deze mensen gebruiken)		
attitude ten aanzien van rechtsextremisme	Aspect van radicalisering	1. Ik begrijp best dat sommigen geweld gebruiken tegen de mensen die de macht hebben in Nederland	Gemiddelde score op items	1-5 antwoordschaal
Cronbach's α = .74		2. Ik kan rechtsextremisten		Enkel bij item 5: 1 = heel negatief; 2 = negatief; 3 = niet negatief

		(mensen die hun eigen land heel belangrijk vinden en niet willen dat er ook buitenlanders wonen) die de orde verstoren wel begrijpen.		en niet positief; 4 = positief; 5 = heel positief
		3. Ik begrijp helemaal niets van rechtsextremisten die dingen vernielen om hun zin te krijgen (gehercodeerd)		
		4. Ik kan rechtsextremisten die geweld tegen andere mensen gebruiken wel begrijpen		
		5. Hoe denk je over rechtsextremisme?		
attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme	Aspect van radicalisering	1. Ik begrijp best dat sommigen geweld gebruiken tegen de mensen die de macht hebben in Nederland.	Gemiddelde score op items	1-5 antwoordschaal
Cronbach's α = .74		2. Ik kan dierenrechtenactivisten (mensen die de rechten van dieren heel belangrijk vinden en acties uitvoeren om bijvoorbeeld dieren op boerderijen vrij te laten) die de orde verstoren wel begrijpen.		Enkel bij item 5: 1 = heel negatief; 2 = negatief; 3 = niet negatief en niet positief; 4 = positief; 5 = heel positief
		3. Ik begrijp helemaal niets van dierenrechtenactivisten die dingen vernielen om hun zin te krijgen. (gehercodeerd)		
		4. Ik kan dierenrechtenactivisten die geweld tegen andere mensen gebruiken wel begrijpen.		
		5. Hoe denk jij over dierenrechtenactivisme?		
bereidheid tot gebruik geweld	Mogelijke consequentie	1. Ik zou zelf wel bereid zijn om de orde te	Gemiddelde score op items	1-5 antwoordschaal

Cronbach's α = .80	van radicalisering : gedrag	verstoren om iets voor elkaar te krijgen dat ik heel belangrijk vind. 2. Ik zou zelf wel bereid zijn om dingen te vernielen om iets voor elkaar te krijgen dat ik heel belangrijk vind. 3. Ik zou zelf bereid zijn om geweld tegen andere mensen te gebruiken om iets voor elkaar te krijgen dat ik heel belangrijk vind.	
vrijwilliger werk	Mogelijke consequentie radicalisering : gedrag (isoleren van de samenleving)	Ik doe vrijwilligerswerk	1 = ja; 2 = nee, maar ik heb het wel eens gedaan; 3 = nee, maar zou het wel willen doen; 4 = nee, dat zou ik ook niet willen doen
lidmaatschap club/sportvereniging	Mogelijke consequentie radicalisering : gedrag (isoleren van de samenleving)	Ik zit bij een club of sportvereniging	1 = ja; 2 = nee
terrorisme oplossing	Overig: ideeën over terrorisme	Denk jij dat terrorisme opgelost zou kunnen worden?	1 = zeker niet; 2 = misschien; 3 = zeker wel
		Wat is volgens jou de allerbste oplossing voor terrorisme? (____)	Op basis van inhoudsanalyse gecategoriseerd naar verschillende waarden

Bijlage 2. Samenstelling steekproef

In deze bijlage staat een overzicht van de steekproefaantallen en –verhoudingen evenals de streefaantallen en –verhoudingen (tussen haakjes; op basis van populatiegegevens van het CBS) in verschillende categorieën

- aantal jongeren: N = 1341
autochtoon: 1095 (= 81.7% | gestreefd = 77.6%)
Turkse achtergrond: 63 (= 4.7% | gestreefd = 3.4%)
Marokkaanse achtergrond: 46 (= 3.4% | gestreefd = 3.0%)
overig westers allochtoon: 75 (= 5.6% | gestreefd = 6.9%)
niet-westers allochtoon: 62 (= 4.6% | gestreefd = 15.5%)
- vrouw: 588 (= 43.8% | gestreefd = 49.0%)
• man: 753 (= 56.2% | gestreefd = 51.0%)
- leeftijd:
M = 16.7 jaar (SD = 2.2) (gestreefd M = 17.0 jaar)
minimum = 12 jaar
maximum = 21 jaar
- regio:
noord: 185 (= 13.8% | gestreefd = 10.5%)
oost: 285 (= 21.3% | gestreefd = 22.1%)
west: 661 (= 49.3% | gestreefd = 46.0%)
zuid: 194 (= 14.5% | gestreefd = 21.4%)
onbekend: 16
- moslim: 131 (= 9.8% | gestreefd = 12.5% - N.B. streven was overrepresentatie)
waarvan met Turkse achtergrond: 60
waarvan met Marokkaanse achtergrond: 45
waarvan overige niet-Westers allochtoon: 14
waarvan Westers allochtoon: 3
waarvan autochtoon: 9
- baan: 862 (*voor 12 is het géén bijbaan*)
waarvan met Turkse achtergrond: 35 (= 2.6% | gestreefd = 1.0%)
waarvan met Marokkaanse achtergrond: 20 (= 1.5% | gestreefd = 1.0%)
waarvan overige niet-Westers allochtoon: 30 (= 2.2% | gestreefd = 4.7%)
waarvan Westers allochtoon: 47 (= 3.5% | gestreefd = 6.9%)
waarvan autochtoon: 731 (= 54.5% | gestreefd = 40.0%)
- uitkering: 29
waarvan met Turkse achtergrond: 4 (= 0.3% | gestreefd = 0.1%)
waarvan met Marokkaanse achtergrond: 3 (= 0.2% | gestreefd = 0.1%)
waarvan overige niet-Westers allochtoon: 4 (= 0.3% | gestreefd = 0.4%)
waarvan Westers allochtoon: 2 (= 0.1% | gestreefd = 0.1%)
waarvan autochtoon: 17 (= 1.3% | gestreefd = 1.2%)

- volgt vmbo: 216
 waarvan westers allochtoon: 11 (= 0.8% | gestreefd = 0.7%)
 waarvan niet-westers allochtoon: 7 (= 0.5% | gestreefd = 2.3%)
 waarvan met Turkse achtergrond: 13 (= 1.0% | gestreefd = 0.6%)
 waarvan met Marokkaanse achtergrond: 21 (= 1.6% | gestreefd = 0.5%)
 waarvan autochtoon: 164 (= 12.2% | gestreefd = 9.6%)

- volgt mbo: 90
 waarvan westers allochtoon: 8 (= 0.6% | gestreefd = 1.2%)
 waarvan niet-westers allochtoon: 5 (= 0.4% | gestreefd = 3.9%)
 waarvan met Turkse achtergrond: 15 (= 1.1% | gestreefd = 0.9%)
 waarvan met Marokkaanse achtergrond: 12 (= 0.9% | gestreefd = 0.9%)
 waarvan autochtoon: 50 (= 3.7% | gestreefd = 16.1%)

- volgt havo: 290
 waarvan westers allochtoon: 17 (= 1.3% | gestreefd = 0.5%)
 waarvan niet-westers allochtoon: 18 (= 1.3% | gestreefd = 0.9%)
 waarvan met Turkse achtergrond: 10 (= 0.7% | gestreefd = 0.2%)
 waarvan met Marokkaanse achtergrond: 3 (= 0.2% | gestreefd = 0.1%)
 waarvan autochtoon: 243 (= 18.1% | gestreefd = 6.3%)

- volgt vwo: 440
 waarvan westers allochtoon: 26 (= 1.9% | gestreefd = 0.7%)
 waarvan niet-westers allochtoon: 19 (= 1.4% | gestreefd = 0.8%)
 waarvan met Turkse achtergrond: 9 (= 0.7% | gestreefd = 0.1%)
 waarvan met Marokkaanse achtergrond: 2 (= 0.1% | gestreefd = 0.1%)
 waarvan autochtoon: 384 (= 27.43% | gestreefd = 8.70%)

- volgt hbo: 142
 waarvan westers allochtoon: 7 (= 0.50% | gestreefd = 0.65%)
 waarvan niet-westers allochtoon: 7 (= 1.13% | gestreefd = 0.93%)
 waarvan met Turkse achtergrond: 8 (= 0.57% | gestreefd = 0.35%)
 waarvan met Marokkaanse achtergrond: 1 (= 0.07% | gestreefd = 0.39%)
 waarvan autochtoon: 119 (= 8.9% | gestreefd = 15.2%)

- volgt wo: 128
 waarvan westers allochtoon: 5 (= 0.4% | gestreefd = 0.4%)
 waarvan niet-westers allochtoon: 4 (= 0.3% | gestreefd = 0.4%)
 waarvan met Turkse achtergrond: 4 (= 0.3% | gestreefd = 0.2%)
 waarvan met Marokkaanse achtergrond: 2 (= 0.1% | gestreefd = 0.1%)
 waarvan autochtoon: 113 (= 8.4% | gestreefd = 8.7%)

Geen opleiding: 20

Onbekend: 15

Bijlage 3. Berekeningen steekproefcorrectie

De gewichten ter correctie van de steekproefgegevens zijn berekend door allereerst relevante kenmerken van de populatie te kiezen waarop de steekproefcorrectie plaats moet vinden. In het huidige onderzoek is gekozen voor de demografische kenmerken leeftijd (in jaren), etniciteit (autochtoon; westers allochtoon; Turkse achtergrond; Marokkaanse achtergrond; overig niet-westers allochtoon,) en sekse (man; vrouw).

De steekproefgewichten zijn vervolgens via deze stappen berekend:

1. in de steekproef werden binnen iedere demografische categorie (leeftijd, etniciteit en sekse) de verhoudingen bepaald (zie Tabel B3.1 t/m B3.3: de gewogen som).
2. de populatieverhoudingen van deze demografische categorieën (CBS gegevens) werden door de hierboven berekende steekproefverhoudingen gedeeld (zie Tabel B3.1 t/m B3.3: de gewichtsfactor). Deze gewichtsfactor geeft aan wat er aan correctie nodig is om de steekproefverhouding zoveel mogelijk gelijk te krijgen aan de populatieverhouding van de categorie.
3. Tot slot is de uit te voeren datacorrectie voor iedere cel binnen de demografische categorieën bepaald door de gewichtsfactoren (zie stap 2) van de verschillende categorieën met elkaar te vermenigvuldigen (zie Tabel 3.1 t/m B3.3: het steekproefgewicht, vetgedrukt). Ofwel: de correctie van de gegevens van een autochtone man wordt bepaald door de gewichtsfactor voor mannen en de gewichtsfactor voor autochtonen met elkaar te vermenigvuldigen. Dat is in onderstaande berekening voor iedere leeftijdsgroep afzonderlijk gedaan.

De verzamelde data zijn met deze steekproefgewichten vermenigvuldigd voorafgaand aan de analyses. Op deze manier zijn de data zoveel mogelijk representatief gemaakt voor de te onderzoeken populatie.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Deze aanpak is conform de multiplicatieve weegtechniek zoals beschreven in CBS (2008). *Statistische methoden: Wegen als correctie voor non-respons. Voorburg/Heerlen.*

Tabel B3.1. *Steekproefgewichten lage leeftijdsgroep (13-15 jr., N = 435)*¹⁶⁸

	jongen	meisje	gewichtsfactor	gewogen som	populatieverdeling
autochtoon	1.02	0.83	0.92	0.85	0.78
Turks	1.44	1.17	1.30	0.03	0.04
Marokkaans	1.08	0.88	0.97	0.03	0.03
overig niet-westers allochtoon	2.38	1.94	2.14	0.04	0.08
westers allochtoon	1.49	1.21	1.34	0.05	0.07
gewichtsfactor	1.11	0.90			
gewogen som	0.46	0.54			
populatieverdeling	0.51	0.49			

Tabel B3.2. *Steekproefgewichten midden leeftijdsgroep (16-18 jr., N = 600)*

	jongen	meisje	gewichtsfactor	gewogen som	populatieverdeling
autochtoon	0.92	1.04	0.98	0.80	0.78
Turks	0.71	0.80	0.75	0.05	0.04
Marokkaans	0.76	0.86	0.81	0.04	0.03
overig niet-westers allochtoon	1.63	1.84	1.73	0.05	0.09
westers allochtoon	0.93	1.05	0.99	0.07	0.07
gewichtsfactor	0.94	1.07			
gewogen som	0.54	0.46			
populatieverdeling	0.51	0.49			

¹⁶⁸De correctiegegevens staan afgerond weergegeven in de tabel, maar in de statistische analyses zijn de onafgeronde getallen gebruikt. Het is door afronding in de tabellen mogelijk dat de verdelingen binnen de verschillende categorieën niet optellen tot 1.

Tabel B3.3. *Steekproefgewichten hoge leeftijdsgroep (19-21 jr., N = 306)*

	jongen	meisje	gewichtsfactor	gewogen som	populatieverdeling
autochtoon	0.65	1.84	0.96	0.80	0.77
Turks	0.28	0.78	0.41	0.08	0.03
Marokkaans	0.67	1.89	0.98	0.03	0.03
overig niet-westers allochtoon	1.32	3.75	1.94	0.05	0.10
westers allochtoon	1.22	3.45	1.79	0.04	0.08
gewichtsfactor	0.68	1.93			
gewogen som	0.75	0.25			
populatieverdeling	0.51	0.49			

Bijlage 4. Resultaten kwantitatief onderzoek

Er wordt in de beschrijving gebruik gemaakt van labels die verwijzen naar de verschillende gebruikte metingen. In *Bijlage 1* staat de betekenis hiervan in het codeboek weergegeven. De meeste antwoorden werden gegeven op een 5-puntschaal waarbij een responswaarde van 3 dus overeenkomt met het middelpunt van de schaal (zie het codeboek in Bijlage 1 voor de mogelijke waarden van de verschillende metingen).

In deze bijlage wordt allereerst een overzicht gegeven van de mate waarin de sociaal-psychologische factoren ervaren onrechtvaardigheid, onzekerheidsgevoeligheid en ervaren groepsdreiging aanwezig zijn bij de respondenten in de steekproef en hoe deze factoren onderling samenhangen (Tabel B4.1 t/m B4.5). Vervolgens worden op deze wijze de verschillende aspecten van radicalisering beschreven (Tabel B4.6 t/m B4.8).

Vervolgens zullen de analyses waarmee het model van radicaliseringprocessen is getoetst, worden beschreven en staan de resultaten hiervan weergegeven voor moslimradicalisering (Tabel B4.9 en B4.10) en voor rechtsradicalisering (Tabel B4.11 en B4.12). Tot slot staan in Tabel B4.13 en B4.14 de bevindingen voor dierenrechtenactivisme weergegeven.

Beschrijvende analyses van de metingen in de survey

De tabellen met beschrijvende gegevens van de sociaal-psychologische factoren en de aspecten van radicalisering (Tabel B4.1 t/m B4.4 en B4.6; in Tabel B4.5, B4.7 en B4.8 staan correlaties weergegeven) geven op een gelijke manier de bevindingen weer voor alle gebruikte metingen. *N* = aantal deelnemers; *M* = gemiddelde; *SD* = standaarddeviatie; *Med* = mediaan (middelste score in oplopende volgorde van scores); *Mod* = modus (meest voorkomende score).

Sociaal-psychologische factoren

In Tabel B4.1 tot en B4.4 worden de bevindingen weergegeven voor de sociaal-psychologische factoren: In Tabel B4.1 voor de gehele groep respondenten; in Tabel B4.2 en B4.3 worden deze gegevens weergegeven voor de verschillende demografisch kenmerken. In Tabel B4.4 staat de onderlinge samenhang tussen de sociaal-psychologische factoren weergegeven.

Tabel B4.1. *Beschrijvende resultaten voor de sociaal-psychologische factoren*

 sociaal-psychologische factor	N	M	SD	Med	Mod
ervaren onrechtvaardigheid	1341	2.10	0.54	2.05	1.85
onzekerheidsgevoeligheid	1341	2.65	0.64	2.67	2.73
ervaren groepsdreiging	1341	3.13	0.61	3.06	3.00

Tabel B4.2. Beschrijvende resultaten voor de sociaal-psychologische factor ervaren onrechtvaardigheid per demografische categorie.¹⁶⁹

demografisch kenmerk		M	SD	Med	Mod
sekses $F(1, 1333) = 22.69, p < .001$	meisjes	2.03 _a	0.49	2	2.1
	jongens	2.17 _b	0.57	2.07	2
leeftijd $F(2, 1332) = 5.20, p < .01$	12-15 jaar	2.04 _a	0.51	2	2.05
	16-18 jaar	2.11 _{a,b}	0.53	2.05	2
	19-21 jaar	2.17 _b	0.57	2.10	1.85
stedelijkheid $F(4, 1302) = 5.32, p < .001$	niet stedelijk	2.02 _a	0.48	2.00	2.10
	weinig stedelijk	2.09 _{a,b,c}	0.46	2.02	1.95
	matig stedelijk	2.04 _{a,b}	0.50	2.00	1.50
	sterk stedelijk	2.10 _b	0.55	2.05	1.85
	zeer sterk stedelijk	2.19 _c	0.57	2.10	2.30
geloof $F(3, 1331) = 54.63, p < .001$	christelijk	2.01 _a	0.51	1.95	1.65
	moslim	2.66 _b	0.64	2.65	2.2
	overig	2.10 _a	0.46	2.05	2.05
	niet	2.05 _a	0.49	2	1.85
opleidingsniveau $F(2, 1327) = 5.50, p < .01$	laag	2.20 _a	0.57	2.15	1.8
	middelbaar	2.08 _b	0.55	2	2.05
	hoog	2.05 _b	0.42	2.05	2.15
etnische achtergrond $F(4, 1330) = 40.44, p < .001$	autochtoon	2.03 _a	0.49	2	2.1
	Turks	2.45 _b	0.51	2.3	2.75
	Marokkaans	2.87 _c	0.71	2.95	3.05
	overig niet-westers allochtoon	2.27 _d	0.56	2.2	2.3
	westers allochtoon	2.19 _d	0.49	2.1	2.5
baan $F(2, 1332) = 21.90, p < .001$	geen baan	2.17 _a	0.58	2.1	2.1
	bijbaan	2.05 _b	0.49	2	1.85
	“echte” baan (geen studie/school)	2.84 _c	0.68	3.05	3.05
generatie allochtoon $F(1, 294) = 6.77, p < .01$	eerste generatie	2.54 _a	0.55	2.5	2.5
	tweede generatie	2.32 _b	0.61	2.2	1.85
	nooit	2.25 _{a,c}	0.57	2.17	2.1
	zo'n één keer per jaar	2.09 _b	0.60	2.01	1.65
moskee/kerkbezoek $F(5, 576) = 2.65, p < .05$	zo'n één keer per halfjaar	2.07 _b	0.53	2.05	1.85
	zo'n één keer per maand	2.13 _{a,b}	0.57	2	2
	zo'n één keer per week	2.21 _{a,b,c}	0.62	2.05	2.05
	iedere dag	2.67 _c	0.87	2.54	2.05

¹⁶⁹ Afwijkende subscripten binnen een categorie geven aan dat de verschillen tussen de cellen van deze categorie significant zijn met $\alpha < .05$. Dit wordt enkel aangegeven wanneer de overall interactie significant is met $\alpha < .05$.

Tabel B4.3. *Beschrijvende resultaten voor de sociaal-psychologische factor onzekerheidsgevoeligheid per demografische categorie.*¹⁷⁰

demografisch kenmerk		M	SD	Med	Mod
sekses $F(1, 1333) = 0.07, p = .80$	meisjes	2.65	0.62	2.67	2.33
	jongens	2.64	0.65	2.64	2.73
leeftijd $F(2, 1332) = 0.84, p = .43$	12-15 jaar	2.65	0.67	2.62	2.73
	16-18 jaar	2.63	0.62	2.67	3
	19-21 jaar	2.68	0.62	2.67	2.20
stedelijkheid $F(4, 1302) = 2.63, p < .05$	niet stedelijk	2.60 _a	0.63	2.60	2.33
	weinig stedelijk	2.53 _a	0.71	2.40	2.07
	matig stedelijk	2.63 _{a,b}	0.58	2.67	2.93
	sterk stedelijk	2.69 _b	0.63	2.67	3
geloof $F(3, 1331) = 2.19, p = .09$	zeer sterk stedelijk	2.70 _b	0.63	2.67	2.73
	christelijk	2.62	0.64	2.6	2.87
	moslim	2.78	0.65	2.93	3.13
	overig	2.60	0.62	2.6	3
opleidingsniveau $F(2, 1327) = 0.06, p = .95$	niet	2.64	0.63	2.67	2.73
	laag	2.64	0.82	2.67	2
	middelbaar	2.64	0.59	2.67	2
etnische achtergrond $F(4, 1330) = 4.38, p < .01$	hoog	2.66	0.58	2.6	2.2
	autochtoon	2.62 _a	0.62	2.6	2.47
	Turks	2.93 _b	0.67	3	3
	Marokkaans	2.88 _b	0.54	2.93	3.13
	overig niet-westers allochtoon	2.60 _a	0.66	2.63	2.33
baan $F(2, 1332) = 4.46, p < .05$	westers allochtoon	2.71 _{a,b}	0.74	2.73	2.73
	geen baan	2.70 _a	0.65	2.67	3.13
	bijbaan	2.61 _b	0.63	2.6	2.93
generatie allochtoon $F(1, 294) = 0.42, p = .52$	“echte” baan (geen studie/school)	2.84 _{a,b}	0.68	2.7	3.6
	eerste generatie	2.78	0.66	2.9	2.2
moskee/kerkbezoek $F(5, 576) = 3.78, p < .01$	tweede generatie	2.71	0.69	2.73	2.73
	nooit	2.47 _a	0.67	2.39	2.07
	zo'n één keer per jaar	2.56 _{a,b}	0.59	2.58	3
	zo'n één keer per halfjaar	2.71 _b	0.63	2.73	2.8
	zo'n één keer per maand	2.72 _b	0.60	2.73	3.13
	zo'n één keer per week	2.73 _b	0.66	2.73	2.33
	iedere dag	3.07 _b	0.43	3	3

¹⁷⁰ Afwijkende subscripten binnen een categorie geven aan dat de verschillen tussen de cellen van deze categorie significant zijn met $\alpha < .05$. Dit wordt enkel aangegeven wanneer de overall interactie significant is met $\alpha < .05$.

Tabel B4.4. Beschrijvende resultaten voor de sociaal-psychologische factor ervaren groepsdreiging per demografische categorie.¹⁷¹

demografisch kenmerk		M	SD	Med	Mod
sekses $F(1, 1333) = 9.84, p < .01$	meisjes	3.08 _a	0.59	3.06	2.94
	jongens	3.18 _b	0.63	3.13	3
leeftijd $F(2, 1332) = 1.30, p = .27$	12-15 jaar	3.11	0.64	3	3
	16-18 jaar	3.16	0.58	3.06	3.06
	19-21 jaar	3.11	0.64	3.13	3.06
stedelijkheid $F(4, 1302) = 12.16, p < .001$	niet stedelijk	3.26 _a	0.61	3.25	3.38
	weinig stedelijk	3.31 _a	0.60	3.25	3.06
	matig stedelijk	3.06 _b	0.54	3.06	3.12
	sterk stedelijk	3.03 _b	0.58	3	3
geloof $F(3, 1331) = 13.56, p < .001$	zeer sterk stedelijk	3.04 _b	0.62	3	3
	christelijk	3.24 _{a,b}	0.60	3.19	3.12
	moslim	3.34 _b	0.68	3.31	3.19
	overig	3.15 _{a,c}	0.58	3.06	3
opleidingsniveau $F(2, 1327) = 8.62, p < .001$	niet	3.05 _c	0.60	3	3
	laag	3.25 _a	0.69	3.19	3
	middelbaar	3.13 _b	0.60	3.06	3.06
etnische achtergrond $F(4, 1330) = 2.93, p < .05$	hoog	3.02 _c	0.57	3.06	3
	autochtoon	3.14 _a	0.59	3.06	3
	Turks	3.28 _a	0.64	3.19	3.19
	Marokkaans	3.27 _a	0.78	3.25	4.44
	overig niet-westers allochtoon	3.09 _{a,b}	0.59	3	3.06
baan $F(2, 1332) = 6.16, p < .01$	westers allochtoon	2.98 _b	0.70	3	3.06
	geen baan	3.07 _a	0.61	3	3
	bijbaan	3.17 _b	0.61	3.13	3.06
generatie allochtoon $F(1, 294) = 0.15, p = .70$	“echte” baan (geen studie/school)	3.48 _b	0.74	3.6	3.19
	eerste generatie	3.14	0.57	3.06	3.06
moskee/kerkbezoek $F(5, 576) = 1.12, p = .35$	tweede generatie	3.10	0.69	3.06	3.06
	nooit	3.25	0.64	3.19	3
	zo'n één keer per jaar	3.23	0.60	3.25	2.56
	zo'n één keer per halfjaar	3.18	0.57	3.13	3.06
	zo'n één keer per maand	3.18	0.61	3.12	3
	zo'n één keer per week	3.33	0.62	3.23	3.06
	iedere dag	3.29	0.94	3.1	2.12

¹⁷¹ Afwijkende subscripten binnen een categorie geven aan dat de verschillen tussen de cellen van deze categorie significant zijn met $\alpha < .05$. Dit wordt enkel aangegeven wanneer de overall interactie significant is met $\alpha < .05$.

De sociaal-psychologische factoren blijken voor zowel moslims als niet-moslims onderling samen te hangen. In Tabel B4.5 is deze onderlinge samenhang voor de gehele groep respondenten weergegeven.

Tabel B4.5. *Onderlinge samenhang tussen de sociaal-psychologische factoren*

	ervaren onrechtvaardigheid	onzekerheidsgevoeligheid	ervaren groepsdreiging
ervaren onrechtvaardigheid	X	.26***	.21***
onzekerheidsgevoeligheid	.26***	X	.08**
ervaren groepsdreiging	.21***	.08**	X

Attitudes als aspecten van radicalisering

In Tabel B4.6 worden de bevindingen weergegeven voor de verschillende gemeten aspecten van radicalisering en overige gerelateerde metingen. Er wordt geen onderscheid gemaakt naar de verschillende demografische kenmerken; deze worden gerapporteerd in Hoofdstuk 3 waar de analyses van radicaliseringprocessen worden besproken.

In Tabel B4.7 en B4.8 worden de onderlinge correlaties tussen de verschillende aspecten van radicalisering voor moslimjongeren en voor niet-moslimjongeren weergegeven. Hieruit valt af te lezen in welke mate de verschillende aspecten van radicalisering voor de verschillende groepen jongeren samenhangen; bij moslimjongeren is het proces van moslimradicalisering bestudeerd en bij niet-moslimjongeren is het proces van rechtsradicalisering bestudeerd.

Tabel B4.6. *Beschrijvende resultaten voor de verschillende attitudes*

Attitudedomein	onderdelen	N	M	SD	Med	Mod
inhoudelijke aspecten van radicaal gedachtegoed	gerelateerd aan moslimradicalisme	131	3.47	0.51	3.41	3.64
	gerelateerd aan rechtsextremisme	1210	3.39	0.55	3.32	3.00
waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten		1341	3.52	0.76	3.50	4.00
superioriteits gevoelens	superioriteitsgevoelens bij moslimjongeren	131	2.96	0.73	3.00	3.44
	superioriteitsgevoelens bij niet-moslimjongeren	1210	2.29	0.75	2.25	2.00
"wij-zij" denken	afstand andersdenkenden	1341	2.41	1.01	2	2
	negatieve emoties bij intergroep contact	1341	0.57	1.11	0	0
betrokkenheid bij de samenleving		1341	3.68	0.79	3.75	4.00

	attitude ten aanzien van moslimradicalisme	131	2.72	0.95	2.86	3.14
attitude ten aanzien van radicalisme	attitude ten aanzien van rechtsextremisme	1210	2.17	0.81	2.20	1.80
	attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme	1341	2.56	0.77	2.60	3.00
gedrag: geweld	bereidheid gebruik geweld	1341	2.26	0.95	2	2
gedrag: isoleren	club	1341	1.32	0.47	1	1
	vrijwilligerswerk	1341	2.78	1.03	3	4

Radicalisering wordt opgevat als een combinatie van opvattingen.¹⁷² Er zijn in het huidige onderzoek zes attitude domeinen gespecificeerd die gezamenlijk een reflectie bieden van radicalisering. Naarmate een jongere sterkere attitudes heeft binnen deze domeinen, zal deze jongere ook sterker geradicaliseerd zijn. De verschillende aspecten van radicalisering hoeven niet samen te hangen, het kan zijn dat een jongere op één van deze aspecten sterk is geradicaliseerd, maar dat andere aspecten achterblijven. De verschillende gemeten attitudes blijken voor zowel moslims als niet-moslims onderling grotendeels samen te hangen. Deze onderlinge samenhang is voor moslimjongeren weergegeven in Tabel B4.7 en voor niet-moslimjongeren in Tabel B4.8.

Tabel B4.7. *Onderlinge samenhang tussen de afzonderlijke aspecten van radicalisering bij moslimjongeren*

	radicaal gedachte goed	waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten	ervaren afstand tot andersdenkenden	negatieve emoties bij contact met niet-moslim	superioriteits gevoelens	betrokkenheid bij de samenleving	positieve attitude t.a.v. moslimradicalisme
radicaal gedachte goed	X	-	.17 [†]	ns.	.42***	-	.47***
waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten	-	X	-.22*	-.32***	-.19**	.41***	-.35***
ervaren afstand tot andersdenkenden	.17 [†]	-.22*	X	.25**	.32***	-	.42***
negatieve emoties bij contact met niet-moslim	-	-.32***	.25**	X	-	-.24**	.20*
superioriteits gevoelens	.42***	-.19*	.32***	ns.	X	-	.50***
betrokkenheid bij de samenleving	-	.41***	-	-.24**	-	X	-.31***
positieve attitude ten aanzien van moslimradicalisme	.47***	-.35***	.42***	.20*	.50***	-.31***	X

¹⁷² Slootman & Tillie (2006). Processen van radicalisering: waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden.

Tabel B4.8. *Onderlinge samenhang tussen de afzonderlijke aspecten van radicalisering bij niet-moslimjongeren*

	radicaal gedachte goed	waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten	ervaren afstand tot andersdenkenden	negatieve emoties bij contact met moslim	superioriteits gevoelens	betrokken heid bij de samenleving	positieve attitude t.a.v. rechtsextremisme
radicaal gedachtegoed waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten	X	-	.25***	.26***	.52***	.51***	.33***
ervaren afstand tot andersdenkenden	-	X	-.16***	-	-.17***	.23***	-.29***
negatieve emoties bij contact met moslim	.23***	-.16***	X	.26***	.42***	.11***	.31***
superioriteits gevoelens	.25***	-	.26***	X	.26***	.15***	.22***
betrokken heid bij de samenleving	.48***	-.17***	.42***	.26***	X	.32***	.55***
positieve attitude ten aanzien van rechtsextremisme	.52***	.23***	.11***	.15***	.32***	X	.11***
	.29***	-.29***	.31***	.22***	.55***	.11***	X

Analyses voor de toetsing van het model van radicaliseringprocessen

Per aspect van radicalisering is de samenhang met de gemeten sociaal-psychologische factoren en demografische kenmerken geanalyseerd met gebruik van regressie analyses. Deze regressie analyses zijn voor ieder aspect afzonderlijk uitgevoerd in 3 stappen. In model 1 worden demografische variabelen geanalyseerd, in model 2 worden daar de sociaal-psychologische factoren ervaren onrechtvaardigheid, onzekerheidsgevoeligheid en ervaren groepsdreiging aan toegevoegd. Tenslotte worden in model 3 de interacties tussen deze sociaal-psychologische factoren aan de analyse toegevoegd. Model 3 omvat daarmee alle relaties die we analyseren. Hier worden alle effecten zichtbaar die overeind blijven (statistisch significant zijn bij $\alpha < 0.05$) wanneer gecontroleerd voor de invloed van alle overige variabelen in de analyse.

Tevens is voor ieder aspect van radicalisering de samenhang met de bereidheid tot het vertonen van gewelddadig gedrag geanalyseerd. Daartoe is wederom gebruik gemaakt van regressie analyses die voor ieder aspect van radicalisering afzonderlijk zijn uitgevoerd in 4 stappen. Naast de 3 stappen die bij de regressie analyse hierboven zijn beschreven (waarmee de verschillende aspecten van radicalisering empirisch worden verklaard), wordt in deze regressie analyse in stap 4 het aspect van radicalisering zelf als predictor toegevoegd. Hiermee wordt de samenhang tussen dit aspect van radicalisering en de gedragsintentie zichtbaar waarbij gecontroleerd wordt voor de invloed van alle overige variabelen in de analyse. In deze regressie analyse omvat model 4 dus alle relaties die we analyseren.

Ook is de neiging tot het isoleren van de samenleving geanalyseerd als mogelijke consequentie van radicalisering. Daartoe zijn de metingen van boosheid door metingen van angst vervangen en de betreffende schalen op deze wijze in de analyses meegenomen (zie het codeboek in *Bijlage 1* voor deze schalen). Met behulp van logistische regressie analyses (voor dichotome afhankelijke variabelen) is vervolgens geanalyseerd of gedrag ter isolering van de samenleving zich laat voorspellen (gemeten door (niet) doen van vrijwilligerswerk, het (niet) lid zijn van een club of (sport)vereniging; zie ook het codeboek in *Bijlage 1*) door de verschillende factoren. Hieruit blijkt dat de huidige empirische bevindingen geen verdere inzichten bieden in deze gedragsmatige uitkomst van radicalisering. Op basis van de gegevens verkregen door jongeren via internet een vragenlijst voor te leggen, blijkt het niet mogelijk—althans in het huidige onderzoek—om voorspellingen te doen voor een andere mogelijke consequentie van radicaliseringprocessen naast de bereidheid tot gebruik van geweld.

Enkel de significante effecten in de laatste modellen in de regressie analyses worden in Hoofdstuk 3 gerapporteerd¹⁷³. In de huidige bijlage worden alle (ook de niet significante) resultaten weergegeven zoals aanwezig in deze laatste modellen in de regressie analyses. Deze resultaten worden hieronder afzonderlijk voor moslimradicalisering en rechtsradicalisering gepresenteerd. Tevens worden de bevindingen voor dierenrechtenactivisme beschreven.

Alle tabellen geven op een gelijke manier de regressiegewichten weer (die de mate van samenhang weergeven; hoe hoger het getal, hoe sterker de samenhang; * = significant met $\alpha < .05$; ** = significant met $\alpha < .01$; *** significant met $\alpha < .001$) voor de gebruikte metingen. R^2 change = de toegevoegde waarde van het opnemen van extra variabelen per stap in de analyse.

Moslimradicalisering

Het proces van moslimradicalisering is bestudeerd bij de respondenten die aangegeven hebben moslim te zijn.

Demografische kenmerken die relevant geacht worden voor het proces van moslimradicalisering zijn leeftijd, sekse¹⁷⁴, stedelijkheid, frequentie van moskeebezoek, opleidingsniveau¹⁷⁵, het hebben van een (bij)baan¹⁷⁶, etnische achtergrond¹⁷⁷ en of zij eerste of tweede generatie allochtoon zijn¹⁷⁸. De demografische kenmerken waarvoor wordt gecontroleerd verschilt tussen de specifieke vormen van radicalisering. Gekozen is voor die kenmerken die vanuit de literatuur en ander onderzoek het meest relevant worden geacht.

Sekse, opleidingsniveau (laag, middelbaar en hoog), het hebben van een (bij)baan (bijbaan, echte baan en geen baan), etnische achtergrond (autochtoon, Turks, Marokkaans, overig niet-

¹⁷³ We hanteren een significantieniveau van 0.05 ($\alpha < 0.05$). Echter, variabelen die in de analyses van moslimradicalisme minstens significant zijn op $\alpha < 0.10$ vermelden we ook. Dit betekent weliswaar statistisch dat de kans op een foute interpretatie voor deze variabele maximaal 10% is. In de figuren worden deze marginaal significante ($p < 0.10$) variabelen van een † voorzien. In de analyses van rechtsradicalisering en van dierenrechtenactivisme worden deze marginaal significante relaties niet besproken, aangezien de grootte van de groep respondenten relevante effecten eerder tot significantie krijgt.

¹⁷⁴ Sekse: $N_{jongen} = 80$; $N_{meisje} = 51$ (ongewogen aantallen)

¹⁷⁵ Opleidingsniveau: $N_{laag} = 46$; $N_{middelbaar} = 63$; $N_{hoog} = 19$ (ongewogen aantallen)

¹⁷⁶ (Bij)baan: $N_{geen\ baan} = 65$; $N_{bijbaan} = 61$; $N_{\text{„echte”} baan} = 4$ (ongewogen aantallen)

¹⁷⁷ Etnische achtergrond: $N_{Turks} = 60$; $N_{Marokkaans} = 45$; $N_{overig\ niet-westers} = 14$; $N_{westers} = 3$; $N_{autochtoon} = 9$ (ongewogen aantallen)

¹⁷⁸ Generatie allochtoon: $N_{eerste\ generatie} = 25$; $N_{tweede\ generatie} = 97$ (ongewogen aantallen)

westers, westers, autochtoon) en of zij eerste of tweede generatie allochtoon zijn, zijn als effectgecodeerde variabelen aan de analyse toegevoegd. Een significante relatie tussen een categorie van een effectgecodeerde variabele en een specifiek aspect van radicalisering betekent dat deze categorie sterk samenhangt met dit radicaliseringaspect ten opzichte van het gemiddelde van alle categorieën van deze variabele. Wanneer een hoog opleidingsniveau bijvoorbeeld een significant negatieve relatie laat zien met radicaal gedachtegoed, betekent dit dat het radicale gedachtegoed van jongeren met een hoog opleidingsniveau minder sterk is dan het gemiddeld radicale gedachtegoed van jongeren over alle opleidingsniveaus genomen.

Tabel B4.9. De regressiegewichten van de betrokken variabelen bij de verschillende aspecten van moslimradicalisering¹⁷⁹

		Radicaal gedachtegoed	waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten	ervaren afstand tot andersdenkenden	negatieve emoties bij contact met niet-moslim
Stap 3 in analyse	R²change	.018	.017	.020	.016
	constant	3.33	3.63	2.34	0.49
leeftijd		.08	-.13	-.01	.02
stedelijkheid		-.09 [†]	.17 [†]	-.02	.01
moskeebezoek		.12	.11	.09	.06
sekse	meisje ¹⁸⁰	-.15**	-.12	.03	.10
	jongen	.15**	.12	-.03	-.10
	Turks ¹⁸¹	.06	-.10	-.15	.06
	Marokkaans	.17	-.23	-.17	.05
etnische achtergrond	overig niet- westers	-.01	.16	.03	-.09
	westers	-.29	.03	-.21	-.21
	autochtoon	.08	.15	.50	.19
generatie allochtoon	eerste generatie ¹⁸²	-.04	-.10	-.08	.07
	tweede generatie	.04	.10	.08	-.07
opleidingsniveau	laag ¹⁸³	.13	-.24	.30	.00
	middelbaar	.06	.14	.03	.04
	hoog	-.19 [†]	.11	-.33	-.04
(bij)baan	geen baan ¹⁸⁴	-.03	-.01	-.23	-.38**
	“echte” baan	.10	-.05	.30	.62**
	bijbaan	-.08	.06	-.08	-.24*
onrechtvaardigheid		-.14*	-.26*	.12	.11
onzekerheids- gevoeligheid		.06	-.04	.36**	.11 [†]
groepsdreiging		.23***	.06	-.05	-.01
onzekerheid x		-.03	.11	.11	.10
onrechtvaardigheid groepsdreiging x onrechtvaardigheid		.06 [†]	-.09	.07	.00

[†] = p < 0.10 ; * = p < 0.05 ; ** = p < 0.01 ; *** = p < 0.001

¹⁸⁰ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁸¹ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁸² Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁸³ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁸⁴ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

Vervolg Tabel B4.9. *De regressiegewichten van de betrokken variabelen bij de verschillende aspecten van moslimradicalisering*

		superioriteits gevoelens	betrokkenheid bij de samenleving	attitude ten aanzien van moslimradicalisme
Stap 3 in analyse	R² change	.011	.017	.022
	constant	3.25	2.85	2.86
leeftijd		-.06	-.05	.03
stedelijkheid		-.08	-.04	-.13
moskeebezoek		.16*	-.08	.20 [†]
seks	meisje ¹⁸⁵	-.01	.00	-.03
	jongens	.00	.00	.03
	Turks ¹⁸⁶	-.07	-.41 [†]	.07
	Marokkaans	.08	-.16	.16
etnische achtergrond	overig niet-westers	-.14	.44 [†]	-.37 [†]
	westers	-.06	-.03	-.16
	autochtoon	.19	.16	.29
generatie allochtoon	eerste generatie ¹⁸⁷	.01	-.41***	.21 [†]
	tweede generatie	-.01	.42***	-.20 [†]
opleidingsniveau	laag ¹⁸⁸	.10	-.17	.37*
	middelbaar	-.11	.08	.21
	hoog	.01	.08	-.58**
(bij)baan	geen baan ¹⁸⁹	-.36*	.17	-.25
	“echte” baan	.50*	-.59 [†]	.55 [†]
	bijbaan	-.15	.42*	-.30 [†]
onrechtvaardigheid		-.08	-.30*	-.06
onzekerheidsgevoelig heid		.15 [†]	.19 [†]	.17
groepsdreiging		.28***	-.04	.20 [†]
onzekerheid x onrechtvaardigheid		-.10	.17	-.15
groepsdreiging x onrechtvaardigheid		.00	-.07	.11

[†] = p < 0.10 ; * = p < 0.05 ; ** = p < 0.01 ; *** = p < 0.001

¹⁸⁵ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁸⁶ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁸⁷ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁸⁸ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁸⁹ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

Tabel B4.10. *De regressiegewichten van de relatie tussen de verschillende aspecten van moslimradicalisering en bereidheid tot gebruik van geweld*

		radicaal gedachtegoed	waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten	ervaren afstand tot andersdenkenden	negatieve emoties bij contact met niet-moslim
Stap 4 in analyse	R²change	.003	.033[†]	.066**	.02
	constant	1.91***	1.89***	1.88***	1.82
leeftijd		.02	-.01	.03	.02
stedelijkheid		-.07	-.04	-.08	-.08
moskeebezoek		.14	.18 [†]	.13	.14
sekse	meisje ¹⁹⁰	-.04	-.09	-.07	-.09
	jongen	.04	.09	.07	.09
	Turks ¹⁹¹	-.03	-.05	.02	-.04
	Marokkaans	-.08	-.12	-.02	-.07
etnische achtergrond	overig niet-westers	-.20	-.17	-.21	-.18
	westers	.25	.22	.27	.27
	autochtoon	.07	.11	-.05	.03
generatie allochtoon	eerste generatie ¹⁹²	.06	.04	.08	.04
	tweede generatie	-.06	-.03	-.08	-.04
opleidingsniveau	laag ¹⁹³	.39*	.35 [†]	.33 [†]	.41*
	middelbaar	-.05	-.01	-.05	-.05
	hoog	-.35	-.34	-.28	-.36
(bij)baan	geen baan ¹⁹⁴	.20	.20	.26	.30
	“echte” baan	-.35	-.35	-.42	-.50
	bijbaan	.15	.15	.16	.20
onrechtvaardigheid		.13	.05	.09	.09
onzekerheids- gevoeligheid		.04	.04	-.05	.02
groepsdreiging		-.06	-.01	-.02	-.03
onzekerheid x onrechtvaardigheid ervaren		-.13	-.11	.17	-.16
groepsdreiging x onrechtvaardigheid		.16*	.15 [†]	.15*	.17*
aspect van radicalisering		.06	-.20 [†]	.27**	.16

[†] = p < 0.10 ; * = p < 0.05 ; ** = p < 0.01 ; *** = p < 0.001

¹⁹⁰ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁹¹ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁹² Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁹³ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁹⁴ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

Vervolg van Tabel B4.10. *De regressiegewichten van de relatie tussen de verschillende aspecten van moslimradicalisering en bereidheid tot gebruik van geweld*

		superioriteits gevoelens	betrokkenheid bij de samenleving	attitude ten aanzien van moslimradicalis me
Stap 4 in analyse	R²change	.053*	.00	.066**
	constant	1.78***	1.90***	1.88***
leeftijd		.05	.03	.03
stedelijkheid		-.05	-.08	-.08
moskeebezoek		.10	.16	.13
sekse	meisje ¹⁹⁵	-.06	-.06	-.07
	jongen	.06	.06	.07
	Turks ¹⁹⁶	.00	-.01	.02
	Marokkaans	-.09	-.06	-.02
etnische achtergrond	overig niet-westers	-.15	-.21	-.21
	westers	.23	.21	.27
	autochtoon	.01	.07	-.05
generatie allochtoon	eerste generatie ¹⁹⁷	.05	.08	.08
	tweede generatie	-.05	-.07	-.08
opleidingsniveau	laag ¹⁹⁸	.37*	.41* [†]	.33 [†]
	middelbaar	.00	-.04	-.05
	hoog	-.37*	-.37	-.28
(bij)baan	geen baan ¹⁹⁹	.33	.19	.26
	“echte” baan	-.52	-.32	-.42
	bijbaan	.19	.13	.16
onrechtvaardigheid		.15	.12	.09
onzekerheidsgevoeligheid		-.01	.04	-.05
groepsdreiging		-.13	-.03	-.02
onzekerheid x onrechtvaardigheid		-.10	-.14	.17
ervaren groepsdreiging x onrechtvaardigheid		.17*	.17*	.15*
aspect van radicalisering (zie kolom)		.27*	.02	.27**

[†] = p < 0.10 ; * = p < 0.05 ; ** = p < 0.01 ; *** = p < 0.001

¹⁹⁵ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁹⁶ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁹⁷ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁹⁸ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

¹⁹⁹ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

Rechtsradicalisering

Het proces van rechtsradicalisering is bestudeerd bij de respondenten die aangegeven hebben geen moslim te zijn.

Demografische kenmerken die relevant geacht worden voor het proces van rechtsradicalisering zijn leeftijd, sekse²⁰⁰, stedelijkheid, opleidingsniveau²⁰¹ en het hebben van een (bij)baan²⁰². Deze variabelen zijn in model 1 aan de regressie analyse toegevoegd.

Sekse, opleidingsniveau (laag, middelbaar en hoog) en het hebben van een (bij)baan (bijbaan, echte baan en geen baan) zijn als effectgecodeerde variabelen aan de analyse toegevoegd. Een significante relatie tussen een categorie van een effectgecodeerde variabele en een specifiek aspect van radicalisering betekent dat deze categorie sterk samenhangt met dit radicaliseringaspect ten opzichte van het gemiddelde van alle categorieën van deze variabele. Wanneer een hoog opleidingsniveau bijvoorbeeld een significant negatieve relatie laat zien met radicaal gedachtegoed, betekent dit dat het radicale gedachtegoed van jongeren met een hoog opleidingsniveau minder sterk is dan het gemiddeld radicale gedachtegoed van jongeren over alle opleidingsniveaus genomen.

²⁰⁰ Sekse: N_{jongen} = 673; N_{meisje} = 537 (ongewogen aantallen)

²⁰¹ Opleidingsniveau: N_{laag} = 186; N_{middelbaar} = 769; N_{hoog} = 253 (ongewogen aantallen)

²⁰² (Bij)baan: N_{geen baan} = 413; N_{bijbaan} = 789; N_{echte" baan} = 8 (ongewogen aantallen)

Tabel B4.11. *De regressiegewichten van de betrokken variabelen bij de verschillende aspecten van rechtsradicalisering*²⁰³

		radicaal gedachtegoed	waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten	ervaren afstand tot andersdenkenden	negatieve emoties bij contact met moslim
Stap 3 in analyse	R²change	.001	.006*	.000	.001
	constant	3.44	3.30	2.59	0.48
leeftijd		.03	-.03	-.05	-.06
stedelijkheid		-.04***	-.01	-.01	-.07*
seks	meisje ²⁰⁴	-.02	.04*	-.03	-.13***
	jongen	.02	-.04*	.03	.13***
opleidingsniveau	laag ²⁰⁵	.09**	-.28***	.07	.16*
	middelbaar	.00	.02	-.03	-.01
	hoog	-.07*	.26***	-.04	-.15
(bij)baan	geen baan ²⁰⁶	-.09	.16	-.16	.11
	“echte” baan	.12	-.35*	.32	-.25
	bijbaan	-.02	.19*	-.16	.13
ervaren onrecht- vaardigheid		-.06***	-.24***	.16***	.00
onzekerheids- gevoeligheid		-.05***	.01	.12***	.21
ervaren groepsdreiging		.35***	-.05*	.22***	.21
onzekerheid x onrechtvaar- digheid		.01	.04	.00	.03
ervaren groepsdreiging x onrechtvaardig- heid		.02	.03	-.01	-.03

† = p < 0.10 ; * = p < 0.05 ; ** = p < 0.01 ; *** = p < 0.001

²⁰⁴ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

²⁰⁵ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

²⁰⁶ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

Vervolg van Tabel B4.11. *De regressiegewichten van de betrokken variabelen bij de verschillende aspecten van rechtsradicalisering*

		superioriteits gevoelens	betrokkenheid bij de samenleving	attitude ten aanzien van rechtsextremisme
Stap 3 in analyse	R²change	.000	.008**	.002
	constant	2.43	3.82	2.33
leeftijd		-.11***	-.11***	-.05
stedelijkheid		-.05**	-.05*	-.04
seks	meisje ²⁰⁷	-.05**	-.01	-.03
	jongen	.05**	.01	.03
	laag ²⁰⁸	.24***	.06	.32***
opleidingsniveau	middelbaar	-.13***	-.16***	-.05
	hoog	-.10*	.10	-.27***
	geen baan ²⁰⁹	-.09	-.14	-.17
(bij)baan	“echte” baan	.15	.11	.26
	bijbaan	-.07	.03	-.10
onrechtvaardigheid		.17***	-.20***	.21***
onzekerheidsgevoelig heid		-.03	-.01	-.04*
groepsdreiging		.26***	.19***	.18***
onzekerheid x onrechtvaardigheid		.00	.03	.02
ervaren		-.01	.05*	-.04
groepsdreiging x onrechtvaardigheid				

† = p < 0.10 ; * = p < 0.05 ; ** = p < 0.01 ; *** = p < 0.001

²⁰⁷ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

²⁰⁸ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

²⁰⁹ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

Tabel B4.12. *De regressiegewichten van de relatie tussen de verschillende aspecten van rechtsradicalisering en bereidheid tot gebruik van geweld*

		radicaal gedachtegoed	waargenomen legitimiteit van Nederlandse autoriteiten	ervaren afstand tot andersdenkenden	negatieve emoties bij contact met moslim
Stap 4 in analyse	R²change	.003	.04***	.019***	.004*
	constant	1.99***	2.35***	2.38***	2.41***
leeftijd		-.10*	-.10*	-.09*	-.09*
stedelijkheid		.00	-.01	.00	.00
sekse	meisje ²¹⁰	-.09***	-.08**	-.09***	-.08***
	jongen	.09***	.08**	.09***	.08***
opleidingsniveau	laag ²¹¹	.26***	.20***	.26***	.26***
	middelbaar	-.07	-.06	-.06	-.07
	hoog	-.19**	-.14	-.20**	-.19**
(bij)baan	geen baan ²¹²	-.15	-.12	-.13	-.16
	“echte” baan	.23	.15	.20	.26
	bijbaan	-.08	-.04	-.06	-.09
ervaren onrecht- vaardigheid		.23***	.16***	.20***	.22***
onzekerheids- gevoeligheid		.01	.01	-.02	-.01
ervaren		.08*	.11***	.09***	.11***
groepsdreiging					
onzekerheid x onrechtvaardighei d		.09***	.10***	.09***	.09***
ervaren		-.02	-.01	-.02	-.02
groepsdreiging x onrechtvaardighei d					
aspect van radicalisering		.12	-.20***	.14***	-.07*

²¹⁰ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

²¹¹ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

²¹² Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

Vervolg van Tabel B4.12. *De regressiegewichten van de relatie tussen de verschillende aspecten van rechtsradicalisering en bereidheid tot gebruik van geweld*

		superioriteits gevoelens	betrokkenheid bij de samenleving	attitude ten aanzien van rechtsextremisme
Stap 4 in analyse	R²change	.073***	.004*	.16***
	constant	2.35***	2.40***	2.32***
leeftijd		-.05	-.08*	-.06
stedelijkheid		.02	.00	.02
sekse	meisje ²¹³	-.07**	-.09***	-.08***
	jongen	.07**	.09***	.08***
opleidingsniveau	laag ²¹⁴	.17**	.27***	.10
	middelbaar	-.01	-.05	-.04
	hoog	-.16*	-.21**	-.06
(bij)baan	geen baan ²¹⁵	-.12	-.14	-.07
	“echte” baan	.18	.23	.10
	bijbaan	-.06	-.09	-.03
ervaren		.16***	.24***	.11***
onrechtvaardigheid				
onzekerheids- gevoeligheid		.01	.00	.03
ervaren groepsdreiging		.01	.11***	.02
onzekerheid x onrechtvaardigheid		.09***	.09***	.08***
ervaren groepsdreiging x onrechtvaardigheid		-.02	-.03	.00
aspect van radicalisering		.31***	.06*	.44***

²¹³ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

²¹⁴ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

²¹⁵ Referentiecategorie; regressiegewicht is bepaald in extra analyse

Dierenrechtenactivisme

Het proces van radicalisering naar dierenrechtenactivisme is bestudeerd bij alle respondenten.

Demografische kenmerken die relevant geacht worden voor het proces van radicalisering naar dierenrechtenactivisme zijn leeftijd, sekse²¹⁶, opleidingsniveau²¹⁷, stedelijkheid, het hebben van een (bij)baan²¹⁸, etnische achtergrond²¹⁹, of zij eerste of tweede generatie allochtoon zijn²²⁰, geloof²²¹, en frequentie van moskee-/kerkbezoek. Deze variabelen zijn in model 1 aan de regressie analyse toegevoegd.

Opleidingsniveau (laag, middelbaar en hoog), het hebben van een (bij)baan (bijbaan, echte baan en geen baan), etnische achtergrond (autochtoon, Turks, Marokkaans, overig niet-westers, westers, autochtoon) of zij eerste of tweede generatie allochtoon zijn en geloof (christelijk, moslim, overig, niet) zijn als effectgecodeerde variabelen aan de analyse toegevoegd. Een significante relatie tussen een categorie van een effectgecodeerde variabele en een specifiek aspect van radicalisering betekent dat deze categorie sterk samenhangt met dit radicaliseringaspect ten opzichte van het gemiddelde van alle categorieën van deze variabele. Wanneer een hoog opleidingsniveau bijvoorbeeld een significant negatieve relatie laat zien met radicaal gedachtegoed, betekent dit dat het radicale gedachtegoed van jongeren met een hoog opleidingsniveau minder sterk is dan het gemiddeld radicale gedachtegoed van jongeren over alle opleidingsniveaus genomen.

²¹⁶ Sekse: N_{jongen} = 753; N_{meisje} = 588 (ongewogen aantallen)

²¹⁷ Opleidingsniveau: N_{laag} = 232; N_{middelbaar} = 832; N_{hoog} = 272 (ongewogen aantallen)

²¹⁸ (Bij)baan: N_{geen baan} = 478; N_{bijbaan} = 850; N_{“echte” baan} = 12 (ongewogen aantallen)

²¹⁹ Etnische achtergrond: N_{Turks} = 63; N_{Marokkaans} = 46; N_{overig niet-westers} = 62; N_{westers} = 75; N_{autochtoon} = 1095 (ongewogen aantallen)

²²⁰ Generatie allochtoon: N_{eerste generatie} = 46; N_{tweede generatie} = 200 (ongewogen aantallen)

²²¹ Geloof: N_{christelijk} = 346; N_{moslim} = 131; N_{overig} = 112; N_{niet} = 752 (ongewogen aantallen)

Tabel B4.13. *De regressiegewichten van de betrokken variabelen bij de attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme*

Model 3 ²²²		<i>F</i>(21, 165) = 1.54, <i>p</i> = .072
	constant	2.77***
leeftijd		-.072
stedelijkheid		-.02
moskee-/kerkbezoek		-.16*
seks	meisje	.01
	jongen	-.01
	Turks	.01
etnische achtergrond	Marokkaans	.33
	overig niet-westers	-.35
	westers	-.12
	autochtoon	-.21
generatie allochtoon	eerste generatie	.05
	tweede generatie	-.11
	laag	.28*
opleidingsniveau	middelbaar	-.07
	hoog	-.22
	geen baan	-.01
(bij)baan	“echte” baan	.07
	bijbaan	-.03
	christelijk	-.12
geloof	moslim	-.24
	overig	-.02
	niet	.22
onrechtvaardigheid		.10
onzekerheidsgevoeligheid		.08
groepsdreiging		-.02
onzekerheid x onrechtvaardigheid		-.02
ervaren groepsdreiging x onrechtvaardigheid		.02

²²² R² change *n.s.*

Tabel B4.14. *De regressiegewichten van de relatie tussen de attitude ten aanzien van dierenrechtenactivisme en bereidheid tot gebruik van geweld*

Model 4 ²²³		$F(22, 186) = 3.50, p < .001$
	constant	1.96***
leeftijd		-.04
stedelijkheid		.00
moskee-/kerkbezoek		.07
sekse	meisje	-.09
	jongen	.08
	Turks	.01
etnische achtergrond	Marokkaans	-.30
	overig niet-westers	.11
	westers	.18
	autochtoon	.23
generatie allochtoon	eerste generatie	-.13
	tweede generatie	.17
	laag	-.04
opleidingsniveau	middelbaar	-.02
	hoog	-.12
	geen baan	
(bij)baan	“echte” baan	.00
	bijbaan	.01
	christelijk	.24
geloof	moslim	-.15
	overig	.08
	niet	-.02
onrechtvaardigheid		.18*
onzekerheidsgevoeligheid		-.02
groepsdreiging		.12
onzekerheid x onrechtvaardigheid		.10
ervaren groepsdreiging x onrechtvaardigheid		.39***

²²³ R^2 change = .14, $p < .001$.